

YU ISSN 0486-0187

РАСКОВНИК

Из садржаја:

ЛАЗАРИЧКЕ ПЕСМЕ

ВОДЕНИЦЕ
У СЕВЕРНОМ БАНАТУ

ВИЛИНСКЕ ПРИЧЕ

МИТОЛОШКА БИЂА

ВИЛА БРОДАРИЦА
И ВИЛА ИЗВОРКИЊА

АРАПСКЕ И СРПСКЕ
НАРОДНЕ ПРИПОВЕТКЕ

Ј е с е н
з и м а
1 9 9 . 8 .

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
шрава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвата)
свака брва
и сцаки други закљок
ошвори сам од себе.

Из Вуковог "Рјечника"

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.

Београд, јесен-зима 1998.

Година XXIV, Број 93-94

УРЕДНИШТВО

Александар Лома

Ненад Љубинковић

Добривоје Младеновић

Љубинко Раденковић

(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотекарска

„Вук Караџић” - Београд

Тирила и Методија 2

РАСКОВНИК

*Појављује се у пролеће, лето,
јесен и зиму.*

Рукописе откуцане машином у пуном
прореду слати на адресу:
Народна библиотека „Вук Караџић”
(за „Расковник”), Ул. Ђирила и
Методија 2, 11000 Београд.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата износи 80 динара.
Претплату уплаћивати на жиро рачун
Библиотеке града Београда 40806-603-
2-7038 са назнаком: претплата за
„Расковник”. За иностранство: Сједињене
Америчке Државе 15\$, СР Немачка
DM 25; Француска Frf. 75.

Технички уредник:
Иван Злајковић

Графичко-компјутерска обрада:
Ситрахиња Максимовић

Секретар уредништва:
Снежана Класовић - Борђевић
Телефони уредништва:
(011) 423-483, 403-018, 422-003

Тираж 800 примерака

Штампа: АЈА КОМЕРЦ, Београд

На основу мишљења Републичког
комитета за информације број 651-
760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис
„Расковник„ је ослобођен пореза на промет.

УДК 82(05):39

Народне умотворине

ЛАЗАРИЧКЕ ПЕСМЕ*

Лазарице у Доњем Брестовцу код Лесковца

"Пре него да дође Велигдан у Лазареву суботу певале смо лазаричке песме. Биле смо шест девојчики, ко за додолке, у народне ношње. И ишле смо по куће да певамо куј које оће. Пошто су се т' д фарбала јајца, сваки је мастија за Велигдан, и нас су за певање плаћали сас јајца.

Кад се улегне у авлију ондак се пева:

Ој Лазаре, Лазаре!
Добро јутро у двори!
Овде двори изметени,
помела ги је девојка,
сас сребрну метлицу,
сас десну ручицу.
Ој Лазаре, Лазаре!

* У овој свесци доносимо више прилога које су припремили студенти Филозофског факултета у Нишу, Студијске групе за српски језик и књижевност. То су одломци из њихових семинарских радова из Народне књижевности, рађених током 1997/98. године. За ову прилику објављујемо прилоге: Сандре Димић, Данијеле Илић, Јелене Ранчић, Миљане Спасић, Јелене Михајловић, Сање Станић, Владимира Степановића, Михајла Игњатовића и Станиславе Савић

Поздравимо се ондак сас домаћицу, а "Лазар" дође напред да ни наређује које ће певамо. Две певав само "Ој", а једна пева песму коју су 'тели. Такој прве три девојке, а ондак друге три се исто такој изделив и певав другу песму. Такој три па три."

На кућу певамо овако:

Ој убаве мале моме!
Овај кућа комината,
на њум има троја врата,
троја врата од дуката.
Прва врата од сувога злата,
друга врата шимширова,
трећа врата јаворова.
На тај врата од сувога злата,
татко сина жени,
на тај врата од шимшира,
мајка на њи ћер одава.
а на трећа јаворова,
стрина си гу стрижбу праља.

Јед' н д' н смо певале у наше село, а други д' н у туђе село.

На улаз у село певале смо:

Играј, играј, наш Лазаре,
наиграј се, нарипај се.

Не се знаје до годину,
дал' ће играш, дал' ће рипаш.

Ајде, вођо, коловођо,
шибај коња да идемо,
неје коњу за стајање,
ни девојке за гледање.
Ој Лазаре, Лазаре!
Море, ало, будало,
к'д би паре имаја,
ти би коња купија,
не би пешке ишаја,
на бел камен седеја.
Ој убаве мале моме.

* * *

Кокочице менђучице,
што чопрљиш по огњиште,
но си иди на буњиште,
те си тражи танке глисте.
Ој убаве мале моме!

На млади који се тек узели:

Ој Лазаре, Лазаре!
Два се млада оглеђују,
на шарено, на големо,

на медено огледало,
до куј ли је најубави?

Невестица најубава,
у лице је сва румена,
ко јабучица црвена,
очи су ву два бисера,
душмани ги од себ' тера.
Ој Лазаре, Лазаре!

За девојку

- Цоко, Цоко, црно око,
не кри' око поза мајку,
поза мајку, поза татка!
Дошли су ти добри гости,
добри су ти глас донели,
и од момче т(р)и јабуке,
да га чекаш т(р)и године.
- Не чекам га ни годину
а кам па три године!

Казивала *Дивна Станковић*,
рођена 1930. у Доњем Брестовцу

Записала *Сандра Димић*

Лазарице у селу Доње Гаре код Бабушнице

"Обучемо беле кошуље, јелечета, вутарче шарено, беле мараме. Прво се зберемо по шес, четири поју а две шету. Појдемо у петак, суботу, недељу и врнемо се (тај д'н). Вођа ни води. Он је мушкарац, он нас води, а после ми копамо му, одужимо што нам је бил вођа. Носимо му на Велигдан кравај. Он иде сас тојашку да ни брани. Идемо по куће. Даду нам јајца, паре. Паре у џепови, главна узима.

Једне песме су поскупе. Две шету, опкољу у круг, обрту се, док друге певу." (Стаменка Златковић, рођена Стоичић, 1936).

За момци је најскупља песма "Јагодица":

"Ово село расељено,
јагодо, јагодице!
Куде ће га заселимо?"
"Доле, доле, још на доле,
међу веђе девојачке!"
"Туј не може село бити!"
"Међу дојке девојачке!"
"Доле, доле, још на доле,
туј ће село заселимо,
туј је лана, туј мејана,
јагодо, јагодице,
туј је ситна гора,
јагодо јагодице,
туј момчета коњи вржу,

и девојке ноге мију,
а момчета воду пију."

Казивала *Милева Петровић*,
рођена *Димитријевић* (1922)

Невести

Ова кућа богата!
У њу лани дођосмо:
нема кућа метена,
нема вода студена,
нема бела премена,
нема мајки одмена.
А саги дојдомо:
има кућа метена,
има вода студена,
има бела премена,
има мајки одмена.

Казивала *Савета Илић-Анђелковић*
(1934)

Орачу

Орач оре равно поље.
Волови му два јелена,
два јелена, два ергена.
Рало му је чудно дрво,
чудно дрво давиново;
брана му је грана бреса.
Туј се жито преродило,
газде се је омилело,

газдарице надмилело.

Ој убава, момо!

Домаћици

Ој убава, мала момо!

Ова дивна господа,
дивну роду родила;
све синови банови,
све ћерице краљице.

Прати сина у војску,
синак иде и дојде.

Прати ћеру на воду,
она иде, нема гу.

"Иди синко, да видиш,
дал' гу вода однесе,
ил' гу војно одведе."

Иде синак да види:
ни гу вода однела,
но гу војно одвело.

Момку

Ој Лазаре, Лазаре!
Овде равни дворови,
по њи шеће млади војно,
беле руке кршеше,
половину ломеше

и се Богу молеше:
"Дај ми, Боже, што оћу,
белолику невесту,
црнооку девојку!"
Играј, играј Лазаре!

Пчели

Пролетела лева чела.
Лако лети, тешко носи,
на ножицу - по ложицу,
на главицу - по паницу,
на дупенце - по ћупенце.
Ој убава, девојко!

Казивала *Марија Милтеновић*,
рођена Петровић (1916)

Девојци

Ој убава, девојко!
Заспала ми Будимка
под бел-црвен трендафил.
Трендафил јој цевтеше
на лице во падаше.
Њој на лице сјајеше
како чашка ракија.
Два се ђака кладише

ко ће чашу попити
и Будимку љубити.
Ко је син јединац у мајке,
он ће чашу попити,
и Будимку љубити.
Ој убава, девојко!

Опет девојци

Ој убава, девојко!
Заљуља се Љиљана
у два свилни гајтана,
у руку во јабука.
Савише се облаци
да во узму јабуку.
Љиљана им говори:
"Бре, бре, там, облаци!
Немојте ми јабуку,
није моја јабука,
није моја јабука,
Лазарова јабука."
Ој убава, девојко!

Казивала *Јосимка Благојевић*,
рођена *Милтеновић* (1932)
Записала *Данијела Илић*

Лазарице у селу Стол код Бабушнице

На Лазареву суботу се окупе четири младе девојке - лазарице, и крећу у обилазак села. У рукама носе корпиче и котлиће с водом. Две девојке певају а две играју. "Питамо домаћина за кво оче да му појемо и колко песме оче. Појемо за кућу, за децу, за невесту, за кокошће, за стоку... Кад завршимо са појење домаћица нам дава јајца, а домаћин новац. Јајца туримо у корпицу и покријемо сас нову крпу, а новчић у котличе."

За два брата

Сретоше се два облака,
два облака, два јунака.
Сретоше се, скараше се,
чије лице поубаво?
На млађега поубаво,
на старога по неје.
Стар се брат уљути,
сво му небо заоблачи.
Млад му брат одговори:
"Зашто, брате, небо наоблачи?"
Ој, лазаро, девојћо, и!

За квочку

Лежи кања на камење,
па се каје, па се маје,
моли мртве да оживе,

оживеше и у поље одлетеше.

Ој, лазаро, девојћо, и!

Казивала *Надежда Стефановић*,
рођена 1932.године

Записала *Јелена Ранчић*

Лазарице у Житорађу

Пред Ускрс се иде у лазарице - певају се песме и сакупљају јаја. У лазарице иду деца обучена у народну ношњу - шес' девојчица и један дечко (он је вођа).

За мало дете

Гризе дете јабуку

цапа се за руку:

- Леле, мајке, ручица,

девојачка душица.

Ој детенце, лепотенце,

што те мајка лепо роди;

у вино те избањала,

сас ракију преплакнила,

сас шећер те заранила,

сас млеко те запојила!

Ој, убаве мале моме!

За војника

Ој војниче, намерниче,
коју волиш да намериш?
Да ли Зорку ил Загорку?
Боље Зорку, нег Загорку,
Загорка ми шегу тера,
а Зорка ми кревет спрема.
Кревет спрема дуње реже,
кад ја легнем да миришем,
кад се дигнем да уздишем!
Ој, убаве мале моме!

Казивала *Наталија Спасић*,
рођена Ђорђевић (1929)
Записала *Миљана Спасић*

Лазарице у селу Горњи Барбеш код Ниша

"Од покладе пред Ускрс лазарице почињу да певају све до Лазарев дан. Увече се саберу девојке и певају. У Лазареву суботу се пева у туђе село, а у недељу у своје село.

Изаберу вођу који ће их води у друго село. Вођа је водио по дванаес девојке. Све девојке су биле исто обучене. Ако нису имале вистан узимале су од жене које су имале. Договоре се са вођу у које ће село да иду и певају. Вођа ако има коња узјаше га и иде први а девојке поза њега. У сваку кућу добијају јаја и паре. Јаја поделе девојке тако да на сваку буде пар, а паре дају на вођу ко-

ји у недељу спрема ручак и гости лазарице. Јаја која скупе помасте за Ускрс. Вођа је лазарице водио у жетву да жњу."

За вођу

Ајде, вођо, каравођо,
појди, дојди па ни води,
тамо доле у мејане,
да пијемо рујно вино,
рујно вино, љуте ракије;
докле капе изиграмо,
од главе капе продамо!
Ој убаве, мале моме!

Казивала *Драгица Петровић*,
рођена *Михајловић* (1935)

За кућу

Ој убава, млада момо!
Овај кућа и богата;
на њој има троја врата:
прва врата шимширова,
друга врата сва од сребро,
трећа врата најубава.
Тај су врата чисто злато!
Ој убава, мала момо!

Казивала *Добрица Здравковић* (1947)

За девојку

Зелен венац на девојку,
продава га не дава га.
Пазари га лудо младо,
пазари га, украде га,
па побеже оној стране,
оној стране у ливаде.
Па му стаде шегу бије:
" И ти да су оран јунак,
кад си ваћал, не би пуштал,
изгрлил би бело грло,
изљубил би бело лице."

Казивала *Круна Петровић* (1908)

Записала *Јелена Михајловић*

Лазарице у селу Грбавче код Сврљига

На Лазареву суботу шест девојчица се лепо обуку и заките цвећем и иду од куће до куће и певају. То су лазарице. Две запевају, две отпевају, две играју и носе корпу за јаја. Кад дођу пред кућу питају коме да певају песму.

Испред куће

Ови двори пером пометени,
пометени, лепо оплетени.

Помела и' убава девојка,
оплело и' младо нежењено.
Добро јутро, кућни домаћине!
Бог помогао, малене лазарке!

Казивала *Гроздана Коцић*,
рођена Петковић (1931)

За старог човека

Добре кмете, добре седеећи,
добре су те године нанеле;
Пченица ти по дел полегнула,
ситно стадо друми запрашило,
ситне пчеле небо замрежиле.

За момка

Ој момченце, слико моја,
ти глед мене, ја ћу тебе,
да се ми два сагледамо.
А кад буде о јесени,
прати татка нек ме проси,
нек ме проси, нек ме носи,
нек понесе смиљу киту
и у киту жути дукат.
Киту ћемо повратити,
дукат ћемо оставити.

Казивала *Љубица Станић*,
рођена Динић (1924)

Опет за момка

Грањка је се на град навалила
и по граду грање распустила.
Ту си мину младо - нежењено,
грана му је шалак закачила.
Из шалак му ситно писмо паде:
"Млад, нежењен што се не ожениш?"
"И ја би се јадан оженио,
ал' дојдоше године незгодне,
ни се роди вино, ни ракија,
ни се роди белица пченица,
одаде се моја суђеница."

Казивала *Гроздана Коцић*

Опет за момка

Да си момче бела мановилка,
ја би тебе уз образ носила.
Да си момче бели струк босиљак,
ја би тебе у чашу топила.

Казивала *Вукадинка Вучић*, рођена Станојевић (1933)

За девојку

Мало спала убава девојка,
мало спала - три дна и три ноћи.

Па се дигла, па мајке казује:
"Леле, мајко, какво лепо видо',
какво лепо, какво ли убаво!
Какво момче под гору стојеше,
сва му гора од лице сјајеше,
да ме оће баш би га узела.
Ја би' њега у предиво прела,
ја би' њега у везиво везла,
ја би' њега у ткање заткала.

За невесту

Ој, ти млада невесто,
што се млада одаде?
Дал' је вара - превара?
Ел су тешке мађије?
Неје вара - превара,
нису тешке мађије.
Сама 'тела - волела,
младо момче узела.

Казивала Љубица Станић

За дете

Заспало је лаленце
у зелене травице.
Мајка си га будише,
бело лице љубеше.
"Дигни ми се, лаленце,

ете иду лазарке
да ти поју песмицу.

Казивала *Гроздана Коцић*

Опет за дете

Ој крстићу, крстићу,
где ћемо те пришити?
Овде, онде, под грло,
где но мајка грлеше,
где но татко љубеше.

Казивала *Љубица Станић*

Опет за дете

Ој момченце, бурменце,
бур јабуку држеше.
Цапа се за ручку.
Као, леле ручице,
девојачка душице!

Казивала *Вукадинка Вучић*

За бабу

Ој ти, бабо, преврзана,
што си чело преврзала?
Ел си пила рујно вино,
ел ракију боровину?
Играла си друсалију!

За младу жену

Мала Ката по бостану шета,
па по цвеће редом поглеђује,
калаверу намењује:

"Калавере, ђемади - цвеће,
и ти цветаши, не вежујеш
као и ја невестица.

Војно љубим, пород немам.

Казивала *Љубица Станић*

Записала *Сања Станић*

ЛИРСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ ИЗ ПЉЕВАЉСКОГ КРАЈА*

Зађе сунце

Зађе сунце за невен, за гору,
А хајдуци Дејановом двору,
У двору му нико не бијаше,
Осим двије Дејанове сеје -
Танка Сара и лијепа Мара:
"Казуј, Маро, Дејаново благо!
Младој Сари очи извадише,
А лијепу Мару одведоше.

Братац и сестрица

Сив соколе, сиво перје твоје,
Јеси л' скоро на Босну летио,
Је л' по Босни снијег окопнио,
Је л' изникла ружа и љувица,
Је л' порасла моја заручница?
"Ја сам скоро на Босну летио,
На сред Босне снијег окопнио,
Ту ми сједи братац и сестрица,
Сека брату узрукавље везе,

* Избор из обимнијег рукописа

Братац секи илдикифу реже.
"Честај, брате, пуца низ гроца
да не може ни алкафас проћи
А камоли рука од јунака!"

Бијела Латинка

Жени сина остарјела мајка,
Доведе му дјевојку Латинку,
Прво јутро снаху сјетовала:
"Снахо моја, бијела Латинко,
Ватру ложи да ми дима нема,
Бриши двора да ми праха нема,
Воду носи да ми труња нема".
Проговара бијела Латинка:
"Набави ми перо пауново,
Да ти бришем да ти праха нема,
Набави ми дрво шимширово,
Да ти ложим да ти дима нема,
Набави ми сребрне ибрике,
Воду носим, да ти труња нема".

Казивала *Станица Ђака Цвијовић*
из села Малих Крћа код Пљеваља

Записао *Добрило Аранитовић*

ПЕСМЕ ЗА ДЕЦУ ИЗ ДОЊЕ ШТИТАРИЦЕ КОД КОЛАШИНА

Трус кобила, кобила
Товар соли носила.
За кога га носила?
За попова мочила.
Шта попови рађаху?
Оштро копље коваху.
За кога га коваху?
За Османа Русмана.
Бјеж' Османе Русмане,
на мору је велик' бан,
име му је Радован.
У Рада је женица,
име јој је Јелица.
У Јелице двоје ђеце.
Једно Гојко, а друго Говорко.
Гојко, Говорко,
шта ви дипле говоре?
Чим, чика, чемерика,
оштролика, зеленика,
Демирово деспотово,
деспот Мару удаваше,
ферецу јој куповаше.
На ти, Маро, ту ферецу,
у њој сина родила,
у војску га спремила,
из војске га не чекала,

осим вранца оседлана
и на вранцу нож и пушка.

* * *

Воденица

Цилилин цичи,
Циба воду вуче,
а калешин струже.
Камо моје уже?

* * *

Шета Новак Дебељаче,
оман, оман,
по пазару царевоме,
ој, мој гигоман.

* * *

Ја и ти гора зелена
и два кумпијера печена.
Један мене, један тебе.

Казивао *Јован Милошевић* (1860 - 1946)

Записао *Србољуб Милошевић*

ПРИЧА О СУДБИНИ

СУЂЕНО МУ НА РОЂЕЊУ

Жена била при порођају. Бог пошље два анђела, Петра и Николу, да пазе и да му јаве хоће ли се родити мушко или женско, а Бог ће сам пазити у који ће час то бити. У неко доба Бог упита с небеса: "Никола, роди ли се?" (тај глас могли су чути само анђели, људи не). "Није још", јавља Никола. Доцније Бог упита: "Роди ли се, Петре?" "Роди, и то мушко". Бог погледа у сахат, па вели: "Боље да се није родило". "А зашто?", пита Петар. Бог рекне: "Кад одрасте, кад се ожени и кад поведе девојку са венчања кући, газиће на коњу реку, делибашин коњ ће онако у води махнути репом, насуће му воду у уста и од тога ће умрети."

Знајући све то, Петар и Никола, кад су полазили са порођаја на небо, рекну домаћину: "Када ти ово дете порасте, и кад га будеш женио, изађи на брдо и зовни нас у сватове. Имамо онда да ти кажемо нешто. Само викни: Петре и Никола, и ето нас." Домаћин мислио да су то неки обични путници и прими ка знању.

Кад му доцније син дође до женидбе, испроси му девојку преко неке велике реке. Домаћинова жена навали, те он, и преко своје воље и нахођења, изађе на брдо и неколико пута зовне Петра и Павла*, но не буде никаква одзива. Муж љутито рекне жени: "Што ме тераш да вичем по оном брду као луд, кад се нико не јавља?"

Сватови крену и тек доцније, у путу, стигну их анђели Петар и Никола. Сви сватови путују весело, пију

* Није јасно да ли домаћин погрешно дозива Павла место Николе (па се зато нису појавили), или је то грешка записивача.

и певају, а само анђели покуњили главе, па иду ћутећи (знају унапред шта ће бити са младожењом). Кад се приближише реци, виде да је велика. Петар махне руком, вода се предвоји, сватови пређу сувим и оду за девојку. Пошто је узму, венчају момка и девојку и крену дома истим путем. Наиђу опет на ону реку. Петар махне руком да се вода раздвоји, а оно узалуд. Он махне други пут, опет ништа. Тако и трећи пут. Који с колима а који са коњима, сватови налазе на воду и прођу, а озади остане младожења са делибашом. Налазе на коњима и они. Ишло је добро до средине реке, а онда махне делибашин коњ репом, онако из воде, и младожењу облије вода по целом лицу. Он се засрекне, збуну и падне са коња у воду и удави се. Сватови га изваде мртва на обалу. Тада анђели упитају оца младожењиног, пристаје ли да своме сину уступи ресто свога живота, па да умре, а син да му живи, но отац то одбије. За тим су тако нудили мајку, браћу и сестре. Нико не пристаје. Најпоследње упитају невесту, а она каже: "Ја пристајем да ми узме пола од оних година што имам да живим и две године више". Тако младожења оживи.

Записао *Крста Божовић*,
1911. године у Крушевачкој жупи
Рукопис из Етнографске збирке САНУ, бр.210.
Приредио *Љубинко Раденковић*

ДВА ПРЕДАЊА ИЗ СТИГА

ЗИДАЊЕ НИМНИКА

Када је кнез Лазар позвао кнеза Људину Богосава да скупи војску и дође на Косово, Богосав му је одговорио да не може да дође јер гради цркву за народ. А кнез му посла наредбу по гласнику:

- На Косово се мора доћи, а црква кад појала, кад не појала!

Казивао *Живојин - Цина Станковић,*
Курјаче (1908)

МУРЦАНИ И УГЉЕШЕВЦИ

Угљешевци су били богата фамилија, имали су велики тор оваца у Стигу. Овце су чували опасни пси, али би се Мурцани привукли тору, бацили сланину псима, ухватили овцу, ставили је на леђа и однели.

Једном је старешина Угљешеваца отишао старешини Мурцана и упитао га:

- Где је моја овца?

- У бунару - рече мирно Мурцан.

- Одмах да си је извадио!

- Изабери шта желиш - реко је Мурцан. - Или ће овца да буде у бунару, а ти на земљи, или ћеш ти да будеш у бунару, а овца на земљи?

- Боље нека овца буде у бунару - рече Угљешевац и побеже.

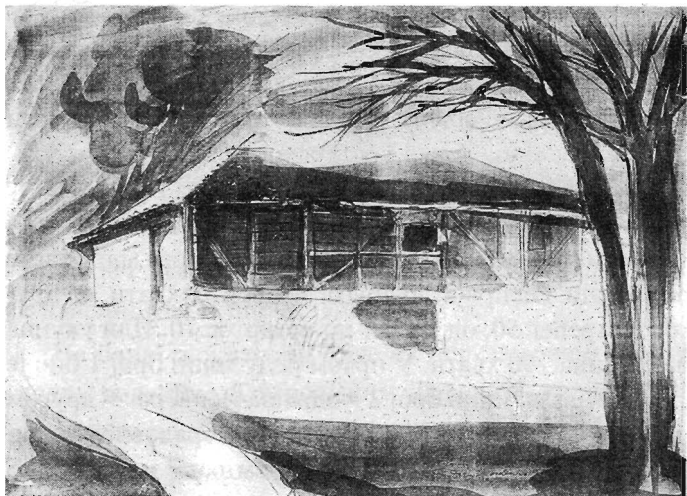
Казивао *Иван Динић,* Курјаче (1924)
Записао *Велиша Јоксимовић*

Наш народни живот

ВОДЕНИЦЕ У СЕВЕРНОМ БАНАТУ

Мало се зна да је у прошлости у Банату било доста воденица, нарочито на великим рекама као што су Тиса и Дунав. Млинови - воденице постојали су у свим потиским местима северног Баната. Према карти извесног геометра Сабо Матијаса било је у времену између 1825 - 1930. године уцртано 64 млина - воденице у општинама Кањижа и Нови Кнежевац. На подручју Торонталске жупаније, која се простирала од Мориша и Тисе до Дунава 1887. године у животу су биле још 92 воденице. Те године речних млинова по одобрењу виших власти било је на Тиси 51, Моришу 38 и Дунаву 3.

За време постојања Великокикиндског диштрикта (1774 -1876.) воденице су имали Српеки Крстур, Јозепово (Нови Кнежевац), Врањево (Нови Бечеј).

Бродски млинови постављени су поред једне од речних обала где је јака водена струја. Обично је то била банатска страна. Бродски млин састојао се од два дела то јест пловна објекта. У једном је смештено постројење за млевење а у другом се налазио механизам за пренос енергије и водено коло. Ови млинови дневно су млели од 10 до 15 метара жита. Сваки власник млина имао је дозволу за рад и књижицу. Потиска места имала су углавном пет до седам воденица. Тако, на пример, 1858. године становници Српског Крстура поседовали су шест бродских млинова, комшије из Мартоноша (Бачка) седам а становници Јозепова (Нови Кнежевац) имали су шест воденица.

Диштриктске власти чије је средиште било у данашњој Кикинди утврђивале су где ће се поставити воденица, на којој удаљености једна од друге као и од обале, како при високом тако и при ниском водостају. У комисијском записнику уређења српско крстурских бродских млинова из 1858. године прецизирано је да се воденице при високом водостају почињу постављати „код доњег краја доњег крстурског прстена (савијутка) и налази се на левој речној обали поређани по један у ред". Свих шест млинова постављени су на даљини од 10 хвати од обале. Раздаљина између редова млинова је различита. Од првог до другог износи 70 хвати, од другог до трећег 50, од трећег до четвртог 70. Или укупна раздаљина 190 хвати. У првом реду млин број 1 био је Ђорђа Ајваза, млин број 2 Андраша Ленђера. У другом реду млин број 3 припадао је Ђорђу Обрадовићу, млин број 4 Абрахаму Јанчићу. У трећем реду млин број 5

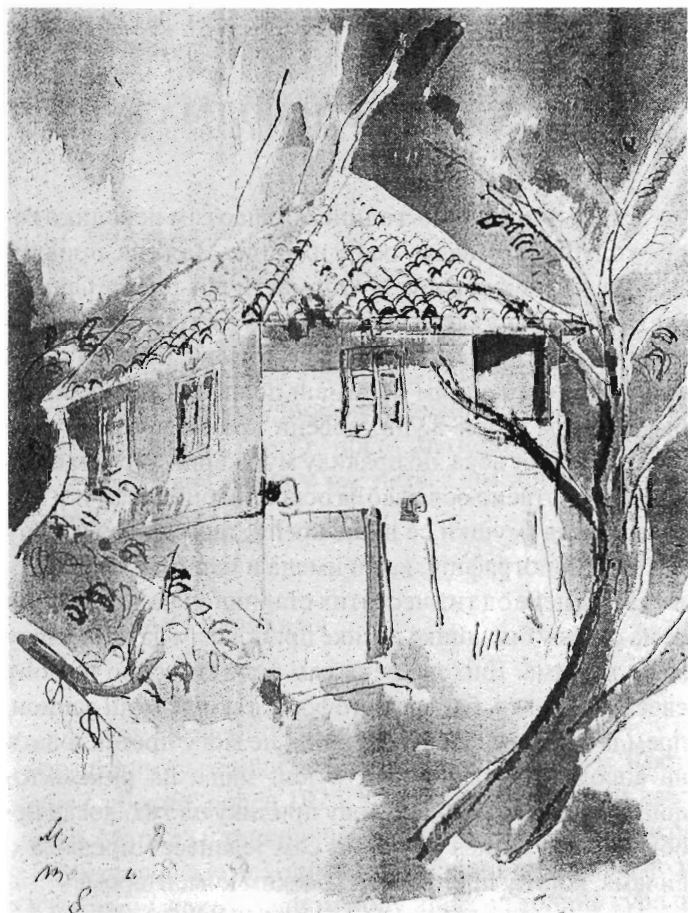
држао је Реца Јанчић а у четвртном реду млин број 5 био је власништво Илије Живина.

На банатској страни биле су постављене и Мартоношке воденице. Комисијским уређењем утврђено је да се испред последњег млина прве групе Мартоношких млинова на раздаљини од 100 хвати низводно постави

прво пети српско крстурски млин на даљини од 10 хвати од леве речне обале. Низводно од петог бродског млина једна од друге постављене су воденице следећим редом: 6, 4, 3, 2, 1. И поред тога што је диштриктска власт одређивала где ће ко поставити млин - воденицу долазило је до спорова између суседских места. Тако су становници Српског Крстура 1858. године упутили жалбу због поновног постављања седам мартоношких воденица на банатску обалу које наводно свакој опасности и штети "чрез пловеће лађе и пароброде због хрђавог места отвећ изложене јесу". Крстурци траже да се пресуди у њихову корист, односно да се мартоношке воденице преместе у њихов атар. До истих сукоба долазило је између Врањева (данас Нови Бечеј) и Турског Бечеја (данас Нови Бечеј).

Бројеви млинова били су окачени на велике диреке тако да се воденице самоиницијативно нису могле премештати. Сваки власник бродског млина плаћао је у благајну Великокикиндског диштрикта редовну годишњу квоту. Поред тога имали су и неке додатне обавезе.

Воденице су наслеђиване и продаване. Милан Блажин из Врањева (Нови Бечеј) 23. октобра 1874. године тражио је молбом од Среског капетанства да наслеђену воденицу на своје име пренесе. Власници млинова мењали су се и у Српском Крстуру. Тако, на пример, од власника воденица из 1858. године у Српском Крстуру 16 година касније и даље су били Реца Јанчић, Ђорђе Обрадовић, Абрахам Јанчић и удова Ђорђа Ајваза. Нови власници 1874. године су Васа Зарић, Алекса Ајваз и Васа Дамјанов. Исте 1874. године власници воденица у Јозепову (Нови Кнежевац) били

су Персида Станков, Варга Маћаш, Паја Гргин, Лука Нинчић, Милош Петров, Самуил Рингхотвеј.

Изградњом великокикиндског парног Млина 1869. године као и других у Банату воденице су се још једно време задржале на рекама, да би деведесетих година прошлог века занавек престале са радом. У народу је остала да живи још по која воденичарска прича.

Душан Дејанац

Илустрације: Милутин Дедић

ВИЛИНСКЕ ПРИЧЕ ИСПОД МАЉЕНА

У лето и јесен 1976. године обишао сам неколико горњоколубарских села у осоју планине Маљена, прикупљајући именску грађу за Ономастички одбор Српске академије. Успут сам бележио како легенде везане за поједина места, тако и свакојаке локалне приче и веровања о натприродним бићима и појавама. Казивачи су били махом стари људи, рођени крајем прошлог или почетком овог века, по правилу мушкарци, јер сам се на њих првенствено ослањао за основни, ономастички део свога посла (мушки се више крећу, тако да боље знају локалну топографију, као и имена и надимке својих сељана). За неке од тих честитих старина знам, а за већину се на основу биолошке логике прибојавам да више нису међу живима. Њихове речи сам бележио само помоћу свеске и оловке, без магнетофона, тако да моји записи, премда садржински аутентични, не могу претендовати на апсолутну дословност, а још мање на дијалектолошку употребљивост. За ову прилику од тих, досад необјављених записа издвојио сам једанаест предања о вилама, која ћу пропратити кратким коментаром.

1. Виле препале жандаре

Пре рата тројица жандара спроводили некога у Мионицу, па на повратку у селу Паштрићу код Јовише Стјепановића шуме (тада је била грмова, а данас багрем) виде поред пута на насипу три девојке, чешљају косе. Они пушке на готовс. Кад су били према девојкама, једна од њих одсечито: "Пољубите ви, рече, ваше пушке,

па тур'те на раме, и продужите пут." Њих тројица тако и учине, а није било ни капи крви у њима.

2. Видео виле

Ишао деда Драгића Живановића о турском рату 1912. оцу војнику на Гучево, па кад се враћао ка Ваљево види виле. У џемату била лепа девојка Вида, сестра Радоја Зека, он јој каже: "Е, ноћас сам видио виле, тако као ти, стоје, једна гледа у ме, назвах им добро вече, оне ништа."

3. Виле на церовима

У селу Осеченици има *Станковића извор*. Близу извора расли су велики церови, високи преко 20 м. Крстивоје Суботић, рођен 1925, запамтио је један или два та цера. Марица Станковић, умрла у дубокој старости око 1930, причала је покојном Крстивојеу оцу, а овај после Крстивоју, како је једном ноћу ишла од колибе кући путићем туда поред извора, и на "равашици" пред извором видела коло вила. Кад су је опазиле, виле узлете наврх оних цера, па ту на њиховим "ступовима" седну да чешљају косе. На тој равашици некада је расла у круг црвена трава: то се зове *вилино коло* (има изрека "какав си несретан, к'о да си направљен на вилином колу!"). На то место виле су често долазиле. Сада се виле ређе виђају, јер коју воду народ оскрнави убиством или прељубом, на њу оне више не долазе. И данас у Македонији има неприступачних вода.

4. Виле "Рашевкуље"

У селу Осеченици у Рашевића Потоку био је *Горњи извор*; вода му је текла између два камена, па су доцније ту ударили "базен" и две чесме, које сада не раде. Једне ноћи, око 1895. године, "чачанским" путем, који туда близу пролази, враћали се с воловском запрегом из Ваљева кући у Брежђе браћа Гвозден и Вујица Милинковићи. Вујица остави брата да иде с колима наоколо, а он препречи преко извора. Кад тамо, две девојке голе, коса расплетених на обе стране у кике до кукова, купају се на извору, прскају једна другу водом и обзиру се око себе. Вујица поверује да су то девојке из фамилије Рашевића, чије су куће окол, те их викне: "Рашевкуље, како сте пораниле да се купате, нисте чекале да сване!" Но то су биле виле: погледају у Вујицу, плесну рукама, а он се претури и онесвести. Тако остане до јутра. Гвозден одавно стигао кући, пустио волове, а брата није ни тражио, држећи да је овај свратио у Петровиће у тазбину да пије. Када се повратио и дошао кући, Вујица исприча жени шта му се десило, па падне у постељу: месец дана је боловао, једва је жив остао.

5. Вилинско коло из пласта

Уз Први рат ишао Милан Рашевић (из Осеченице) из Горњих Петровића (заселак у Осеченици) преко Петровића Потока. Прво с оне стране потока, од једне велике крушке, нешто као пласт пође според њега, све иде и хучи, а кад је прешао поток и био Горњем (Путничком) извору, где је некад била стара осечанска општина, то се претвори у коло девојака. Он запали цигару и прекрсти

се, а оно: "Моли се Богу што си се прекрстио, иначе би био мој вечерас!".

6. Свејо у вилинском колу

Излазио Свејо Марковић из Крчмара ноћу својој колиби на Пејару, и тако једне ноћи, на једној великој равни више Маркових Чанака, види он: игра коло ђевојака. Биле су то виле. Свејо се и сам ухвати у коло, а виле му наздраве чутуром ракије. Прихвати он чутуру, али пре него што ће натегнути прекрсти се. Уто вила и чутуре нестане, а он седи на некој клади. Када му се то десило био је млад, а умро је око 1927-8., са близу 80 година. И иначе је био храбар: на једном вашару узјахао је бесна коња, на којег нико други није смео, и јахао га је пола сата, док га није сасвим укратио, да су га после и остали могли јахати. Тада је у овим крајевима свако имао јахаћег коња, па је и Свејо увек имао коња. Добро је певао уз гусле.

7. Виле у колу

Један човек се пробудио, отворио врата, кад: пред његовом кућом игра коло девојака. Он се врати у кућу.

8. Вилино коло

Крај куће Радосава Вујића из Осеченице има *вилино коло*: трава утабана у круг пречника око 7 м., некако црна. Једном ноћу је његова бака кроз прозор привидела

на том месту виле у колу. Жене нису давале деци да се ту играју.

9. Вилино коло на Клику

На брду Клику (званом још и *Перовића Кличић*) у Горњем Лајковцу има округло узвишење под травом за које су говорили да је *вилино коло*.

10. Пера из Докмира казао за вилинско коло

Перо из Докмира говорио је Милутину Радовановићу (из Крчмара) да ни случајно не ноћи или дању легне испод две јабуке на својој њиви, јер је ту *вилинско коло*. Те две јабуке још стоје.

11. Ноћни лов

У Црној Реци, испод Пејара, има *камен сланац* на који ноћу срне долазе да га лижу. Знајући то, два Мратишањца, Тешо и Ранко Бјелушевићи, и неки из Пријездића - име му не памте — крену једно вече онамо у лов. Тешо и Ранко остану у колиби на Пејару, а Пријездичанин се притаји код сланца да јави њима двојици кад срне дођу. У неко доба, чује он однекуд са љутог Крша или с Голупца, као женски глас, покликује:

- О, Јело!

Преко реке, с Лазове косе, друга се одазива:

- Чујем, сејо!

Виле, ништа друго. Прва виче:

- 'Ајдемо у Душковце, родило се дете у кошуљици, да га обиђемо!

- Не могу, побиће нам ловци стоку!

- Подај им јарца крњорогу, па 'ајде!

Настане тајац, а Пријездичанин беж' у колибу, но тамо не хтедне рећи друговима шта је чуо, него пошаље Теша доле, пожурјујући га, тобож да су срне стигле. Мало потом из реке одјекне пуцањ, и тек онда Пријездичанин позове Ранка да и њих двојица сиђу и виде шта је Тешо урадио. Кад оно, Тешо устрелио срндаћа с крњим рогом. Однесу га они у село, испеку и поједу. Пред зору, пошто су се поднапили, Пријездичанин исприча двојици Бјелушевића шта је те ноћи чуо да су виле говориле. На то се Тешо тако расрди на друга што га је изложио опасности, да потегне пушку на њега. Једва се некако смири. Сутрадан сва тројица оду у Душковце — село с ону страну планине Маљена у ужичкој Црној Гори — и дознају да се ту прошле ноћи одиста родило дете у кошуљици. Десило се средином прошлог века.

1. Од Милоја-Ћуке Вујића, рођеног 1907, из Осеченице, забележено у лето 1976.

2. Од Драгића Живановића из Осеченице, рођеног 1903, забележено у јесен 1976.

3. Од Крстивоја Суботића из Осеченице, рођеног 1925, забележено почетком јесени 1976.

4. Од Милана-Баба Петровића из Осеченице, рођеног 1905. и Милорада-Миладина Гајевића из истог села, рођеног 1895, забележено у лето 1976.

5. Од Милорада-Миладина Гајевића, рођеног 1895, из Осеченице, забележено у лето 1976.

6. Од Влајка Бјелушевића из Мратишића, коме је у јесен 1976, када је ово записано, било 73 године.

7. Од Петра Савића, рођеног 1905, из Брежђа, он слушао од свога оца; забележено 6. октобра 1976.

8. Од Радосава Вујића из Осеченице, који је у лето 1976, када је ово забележено, био млађи човек.

9. Од пок. Велизара Вуковића из Горњег Лајковца који је у јесен 1976, кад је ово записано, био стар човек.

10. Од пок. Драгољуба Милићевића из Крчмара, који је 3. октобра 1976. године, када је ово забележено, имао 88 година.

11. Од Милана-Баба Петровића из Осеченице, рођеног 1905, и Леја Бошковића из Мратишића, који је у јесен 1976, када је ово забележено, такође био стар човек.

Кратке приче о сусретима са вилама грађене су на основној опреци људско : нељудско, која се конкретизује на просторној и на временској равни. Људски простор је насеље, а време — дан; вилама као натприродним бићима припадају пуста места и ноћ, и то су услови у којима их човек може видети. * Женска чељад није се сама кретала ноћу изван села; ако би неко у таквој ситуацији видео девојку, нужно је претпостављао да је вила. Неке појединости изгледа: изузетна лепота, а пре свега расплетена коса, као знак неспутаности људским конвенцијама, такође су знаци по којима се виле препознају.

* Уп. Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији јужних Словена*, Ниш 1996, стр. 61.

Како ова сведочанства по правилу нису из прве руке, него их је казивач у младости чуо од некога свога старијег, латентно је присутна, а у једном случају (3) изричито наглашена и опрека садашњице према оном (прошлом) времену (*illud tempus*), док народ још није био толико искварен, па су се и виле приказивале људима. Вилински свет је обратна слика људског: дивљач је вилама стока, срндаћа називају јарцем (11). За човека додир са вилама значи искорачење из свога сопственог света, а оно је увек опасно; некада се завршава претњом (1, 5) и страхом (5, 11), а каткад и озбиљном болешћу (4). Место где виле ноћу играју: *вилинско коло* табуирано је: треба га избегавати и по дану, кад њих ту нема (8-10).

Разуме се, мотиви ових прича нису усамљени нити карактеристични за уско подручје где су оне забележене. На неке детаље у појединим овде објављеним казивањима ипак ћемо се посебно осврнути.

Напомене уз поједина предања:

4. За то да демони радо ударају дланом у длан уп. друго издање Вукова Рјечника s.v. мацаруо и Чајкановићеву напомену у СЕЗб 41/1927, стр. 547 (уз приповетку 173⁰ "Ђавоља свадба" из крушевачке жупе, где се каже како су на прве петле ђавољи сватови ударили дланом о длан, па их је нестало). **Три виле које се купају у**

* За општи преглед српских веровања о вилама уп. Т. Р. Ђорђевић, *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*, СЕЗб LXVI/1953, стр. 57-119; Сл. Зечевећ, *Митска бића српских предања*, Београд 1981, стр. 39-49).

мору у зору помињу се у једној приповеци из Војне Крајине (id. 40⁰, ред 24).

5. Уп. у приповеци "Ноћ на мосту" Милована Глишића мотив **пласта** из кога се створило "циновско коло".

6. За истог Свеја Марковића забележио сам и причу како је видео дрекавца; податак да је био гуслар указује на човека упознатог са фолклорним традицијама, а вероватно и бујне маште. Његов доживљај са вилинским колом структуриран је по моделу "ђавоље свадбе".*

10. У једној приповеци типа "Усуда" (Вук 13⁰) из крушевачке Жупе, **јабука** нема рода зато што је на **виловитом месту**, а када јој је речен тај разлог, у њу удари гром и разнесе је на комаде (СЕЗб 41, 90⁰).

11. Ово казивање је најдуже и има најразвијенију фабулацију, као и доста дугу традицију усменог преношења. Никако није обична ловачка прича, већ показује у својој структури врло архаичне елементе. Мотив да су **виле заштитнице рогате дивљачи**, коју сматрају својим стадом, присутан је у овом крају, а и шире; можда је у вези са култом римске богиње Дијане, из чијег је имена настао албански и румунски назив за вилу. За село Попучке код Ваљева Љ. Павловић забележио је почетком овог века предање да се испрва звало *Попушци* по неком ловцу Ивану кога је вила ослепила зато што је ловећи по густој и непроходној шуми на месту потоњег села убио њену кошту, те се вратио кући *по пушци*, тј. служећи се пушком као слепачким штапом (СЕЗб VIII/1907, 876). То што виле имају потребу да обиђу дете које се родило у **кошуљници**, у вези је са веровањем које наводи Вук у првом издању *Рјечника s.v.*

* Уп. Љ. Раденковић у часопису *Кодови словенских култура* 3, Београд 1998, стр. 154 дд.

видовит: "дијете, које се роди у кошуљици, зове се видовито; и такви послје човек (приповиједају), или жена, иде са вилама, и зна више него други људи". Можда најоригиналнија појединост у овој причи је међусобно ословљавање вила по имену: једна се зове **Јела**. Поименично означавање вила својствено је нашим јуначким песмама (нпр. виле *Равијојла*, *Јерусавља*), али не и народној прози. Дијалог који је ловац наводно чуо у ноћи подсећа на почетак једне песме записане у Ваљевоу у прошлом веку: - *Калоперо Перо, моја лепа сејо! - Што ме зовеш, вито Јело?** Песма је мени најближа позната варијанта Вукове I 376⁰, само што је прилагођена историјском догађају: ослобођењу Ваљева од Турака 1804. од стране устаника под вођством Јакова Ненадовића. Вукова песма, забележена у Срему као сватовска, почиње сасвим слично: - *Калопер Перо, лељо! - Што зовеш, вито Јело?*, само што ту није јасно да је *Калопера Пера* женско, те је Вук песму сврстао у љубавне. Изворно се, сасвим сигурно, ради о обредној песми, понајпре краљичкој. Припев *Калопер Перо, зелена Јело* нашао сам и у једној песми из Јасенице (Вила 1866, стр. 709), варијанти ивањске песме коју Вук наводи у првом издању Рјечника s. v. Ивањ дан. Који је смисао песме о Калопер(и) Пери и Јели, и да ли је име *Калопер(а) Пера* можда у вези са *Перуном*, питања су којима би се ваљало на другом месту посебно позабавити.**

Александар Лома

* К. Ненадовић, *Живот и дело Кара-Ђорђа и његови војводи и јунака II*, Беч 1883, стр.345.

** Уп. мој рад у *Ономатолошким прилозима VIII*, Београд 1987, стр. 45, нап. 55.

ДУШЕ УМРЛИХ КАО МИТОЛОШКА БИЋА У ГОРЊЕМ ВИСОКУ*

Неупокојене душе умрлих узнемиравају живе. Неке то чине само извесно време док не буду задовољене или уништене (*шeньц*¹ и *вайър*), друге остају да их трајно плаше (*сойџона*, *шталасън*) или да изазивају болест и смрт (*навје*, *ночницe*, *баблицe*, *морa* и *самовилe*), а неке наводе лош облак на свој атар и летину, или их бране одазивајући се на молбу својих живих (*самосмрѣйник*).

Страх од наведених митолошких бића највећи је у Рсовцима, Дојкинцу, Сенокосу, Доњем и Горњем Криводолу, а много мањи у осталим селима. *Субојѣњак*, особа која се родила „на задушну суботу“, види и невидљиве облике неупокојених душа, па прича о њима. Жене се плаше више него мушкарци, а сточари, дрвари, воденичари, трговци, сви који су принуђени да се крећу у глуво доба, мање од осталих. Данас је тај страх знатно мањи. У Дојкинцима кажу: „Идем дњу и ноћу, нигде ништа несъм видел“, у Брлогу: „Кој се плаши, он створи слику што љу нема“, а у Јеловици: „Од како су инекције више се и не тенче“. Рсовчани сматрају да су митолошка бића нестала са појавом модерних техничких средстава: „Од како кола тутњу

* Рад се заснива на сопственим теренским истраживањима на подручју Горњег Висока, који се налази на Старој Планини уз саму бугарску границу, која су обављена од фебруара 1995. године до новембра 1998. године, а једним делом и на заједничким истраживањима са Аном Плотниковом из Москве, научним сарадником РАНУ, почетком јула 1998. године.

¹ Полуглас је обележен њ, а акценат је респираторни и означено је само његово место.

ништа не излази. Од како се минирало, у Клисуру се ништа не појављује. Немаше ништа. Нема радијо, нема телевизија, само причају оди таласње“.

Нема јасне границе између душа умрлих као митолошких бића не само у Горњем Високу већ и у сваком од његових села, па је подела коју дајемо више оријентациона, заснована искључиво на забележеним примерима.

БАБИЦЕ. *Бабице* су душе умрле некрштене деце и умрлих породиља у току првих 40 дана по порођају, које нападају породиљу, сишу јој млеко и снагу, све чешће се онесвешћује, све теже говори, а може се десити да умре („Тргле родуљу бабице, онесвестила се, тргал њој се језик“, Дој;²; „Дојду на бујно млеко, и оно се згрудва“, Јел). А каже се понегде да су јој млеко попиле *наџе* или да је то од *вейра* („Од ветар, па дојде на млеко“, Дој). У Засковцима, старопланинском селу удаљеном од Горњег Висока, кажу да су *бабице* и када невеста јако крвари после првог сношаја („Када први пут спи жена с мужа, па млого истече крв од њу, или када се породи па истече млого крв, кажемо тргле ју бабице“). Лек је мелем који прави понека жена позната у читавом крају („Бабице, то је чумина сестра, а лек је мелем који прави жена у Росомач“, Јел), али и држање ножа и белог лука под узглављем, горење светилке до 40 дана, и редовно измузивање и прање груди.

² Ознаке за имена села обухваћених истраживањем су: Брл-Брлог; ВРж — Височка Ржана; Дој-Дојкинци; Јел-Јеловица; Пк-Паклештица; Рос-Росомач; Рс-Рсовци; Д-Бо-Бољевдол; Д-Бн-Браћевци; Д-Вл — Влковија; Д-ГК — Горњи Криводол; Д-ДК — Доњи Криводол; Д-Км-Каменица; Д-Сл-Славиња; Д-Сн-Сенокос. Села која припадају општини Димитровград и која су насељена бугарском националном мањином имају испред ознаке Д-

Оне су по пореклу, и по томе што пију „здравје“, крв и млеко, сличне *навјама*, али су и различите јер не лете у јатима, не пиште и невидљиве су. Веза са ветром чини их сродним са *самовилама*, а изазивање честе и тешке смрти сродним са *чумом*,

ВАПИР. Ако мртавац после 40 дана почне, у свом ранијем облику, да плаши и напада укућане и родбину, али и друге, зове се *вапир*. Доста често се зове *џа-ласън* (Д-Бо, Д-ДК, Д-ГК, Д-Вл, Рс), а понекад се зове и *џенъц* (Д-Сн), па *вампир* (Рс, ВРж). Многи га често браќају са *џенцем* с једне стране и са *соџоном* са друге. Ако се *џенъц*, до 40 дана не изгуби, а потиче од лошег човека, дављеника, самоубице или неког ко је умро насилном смрћу, па се напије вина из отвореног суда (чаша, бокал, флаша) и добро наједе, то вино постане његова крв а тенац се преобрази у вампира, оживи („Оживеје, укости се, увапире се“, Дој; „Укости се кад може да најде вино, једење, пијење, крв добије и постане опасан. Кажемо, укостил се, увампирил се“, Пк).

Разликује се од живих људи једино по томе што нема преграду у носу („Нема това насред носат“, Дој), по злом погледу са појачаним сјајем и по руменилу („Дојде ко крв црвен у лице“, Рос) и одећа му је бела или претежно бела („Облечен у белетине“, Брл; „Жена у белу кошуљу само“, Рс; „Исто Милица, бели рукав на кошуљу“, Дој). Мушкарац се чешће претвара у вампира, а жена чешће у мору. Мушкарац постане похотљив, претвара се у ловачког пса и напада своју жену и друге женске особе, кидајући им делове одеће („Било ноћ, минуле жене по пут па виделе оро, па се и оне вануле да играју. А оно били старци, сатне, вапирје. И они ђи здрсали, вачали њим сукна“, Д-ДК; „Како ђи види здрсá ђи, и кад се претвори поново у човека оно му се виде конци мец зубити“, ВРж).

Обично се после 40 дана од смрти претвори у пса и оде негде далеко (Долéко, у бугарско, у турско“, Д-Из), тамо се врати у ранији облик и постане касапин („Зато̀ва што во̀ли крв“, Д-Из). Ако га неко случајно сретне и препозна, а зна да је умро, па огребе трном, убоде иглом или засече ножем, или то уради његова жена ако јој се врати, он се *сѣиѣијоше*, претвори у пихтије („Врне се по̀сле при жену̀ и ра̀ца деца̀ с њу, и ако га огребѐш — цркне“, Јел; „И рѐзне га жена̀та, и згруљоса̀л се, претворѝл се у питије“, Дој; „Увапири се по̀сле четирес д̀на, и ду̀го живѐје како човек̀ с човечи. Ако га пцета̀ уапу, он се сриго̀ше и умре“, Рс; „Селсѣи козар̀ беше умрел̀. Козе пу̀шта и тера̀ но̀чњам. Дојде си при своју̀ жену̀. Пцета̀ лајаше да га уда̀ве“, Рс).

Ево још примера: мајка дави своје једногодишње дете („Има̀л је́дн жену̀, детѐ оставѝла на го̀дину д̀на. Па му се ма̀ма на детѐто увапирѝла, па га преко̀-ноч стиска̀ла да га да̀ви, па га тура̀ли у нч̀ви да мо̀ж детѐ да је мѝрно“, Врл), умрли домаћин узима коња, иде по со у Пирот и враћа се исте ноћи („Анта Лилѣин се нѐкада вапирил̀, сви у Дојчинци знају. Узне преко̀-ноч коња̀ и оти́де у Пи́рот сол да ку̀пи. И натоварѝл коња̀ са сто ћи́ла, и ка̀да се врну̀л коњат пу̀штил пенѐ и црка̀л, а сол до њега̀ истова̀рен стоји“, Дој); дављеник гађа пролазнике, а предметима са тавана и укућане („Њего̀вити седу̀ окол огњи́ште, а он низ во̀ду спу̀шта рука̀тѣ и котлети́ја, а с ка̀мење га́чка. И врљѝл бучку од та̀ван, све врљѝл одозго̀ре“, Дој); жена се само појављује на месту где је муж удавио („Ви́деле преди њи́ жена̀ уврзана у це́дило, но̀си масурјѐ. И чича Ве́лко с коња̀ ишъл̀ и с два пцета̀, позна̀л љу да је она̀. И пцета̀ поју̀ре, и она̀ неста̀не“, Д-Сн); девојчица, коју изненада однела набујала река, дошла касно увече па

чучнула испред прага свог безуспешног спасиоца („И тѣг се сѣте да је то̀ва дево̀јче“, Д-Сн). У Дојкинцу и Сенокосу наводе се по два конкретна примера повампирених, а у Брлогу један.

Да се не би неко повампирео боду га иглом у пету, стављају му иглу и жар у сандук, не остављају до 40 дана отворен суд са вином. Ако се појавни онда са нечим убоду, огребу или засеку, буши му се гроб (усијаним) гвожђем, сеје се лећа до моста или реке („Док ђу зби́ра да се забро̀ји, и пцѣта да га на̀јду и да га здра̀сају“, Рос), а испод јастука држе нож преклапа́ч и бели лук.

Вапир је сличан *ѡенцу* јер напада највише оне које јако воли или мрзи, крије се на тавану, поставља посуђе на трпезу, а када се *исѡрѡви* (изгуби) претвара се, као и *ѡенѡц*, у пихтије (и кошчицу). А *соѡѡни* је сличан по томе што може да се преображава у пса и што га негде виђају на месту његове насилне смрти. У ужем смислу *вапир* је само онај који се јавља у свом дому, или на свом имању, и може, преображен у пса, да оде далеко, и да се тамо преобрази у касапина, у свом претходном облику.

МОРА́. Мора́, рет. *морач* (м), *морача* (ж) је душа умрле познате, а може да буде и непознате особе после 40 дана, која се настани најчешће у кобили, коњу или кози, ређе у мачки или псу, или у некој другој домаћој животињи, па стално долази да мучи неку особу према којој није била равнодушна, било да је јако волела или мрзела, али може да долази и код особе коју није познавала. Њене жртве су обично млађе жене и девојке, нешто ређе старије жене а врло ретко мушкарци. Доста ретко, може да буде и душа некрштеног детета („Иде на дете́ мора́, на̀вка“, Топли До).

Често, или стално, долази код неке особе ноћу и мучи је притискањем (натиска, налѣга, мори, дави). Жртва осећа велики терет, највише на грудима и на стомаку, и тај терет се креће од главе према ногама, ређе обрнуто. При том се гуши, јечи у сну, покушава да викне и покушава да рукама одгурне терет. А чим успе да викне или да је одгурне, *морá* одлази. Ево неколико примера: „На сн кад најде морá и натисне те. Ја сам патила. Дојде и натисне ме. И млцам, млцам, док се не лѣкне од мѣне“, Дој; „Морá те налѣгне, па сáмо пшчеш. Она је, млада жена, од мору бегала у Холандију, ама и там љу наодило“, Дој; „Мѣн је натискала морá од ноће до гуди, и не могу ни тамо ни овамо. И одједампут отврљим овака с руће, и оно пукне. У тријес године ме мучило. Натиска човека, млца човек и не може да изока. И када премлца да изока, и оно се това лѣкне од њѣга“, Рс; „Морá мојег дѣду давила, и он само млца. И мѣн је давила“, Јел). Или *морá* дође само једном и умори човека. *Морá* и *иѣньц* на сличан или исти начин муче жртву када је „газе“ („И од једно и од друго је притисак, гушење, терет“, Брл).

Морá може да долази заједно са животињом у коју је ушла, и та животиња својом читавом тежином гази жртву („Козá је морá. И човек óка: — Јáо, умори ме! Јáо, умори ме! И после посумља у козугу, и насóли љу прекó-дн с брашно. И она ка те после налѣга, она те убрашњави“, Рс; „Чул сам и за кобилу, морáта била у кобилуту, и мучила газдугу, куде иде да иде“, Дој).

Могу да се чују и рационална тумачења у виду шале или потсмеха: „Млада жена, нема кој да љу налѣга, па дооди морá да љу налѣга“, Брл; „Некога ноцњам налѣга, не мож да спи. Ако једне повише, па га налѣга“, Дој.

Ако се пије чај од траве *морач* („Посејем си, да се најде“, Рс) или се стави испод јастука (Пк); или се испод јастука држе „нож од мору и од тѣнци“, (Брл) са белим луком (Д-Сн, Д-Бћ, Дој). А у Јеловици кажу да бели лук не помаже.

НАВЈЕ. *Навје* су душе умрле некрштене деце које пију крв некрштеном одојчету и млеко и крв породиљи, па их тако доводе у тешко здравствено стање или их усмрћују. („Деца некрстена на небо не иду него лутају тека и пију крв на друга некрстена деца. И пију од мајћу млеко, и после нема да њој дојде млеко“, Рс). Врло различито их називају од села до села, а у једном селу имају више назива. Најчешће их зову у множини *навје* / *навће* / *навије*, нешто ређе *некрстиена деца* / *некрстиенчеџа*, а доста ретко их зову *навивје* (Рс), *навијѣне* (Рс), *навјеџа* (Д-Сн), *коџилеџија* (Д-Бо), *кукумавће* (Јел), а у Топлом Долу, који је у суседству, зову их *морџе* (ј. *морд*). У, мање заступљеној, једнини зову их *нав* / *навја* / *навка* / *некрстиенче* / *некрстиено деџе*, а врло ретко још и *навијѣнка* (Рс), *коџиле* (Д-Бо) и *кукумавка* (Јел).

Оне су у облику малих птица, имају плачљив глас и лете у јату. Бораве око воденица и на ниском жбуњу и дрвећу поред путева, око појата и око кућа у селу („Поди само село, до путат, там куде су тополете, мајћа си закопала бебе, требе да је било некрстено. И преконоч това бебе вика, чуле смо“, Д-Км). У касну јесен када су кишовите и ветровите ноћи прелетају куће, плачу и цвиле, пиште и маучу и изазивају општи страх у селу („Облачно време, навијѣнете доодише“, Рс; „Куку-мау, куку-мау, кад је облачно, и на дете испију крв навће“, Брл). Ако беба и мајка нису заштићене светлом, белим луком и предметима који се држе уз узглавље, *навје* се „лѣпе“ уз прозоре и кроз стакло

им пију крв, а мајци и млеко („Навје га скосиле, испиле“, Д-Вл; „Оче дете да угуше“, Рос, Јел; „За мајћу само кажу умрела, испила ђу навјата“, Рс; „Или изгуби жена млеко, или умре до четирес дна“, Д-Сл). У току лета и јесени, када млечна грла леже на отвореном простору, *навје* им „оберу“ млеко („Обрале ђи навје, немају овците ни капку млеко“, Рс). Оном ко их чује у току ноћи најављују зло у кући (Брл) или смрт у кући („Навјети почеше да се јављају, са че некој да нестане — моџ и дете, моџ и стар“, Д-Сн). А могу да најављују и кишу („Преди две-три вечери нема-нема па мау-мау, дојде глас из далеко. Време облачно, мурљаво, некаква сила мауче. А комшика каже: — Чула сам гласове како сто мачће да маучу! И јутредњ паде ћиша“, Дој). У Засковцима, селу у даљем суседству, кажу да њихов глас мами („Копиле, свири ко да те мами, усред ноч до петли“). Дешава се сујеверном, када пође на далек пут, да се врати ако на поласку чује језиве гласове ветра и ноћних птица („И не отиђе тата у град, врну се. Јаучу, баучу на лоше време“, Рос). Није забележено да су се јављале у току ведрих ноћи без ветра и да при том нападају људе.

Да би се заштитила беба („Да не стане навја“, ВРж) треба што пре да се крсти („Да што пре улезне у веру“, Брл), да јој мајка сваке вечери ставља помало у уста сажвакани бели лук, или да бели лук ставља испод прага (Брл), или да је намаже туцаним белим луком и да јој уз узглавље држи главицу белог лука, нож преклапач и иглу, и да светло гори у току целе ноћи („Ако нема видело и бели лук коди бебе навивје дојду и испију му крв“, Рс). А породиља, да би се заштитила, *моли*ви се тако што се прска водом у којој је стајао босиљак, а прска и бебу („Босиљчек у воду, па се прсне с њега покре дете, покре жену“, Брл).

По настанку и понашању сличне су ба̀бицама, а до-некле и но́чницама. У Сенокосу и Јеловици доводе их у везу са самови́лама („Некрстена деца̀, то су ви́ле, на̀вје“, Д-Сн; „На̀вће, то су самови́ле, некрстена деца̀“, Јел), а у Рсовцима их бркају са *вайи́ром*, а и са *сои́о-ном* која се јавља у виду ловачког пса („Там изла́зе пала̀ши, вампи́ри, на̀вје“). Није ретко да их доводе у везу са дивљим гускама, *же́равима*, због карактеристичних гласова јата када се селе на југ („Же́рав је пада̀л, на̀вка“, Рс).

НОЧНИ́ЦЕ. *Ночни́це* су душе некрштене деце коју су умориле мајке било као прекобројну било што су зачета ван брака („То̀ва су деца̀ која̀ су мо̀рена“, Брл; „Копилѐ је но́чница. А мо̀ж да доса̀ди на ма̀јћу сва̀ку го̀дин да ра̀ца, па си умо̀ри ка̀да га ро̀ди“, Рс). Оне су мање опасне од на̀вки („Пи́ју га но́чнице, и по̀сле бо̀лно бебѐ“, Јел; „Напа̀дну некрстено детѐ но́чнице, па ви́ка“, Дој) и обично не изазивају смрт. У Брлогу их неке жене помињу и као *йакосни́це*. Донекле су сличне *мори* јер притискају и гуше дете, али га не убијају, и невидљиве су („Стис̀ка га, да̀ви га, не да̀ва му да спи́“, Брл).

Заштита од њих је светло које непрекидно гори првих 40 дана, али и бели лук поред узглавља („Ту̀ри се уз бебѐ какво̀ трѐбе да га не напа̀дну но́чнице“, Дој).

САМОВИ́ЛЕ. Порекло неких *самови́ла* везује се за душе *некршћене де́це* и за душе младих женских особа које су се удавиле („Самови́ле и на̀вће, исто. Како пи́личи се чу̀ју“, Дој; „Самови́ле йду, како пи́личи лету́. И онѐ пи́ску како да ви́ка нѐкој, ра̀зни гла̀сови, али пред свиња̀ло. Над село̀, Гра̀виште се место̀то о̀ка, кад чу̀јеш гла̀сове о̀дма се дѐси, нѐкој умре у фами́лију“, Дој; „Кад се уда̀ви дево̀јче, мла̀до, од ње́г мо̀же да ста̀не самови́ла“, Јел).

Самовиле су преко дана невидљиве а видљиве у глуво доба. Готово увек иду у групи. То је група лепих девојчица, девојака или младих жена у белим кошуљама, босих ногу и дуге расплетене косе. Каткада су у белим марамама, каткада голе, и обично играју *самовилско коло* и певају. Купају се по вировима и у реци, или газе воду уз карактеристичан звук. Коло играју најчешће на пропланцима, али и поред реке и на раскрсницама. Највише бораве испод дрвета без врха (столова́та кру́ша, столова́т глог), али и испод шипка, глога, шљиве џанарике. Место где играју обично се зове *оройгришије*, а постоје и називи места по самовилама: Самови́љак (Рс), Самови́лсћи вир (Дој), Самови́лска кру́ша (Јел).

Пошто су невидљиве преко дана, неко им случајно поремети игру, одмор или оброк, па *оградџије*. Оне га „надијају“, „ско́се“, искидају, па умре („Сћину чове́ка, умо́ре“, Рс) или му паралишу лице, део тела, читаво тело, или му одузму свест извесно време („Игру самови́лско ко́ло, невидљиво је. Ако нага́зиш, ло́ше“, Брл; „Пове́ла му бра́та те́тка, му́шко дете́нце. И нага́зи оно́ куде́ су самови́ле игра́ле. Јутро́то нага́зи, до вечерту́ умре. Расћину́ле га“, Д-Сн; „Ка́жу ста́ри: — Че ни би́ју, че ни јуре́, па да па́зимо. Изла́зе у шу́му, пла́ше деца́“, Дој; „Једьн старц ишьл у Стра́ње, и уста му искривена, закачи́ле га самови́ле“, Брл; „Зло пра́ве самови́ле, а не добро́“, Јел).

Када се „заиграју или би́ју“ јавља се *вируљћа*, ви-хор, ваздушни ковитлац. И кога она „зака́чи“ наруши му здравље па оболи или га „ско́си“ па умре („Виру́лћа ско́си дево́јче. Болува́ и умре́“, Д-Вл; „Кога́ зака́чи виру́лћа неје́ добро́, здра́вје нару́ши“, Д-Из). Када наиђу као *вируљћа* на некога не сме да их вређа или псује. Да не би оболео носи им шећер или слатку течност (шер-

бѐт), погачицу и цвеће, све у белој марами, па то закачи тамо где бораве (дрво без врха, глог, шипак) како би их одобровољио („Попрска куде га је ветар закачило, и каже: — Молим те, мајћо, браће, молим ви сестре, опустете ју! Ако сте мајће, мајће да сте! Ако сте сестре, сестре да сте! Ако сте брајћа, брајћа да сте!“ Јел). А иде и код врачаре („Носи белег при вражалицу, ако можда помogne“, Јел).

САМОСМРТНИК. *Самосмртник* је онај који се удавио, обесио или убио (Самосмртник, сам си смрт створио“, Јел). Не сахрањују га на гробљу већ поред ограде („Негде у-крај куде се не гази, не мињује“, Д-Сл). Његова неупокојена душа не може на онај свет па се задржава у свом атару и око свог имања. И када наилазе градоносни облаци, који доводе *але*, велики број тих душа, да би се осветио живима, помаже алама да наводе облак на њихов атар. Или се дешава да неке од тих душа помажу алама које доводе облаке а друге помажу *алама*, *змајевима* и *смуковима* који бране атар, одазивајући се тако на молбу народа, који их са земље дозива по имену и преклиње, да бране своје („Але се бију кад грми, и која је појака ала, она победи. И придруже се на теја але самосмртници, па једни помагају на једне але, друђи на друђе“. Пк; „Смокови се бију с але, змајеви се бију, а ни окамо одоздоле, кој се удавил или обесил да помага, да се одбије тија облак“, Брл/ВРж).

Навођење злог облака на летину помажу и душе оних које је захватила набујала река или се удавили при купању, као и душе уморених и душе уморене копилади („Теја копиларштине, те кво напраје те ни клца град. Град је због закопано копиле, а ала је облак“, Рс).

СОТОНА. Ноћне приказе на *нечистиим местима*, које се јављају у људском или животињском облику, или се преображавају из облика у облик, зову се *сошона* (арх. сатња), доста често се зову *шениц* и *шасън* (мн. таласънје), нешто ређе се означавају неодређено као *нешито*, *некакво*, а ретко *вајир* (мн. вапирјѐ) и *ђавол* (Д-Сн). У људском облику може да буде пожељна млада жена, обично боса у белој кошуљи, или као група младих жена, или леп и млад мушкарац, или војник под оружјем, или на коњу, или старији човек који на леђима носи папрат. А може то да буде и група људи која стоји, игра, свира, нешто чини. У животињском облику најчешће је у виду (ловачког) пса, у виду јарета, јарца, козе, козе с јаретом. Може да се преображава у кокошку или петла, или је ждребе, или коњ или кобила са различитим шарама по телу и ногама. Може да буде и во, два упрегнута јунца, овца која блеји, свиња, мачка, некаква животиња са дугим репом, а може да буде и птица која се повремено оглашава. Може да се јавља и као сенка, као сила неодређеног облика, као глас из гроба, пламен, вагра. Као чувар блага на том месту обично је (ловачки) пас, који може да има златан језик, свећу на челу, и да буде везан дугим златним ланцем како би могао да напада сваког пролазника на путу („Куче, и свеча му на чело“, Рс).

Сошоне у ужем смислу мењају облик пред пролазником и привремено му помуте свест, а пењу се и на товарна грла и на кола, па их својом огромном тежином онемогуће да се крећу. Пролазника не повређују ако их не напада, и ретко говоре или испуштају гласове. И када запева петао, или пролазник запали светиљку, или се прекрсти, одједном нестају. У Сенокосу се препоручује, да их треба испсовати и извређати како би отишле, а на читавом осталом подручју баш то се брани.

Један део тих приказа јавља се само на једном месту и увек у истом облику („На Къмшу излази војник сас сабљу“, Рос; „На Ђумрук излазе убаве жене, младе“, ВРж; „У Клисѹру излази бел коњ, и на коња човек“, Рс; Поди село, там до врбете излази Турчин на коња, трѹпају му снђије³. Там га пресрѹтли некада и убили“, Д-Бо). О њима ослабело колективно сећање и легенде говоре да су то душе заборављених предака умрлих неприродном смрћу. Те приказе не ометају пролаз људи, товарних грла и запреге, нити говоре, па су томе слични вапирима који се такође јављају на месту своје насилне смрти.

ТАЛАСЪН. Душа човека који је зазидан у грађевину и која чува ту грађевину зове се *таласън* (мн. таласъње), а назива се још и *таласъм* (Јел, Д-Сн, Д-Бо, Д-ДК), *шенъц* (Брл, Јел), *вайир* (Д-Сн), па и *сошона* (Рс, Д-ДК). Ретко кад зазидају особу („Долњити мос када је зидан, тумбаси када су зазидани, узидали добру девојћу, и она после умрела“, ВРж). Обично се зазидава сенка некога кога заговарају мајстори док стоји поред њих („Узима се сѣнћа. После он умре а зграда се држи“, Брл; „Кад се зидала црква Св. Богородица, па једно овчарче било окол црквуту, у бел јелѣк, а зидари му зазидају сѣнћуту. И оно умрло. И повремено се јављало окол црквуту нѹчу“, Брл; „Дѣлча Пѣјин, глупавшк. Плѣвњу пражили до рекуту па му зазидају сѣнћуту, и он после три године умре“, Дој). Или узму меру њега самог или његове сенке, па ту меру зазидају („Кад ти сѣнћуту премѣре, и колко назначе толко че живиш“, Дој; „Кому обѣру сѣнћуту он умре“, Јел; „Таласън је кад се увапири некој. Било дете, било постар, уззид

³ Глас *ѡз* означен је графемом *s*.

се усправи да му се узне мера. И чим надрасте оно што се забележи, умре“, Брл).

Таласън се увек јавља ноћу у облику у коме је зазидан или у коме му је узета „мера“, ћути, никога не дира, и лута око грађевине у глуво доба („Луташ ко таласън“, Јел). Али када грађевина буде у опасности он је брани („Сенћата ока, засьданијат ока: — Дејан, дејан, дејан! Дејан, дејан, држи кућу! И може да се јави на домаћина у сьн и текá да ока“, Дој; „Када праве кућу узну сенћу на човека дунћерје кришом па у засьдају у темель. Че умре, ама нече једньг. Сенћата ока, брани: — Дејан, дејан, дејан, држи кућу! Или ока: — Држи мос!“; Дој). У Гостуши, која је у непосредном суседству, кажу до када се таласън јавља („Измере сенћуту сас дрво или врцу, и зазидáју у. И он, тија мајстор, што су га мрзели па му сенћуту зазидáли, ускоро умре. И тов дрво, или тија коньц, док је на суво, догод је зградата покријена, нема да иструлэје. Али кадá се зградата растури, или изгори дрвото или коньцат, или иструлэју, тија човек се мане јавља ноћу на това место“).

ТЕНЬЦ. Невидљива душа неуспокојеног мртваца до 40 дана најчешће се зове *теньц* („Мртвák се утэнчи, створи се на тенца“, Јел; „Теньц се до четирес дьна тэнчи, а после се прáји на таласьна“, Рс), нешто ређе, и у истим селима, може да се зове и *мртвák* (Јел, ВРж, Рос) или *мртшавьц* (Дој, Д-ДК, Д-ДК), али каже се и *тталасън* (Брл, ВРж) па и *вайър* (Брл). У *теньца* се обично претвара неко ко је умро неприродном смрћу („Самосмртник се тэнчи после“, Дој), ко је био лош човек („Лош човек се тэнчи па прави штету, кога је мрзил“, Д-ДК) или код чије се сахране направила нека грешка: преко мртваца прешла мачка, или га прескочили у току купања, или давали предмете преко њега, или прелетеле птице док су му копали гроб („Увапѝри

се ако га нешто прескочи, утѣнчи се“, Брл/ВРЖ). Већина јасно разликује *ѡенца* и *вайѡра* („Прво се утѣнчи, па после стане вапир, ако је много грѣшан, и тека њде“, Брл). Ако неко у току припреме за сахрану или на путу до гробља оживи, за њега такође кажу да се „утенчил“ („Тѣнчи се и кога живога на грѣшку саране, или оче да саране“, Д-Вл; „Тенчила се, седла у сьндѣкат, оживѣла“, Д-ДК).

Најчешће борави на тавану („Тенѡц ѡма, на таван се качи“, Дој) или на крову („Суботњаѡ ѡи види. Ако ѡма на кров, то су тенѡци“, Дој). Невидљив је, само се чује бука коју ствара када обара или преврће предмете или када гони стоку („Не виде никога, а он овцете гони“, Дој; „Грома, ал’ се не види до четирес дња, после нема“, Брл/ВРЖ), и увек ћути („Ћути ко тенѡц“, Јел). Излази у глуво доба и различито се понаша. Неки само зашкрипи вратима када уђе или лагано лупне на тавану. Каткада јаче зашкрипе капија или врата, или се чује да нешто заскочи као пас, или се изјутра види да је позобао зрнце грожђа или одломио парченце хлеба („И не прави голему штету“, Дој). Дешава се да каткада засвира жалостиво („Жалнуту свирку засвири сас цовару“, Дој). Али се дешава и да јако зашкрипи вратима, да гурне посуду са полице, да проспе садржај на под, да пепео из огњишта изнесе на сред собе или да га изнесе у двориште. Или, сво посуђе скине са полица и зидова, па га без неког посебног реда стави на трпезу или под („Ка ујутро, сва појжњина на-зема, насред ѡжу“, Рос), да целе ноћи лупа по соби („Цѣлу ноч лупа, сви чујемо а ништа не видимо, тека сваку ноч. И после четирес дња неје имало ништа“, Рс). Или подигне бебу из љуљашке, која је везана о таваницу, па је остави на под, или целе ноћи лупа на тавану. А дешава се и да по сву ноћ гони коње по штали; да испусти вино, ракију, расо из каце; да гађа некога: да

тера своје овце и козе далеко, или да немо седи на раскрсници у видљивом облику, и то у белој кошуљи, или у кошуљи са белим рукавима, или у белој одећи („Седи на крстопутину с бели рукавѣ, зејтинка шамија“, Дој). На основу понашања уочава се да је тењц жељан свога дома; да га највише интересује огњиште, таваница и кров куће; да је гладан, па поставља трпезу; да је љубоморан што стока, пиће и храна остаје другима, па гони и мучи стоку, испушта пиће, просипа брашно. У Горњем Високу наводе 14 особа по имену које су се тенчиле, од тога су чак 9 само из Дојкинаца, села у коме је страх од тенаца највећи.

Тењц може да се понаша и као мора („Кога тењц највише воли, дојде њѣга да види. Ако те воли, он ти легне на-груди и ти млцаш“, Брл; „Гази прекó-ноч некога, дооди у кућу и налега и“, Дој; „Само скрцнуше врата, и с руку ме премазни од главу надоле, све ме премазни“, Дој). Велики број га брка са вайиrom (Д-Сн), шаласьном (Брл/ВРж) и мором (Дој). Понегде кажу да може да се претвара у пса или мачку („До четирес дна мртавц се претвара у мачку или кутре“, Брл), а понегде га препознају у муви, бумбару или лептиру који лете око ожалошћених укућана („Седимо увечер у собу, и улѣзе бумбар, и све ни обиколи, ко палац голѣм. И подиже канту с дрва, и она излупа, и он излѣзе. А куче скуцну ко да му је отфинуло уши“, Рос). До 40 дана, или раније, „тењц се истро̀ви“, изгуби се, нестане („Како пењурак пред кућу“, Дој). Или га неко од укућана боцне иглом, или огребе, или засече ножем („од мору и тенци“), или га разнесу пси („И тг с сригоше, спитијоше, напраји се на питије, на тресољак, пењурак. И у питијете врашкó колѣно од тенца“, Јел; „Питије, и кóска од вампира у њи“, Пк; „Питије, и у њи како малечка кошчица“, Дој).

Да се неко не би тенчио боцну га иглом у пету („И по́сле иглу́ту ту́ре при ње́га“, Брл/ВРж) и стављају жар у сандук („Живо у́глење у сьндѣк на моју́ свекрву су тура́ли“, Јел), ако умре води се право на гробље (Дој); пази се да га нешто не прескочи и не прелети, преко њега се не додају предмети и низ поступака при сахрани се доследно изводи. А ако се *уи́ёнчи* онда се тера из куће грдњом и псовкама (Брл), шаље се у госте код блиске родбине („препра́чује се“, Дој, Јел), испод јастука се држи нож преклапач („од мору́ и те́нци“, Брл), удари се резом секире у праг („Се́и́ра се уда́ри на праг, и све се рашчи́сти, и по́сле не́ма ни́шта“, кажу у Гуленовцу, селу у непосредном суседству са испитиваним подручјем), не пије се у кући вода догод се неко те́нчи (Рс), веже се пас испред врата или се лећа пушта целим путем по мало, све до гробља („И како́ зби́ра ле́чуту, он се истро́ви, разнесу́ га пце́та“, Рс).

ЗАКЉУЧАК

Да ли ће душе мртвих бити упокојене или не зависи од живих који треба да им одсто́је, односно да доследно спроведу све обичаје приликом сахране и у току времена жалости, поготово првих 40 дана. Неупокојене душе не могу на онај свет, лутају, немају места где да се скрасе, и у различитим облицима плаше живе, или им чине зло уништавајући летину и изазивајући болест и смрт, па тако са њима „равнају рачуне“. Опасност од њих, бар од *и́енаца*, опада после 40 дана, али многе од њих остају као *навје*, *ночнице*, *бабице*, *мора*, *самосмрѝници*, па чине штету и далеком потомству оних који су се огрешили о посмртне обичаје.

Душе оних, који су умрли неприродном смрћу, остају трајно присутне на местима смрти, и та места постану *нечисти*.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Белетине, мн традиционално бела мушка одећа; **бучка** ж бућкалица; **ване** да почети; **вражалица** ж врачара; **врљи** бацити; **гачка** гађати; **градина** ж башта; **грома** трескати; **глунавшк** приглуп; **дејани** одолевати, издржавати, одупирати се; **дњам**, **дњу** дању; **ђи** их; **ђу** ју, је; **сњђије**, мн ж узенгије; **затова** због тога; **зејтинка шамија** ж велика-и лепа марама боје зејтина; **здrsa** кидати зубима, уједати; **изока** позвати, повикати; **ју** ју, је; **ка** када; **кво** шта; **ни** ми; **качи се** пети се; **клица (град)** тући (град); **копиларштина** ж, пеј. од копиларка ж она која рађа ван брака; **котлетија**, мн од котле с котлић; **крстопутина** ж раскрсница; **кутре** с кученце; **лѣкне се** уклонити се; **лѣча** ж сочиво, лећа; **љуљћа** ж љуљашка од платна у коју се беба везује за таваницу; **масурје** мн м предиво пре бојења; **мец/меци/мецу** међу, између; **млица** јечати у сну, муцати; **мурљаво време** ниски и тамни облаци пред кишу; **најде** наићи; **налѣга** притискати; **наоди** налазити, проналазити; **натисне** притиснути; **неманема** повремено; **ночњам**, **ночу** ноћу; **обѣре** одузети (млеко, снагу, здравље); **обикולי** окружити; **ока** викаати, дозивати; **отврљи** одбацити; **отђине** прекинути, покидати; **палаш** м ловачки пас; **пењурак** м пена; **пиличи** мн од пиле с птица; **писка** пиштати, оглашавати се танким и високим гласом; **плѣвња** ж зграда за кабасту сточну храну; **пойжњина** ж покућство; **покре** поред; **препрачује** слати од једног до другог; **пшче**

стењати; **рукатка** земљана посуда са рукохватом; **смок** м смук; **скрцне** зашкрипати; **скуцне** заскичати; **сригоше** се распасти се у виду каше; **стане** постати; **свиња̀ло** с свитање; **сн** м сан, сновиђење; **сандџк** м мртвачки сандук; **то̀ва** то; **тргал њу** се **јези́к** не може да говори; **тргле ју бабице** оболети после порођаја; **тресоља̀к** м пихтијаста дрхтава маса; **тумбаси** мн зидани стубови-носачи на којима лежи мост; **тџ** тада; **цедило** с платно за везивање терета на леђима; у ју, је.

Драгољуб Златковић

КАЗИВАЊА О МИТОЛОШКИМ БИЋИМА У СЕЛУ ГОЈАКОВИЋИ КОД МОЈКОВЦА

ЗДУАЧ, ЗДУА

Здуач се не постаје, но рађа. Кад се роди дијете, неко се роди у танкој, а неко у јачој кошуљици. Ако се сачува и осуши та кошуљица, дијете ће бити здуач. Може бити и стока. Ја сам гледала стричевог вола пред грднијем временом. Био је здуач, то су сви знали. Вјеровало се, кад почну вјетрови, кад се вријеме мијења, те се узврти она прашина од вјетра, тада је и њиова сила. Онда би се помамио во, побјегао би из говеди. Исплазио језик, ба-ла. Пу, пу, ето здуе – рекле би моја мајка и стрина. Сју-рио низ шуму. Та сила његова издире дрва из земље. Говорили су наши, кад се замори, смириће се. То је ње-гово, убио га Бог, здуе су га уватиле. Није било мило људима да имају такву животињу. Разликовао је народ. Једно је болес била, друго здуе.

Народ се клонио од ковитлаца, када би се појавио. Постојало је веровање да се у њему налазе здуе и ђаво-ли, па су људи пазили да се не нађу на његовом путу. Поред борбе са "временом", здуачу су приписивана и друга својства:

"Здуач има јаку силу код себе и очи јаке. Силян пог-лед, некака сила, снага. Имали су један дио чврсте при-роде, паметне. Та њиова јакоба могла је засмјетати људима. Кома су жељели могли су добри да буду".

Често би ненамерно лоше утицали на човека - "така природа, тако рођени, можда ни сами нијесу били задо-вољни".

Од њихових очију могло је да оде на човека. "Погледом га пресијече, те му зло буде, ако га је добро погледао. Кад такав похвали дијете, ако га милује, бојале су се жене. Убио га Бог, ће дође данас – ја сам чујала да говоре. Нијесу никако вољеле таке људе. Ко је имао лијепо дијете, па крене неће с њим, није га лијепо облачио. Обрнуто обучеш на њега или га огараш, да зле очи гледају у то, а не у дијете. Све то да не оде од очију".

Могли су да "сврате зло" на децу или фамилију. Од очију су нарочито "муке мучили" људи "слатке крви", особе које су по природи биле благе и мирне. За крај у коме је сточарство било од великог значаја, урокљивци су били опасни по још једној основи:

"Силина њиова могла је вола да обори. Опасни су за стоку били. Кад би се крава скоро отелила, па има добро виме, онда су жене од конача разнијех боја правиле кићанке. Свеже се кићанка за реп или око рогова, у њу да гледају, а не у виме. То све да крави не оде млијеко. Јагњадима, кад су фина, везивали смо око врата".

ВАМПИР

Тобоже, мртац па се диже. Вјеровало се, бајаги, да се појављује у кућу ће је живио. Кад је зора, он се изгуби. Вампирио се зао човјек или ако му је ко дужан, ако је коме киван био. Накоме су налазили гроб пробијен. Ђе је гроб проваљен, на тај се сумњало, па се коцем глоговијем боло. Ми нијесмо то вјеровали. Нама је срамота било да се то препричава у кућу. Гроб се проваљиво кад сатруне дрво од сандука, какав вампир.

ВИЛА

За фину ђевојку говорило се – Лијепа је к'о горска вила или ка нагоркиња вила. Углавном народ више није вјеровало. Говорили су млађи:

Долећела са планине вила,
Кака вила, пјевац има крила.

Нијесу се гласиле као зле душе. Да поможе, да избави, да јави са планине ко је и ђе погинуо. То су ко лијепе ђевојке са крилима биле. Окупљале су се око извора, при води, ђе су се увече купале. По горама, по шуми су живјеле.

ЗМАЈ

Кад је неко брз и јак, рекли би – Силан к'о змај. Ја мислим да су га као птицу замишљали.

ЂАВО

Није баш фино било наћи се око воде увече. Ту се свакога зла нађе. К'о највише у воденицу ђаволи да долазе. Ко би омркнуо у њој, претварала су му се разна привиђенија. Ко стари човјек, а грбав, а нагрдан, бијел. Вјеровало се да нака сила долази.

За једнога се причало да је осто у воденицу да ноћи и меље жито. Ујутро сав брашњав од паспаља. Препанут био. Они околиш, тако смо звали оно брашно око камена, нашо да је побрисано. Поједено, ђаволи појели, тако су сматрали. Вјеровали су да може да се претвара у разне животиње или у сан да дође. Ко невиђено створење,

дух. Нешто грдно, зло. Од крста, од божије силе је бјежо.

ВЕШТИЦЕ

За једну су сматрали да је вјештица, што увијек када би ишла неђе, мало се огара или опрља и нешто на себе наопако обуче. Њена је стока увијек здрава била. Ништа јој није крепавало. То је вјештица, убио је Бог, преврнула би небеса – говорили су људи. Такве су биле од природе рођене, у кошуљицу.

Сматрало се да јашу на вратилу. Највише су се кретале ноћу, па када би у Прошћењу, на супротној страни Таре видели светло како промиче кроз шуму, рекли би људи: "Ено вјештице".

Окупљале су се на гувнима и око воде, па су у сумрак људи избегавали таква места. Вештице су биле најопасније у марту, када су "ишле по кућа и пиле ђецу". Нису само најмлађи били у опасности. Од вештица су стрепеле и труднице, које су се обавезно склањале од погледа сумњиве жене. Услед њихових напада који су се одигравали док би жртва спавала, нападнути би почињао да болује и малаксава, па би за клонулог човека често рекли "мори га нешто". Неретко би последица вештичјег напада била смрт. Једноставо би "попиле човјека".

Могле су да се преобразе у мачку, те се строго пазило да нека од ових животиња не прескочи покојника. Кад су долазиле код своје жртве, појављивале су се у облику велике црне лептирице. При појави таквог лептира, људи су веровали да је вештица дошла да нападне некога. "Није било мило људима кад је виде. Обавезно да покушаш да је уватиш. Кад то урадиш, опалиш јој

мало крила са ватром, тако су вјеровали. Од тога вјештица занемоћа".

Било је, међутим, и случајева да лептирица не може да се ухвати. Рекла би моја мајка – "Ајде, убио те Бог. Дођи сјутра рано да ти дам соли и љеба". Која би жена рано јутром дошла у кућу, на њу се сумњало.

Упућене у најстрашније магијске радње, вештице су обичавале да "потуре чини" на које би жртва непажњом нагазила или би онога коме су желеле зло омађијале. Од вештица и урока, од њиховог дејства, нападнутоме су могле да помогну жене које су умеле да бају, гасе угљевље и "саљевају страву".

Међутим, ни у њих неки нису били сигурни. "Говорила је моја мајка Милуша – Што знам, може свашто да уради. Мени макне, на некога намијени".

Вештичјим враџбинама могла је подлећи и стока. "Вјеровали су неки да су преузимале млијеко, па да, рецимо, твоја крава нема, а њиова да га има".

Људи су се, по сваку цену, трудили да их избегну. Уколико би осумњичена жена прешла пут ловцу, или ако би овај спазио да га је ова угледала, враћао се кући, јер од лова не би било ништа. Од вештичјих очију се могло настрадати, али урокљива жена није обавезно морала бити и вештица.

Свакако да су се људи од оваквих "напасница" бранили.

Ево како је једна младићка шала у Гојаковићима завршила хватањем вештице:

"Једном је код нас дошла једна на коју је народ сумњао. Није нам мило било, али ајде, у кућу ти је дошла. Сјеђела, прича. Кад се дигла да крене, покојни Урош, момчић је таде био, враголаст, шалција, преврне јој тро-

ножицу (мала столица са три ногара, ако се преврне на-
опако, може се вештица ухватити). Стрина га погледива-
вала сво вријеме, мршти се на њега, даје му знак да
прекине. Ништа он. Она жена стала на сама врата од
куће и све прича са стрином, не умије да отргне, да
изиђе преко прага. Да извиниш, на посљетку, од муке се
унередила. Урош врати столицу како треба, она изађи".

Други случај, покушај хватања вештице, десио се
негде око 1926-27. године, такође у Гојакловићима:

"Млађи су се били окупили да открију које су
вјештице. Мртве су тада на руке носили. Одлуче се, а то
се вјеровало, на вратницу од гробља да подигну сандук,
па све жене да прођу испод њега. Која је вјештица, не
може да прође. Није им успјело, јер су старији људи то
забрањили, да се омраза у село не би створила".

Магијске поступке нису само вештице изводиле. То
су могле да чине и "обичне" жене, лоших карактерних
особина, али, каткад, и добре особе у циљу одбране.
Значајну улогу у магији је играло и јаје, које су "чини-
лице" закопавале у њиву, на међи или код стаја и појата,
где је држана стока.

"Све су то радиле да крене нагоре у напредак. Мајци
мојој, једнога дана, није јој се крава дала. Никако да је
помузе. Немирна, муче. Испао јој језик, бјежи. А своју
главу искобила – каже мајка. На крају смо јаје про-
нашли у коријен од букве што је крај појате била. По-
слије је неко то јаје однио и бацио у ковитлац од воде.
Чујала сам од жена да траву фину, мирисну, повратич, у
со овцама међу, да се боље одржава млијекко. Браниле да
им се не превлачи млијекко од другијех оваца, да им га не
отимају. У со се стављао и лук бијели, јер никака напас
на њега није долазила". Неки су веровали да повратич
нема само одбрамбено дејство, него да се помоћу њега

могло и узети млеко од оваца којима ова трава није стављана у со. Од "учина" могла је крва да "избаци" теле пре времена.

За одбрану од вештица најбољи је био бели лук. Највише су га користили у марту, јер су тада вештице најопасније. Носио се око врата, под мишком (у малој врећици) или се ушивао "при пасу" (појасу). Најјаче дејство на зле душе је имао ако би се човек с њим натрљао. Добра средства заштите су били и босиљак, велико зеље и тисово дрво. Амајлије у Гојаковићима нису ношене. Људи су то држали за "турски обичај".

Што се тиче мађија "ми смо све сматрали да то буле највише раде. Говорило се – Оне знају свакога ђавола".

Чинима и мађијама, како смо већ поменули, могле су стати на пут жене које су умеле да гасе угљевље. "Оне нијесу знале зло, но су спашавале и помагале.

Једне прилике, ишла сам са оцем у Равну Ријеку, код браће. Све фино. Док сам тамо, расположена, весела. Кад одлазимо од њих разболим се. Стигнем кући, болесна много. Дође ми мука, врућина. Увече се преврћем, не могу да заспем.

Знали смо једну што је умјела да гаси угљевље ђеци. Један дан, пожали јој се моја мајка. Она рекла – Доћи ћу да је погледам.

Дошла, те ми гасила угљевље. Усијан жар баца у воду и говори нешто у себе. Она зна знакове. Како који жар пане, који остане на површину, како пршти вода, све по тим знацима види. Кад је завршила рекла је мојој мајци да сам нагазила на чини, а да ми је још горе што имам слатку крв. Умијем се са оном водом што је у њу гасила угљевље.

Каже ми она жена да се намјестим да спавам. Ако заспем биће добро. Ја сам спавала три сата. Кад сам се пробудила била сам цијела по лицу, по рукама, врату, сва у они ситни плих, ко копривњача да ми је изашала.

Позове је мајка да види каква сам. Дође она и каже мојој мајци – Е, имала си срећу што јој је то зло изашло напоље. Да јој је пало на срце, не би ти остала жива".

Казивала *Зорка Милошевић*,
рођена Ристић (1915).
Записао *Дарко Милошевић*

МИТОЛОШКА БИЋА КОЈА ОДРЕЂУЈУ СУДБИНУ ДЕТЕТА*

Суђенице

Кад се дијете роди онда му ту прву ноћ дођу три суђенице и одреде му судбину. Њихов је суд неминован. Суђенице сједе на комину док суде. Изгледају као виле, рашчешљане дуге косе и у бјелини су. О томе каква ће бити судбина дјетета одлучи трећа суђеница.

Једном дјетету одсудиле да се утопи у зденцу кад наврши 5 година. Родитељи су направили поклопац за зденац, али је дијете сјело на њ и умрло.

(Посавина, Жирчица, општина Сисак, Хрвати-Мужи, 1988)

Кад се дијете роди три ноћи заредом долазе три суђенице и одређују му судбину. Сваку ноћ једна одређује, а трећа досуди. Оне стоје уз колијевку, двије свака с по једне стране а трећа изнад главе и она пресуди. Изгледају као виле, рашчешљане су и у бјелини. Нису исте доби, а најмлађа је та која пресуди. Њихов је суд неминован. Мајка и дијете нису се посебно припремали за њихов долазак.

Прича каже како је у једну кућу у којој се жена порађала дошао неки просјак и тражио преноћиште. Ту је ноћ он чуо да су суђенице досудиле дјетету да ће се удавити у зденцу. Просјак је то рекао родитељима и они су

* Ово је део из обимне етнографске грађе сакупљене у Хрватској и Босни од 1988. до 1992. године

зденац забили даскама, али је крај зденца била јамица с мало воде у коју је дијете легло и умрло.

(Посавина, Мартинска Вес Лјјева, општина Сисак, Хрвати-Мужи, 1988)

Судбину дјетету уриси Уриси, а уриси му је и *суђенице*.

Прву ноћ по рођењу дјетета долазе три суђенице, које изгледају као виле. Говорило се да оне дјетету упишу неки знак на чело. Њихов је суд неминован. Једном су дјетету урисиле да се удави у бунару на дан женидбе. Чували су га и заковали бунар, али је он изишао, легао на бунар и умро.

(Банија, Комарево Доње, општина Сисак, Хрвати-Мужи, 1988)

Урис

Сваком човјеку кад се роди *Уриси уриси судбину*. Уриса има два. Мушка су бића, обучени су потпуно у бијело, попут вила, с бијелим шеширима на главама. Суд Уриса је неминован. Казивачица зна три приче о урисима.

1. Неки се путник затекао у селу, ноћу и тражио је у некој кући конака. Приме га у једној кући гдје се газдина снаха порађала. Путник је спавао у запећку. Ту ноћ снаха роди мушко дијете. И онда, исте ноћи дођоше два Уриса, стану крај дјетета и снаха роди мушко дијета и договарају се шта ће му одсудити, да ли да га сад нестане или кад буде двадесет година старо па да умре на дан женидбе. И договоре се да се то дијете на дан женидбе утопи у бунару. Ујутро, путник није ништа рекао дјететовим родитељима, само да му јаве кад им се син буде женио, а он да ће доћи и бити му кум. Кад је дошло ври-

јеме дјететови родитељи су га позвали, а кум дође и закује бунар. Кад су сватови дошли младожењиној кући а младожења ће право на бунар, но није могао него легне на њ и ту издахне. Онда је кум испричао родитељима шта је те ноћи чуо.

2. Почетак друге приче је исти, једино што је дјетету било одређено да га *вук* удави. Отац је сина држао у деветој соби у кули коју је за њ изградио. Дошао је и дан кад се син ишао женити. Кум (путник) који је био чуо што су Уриси урисили дјетету закључа младенце у једној соби. Ујутро, кад је дошао, нађе младенку како плаче, а младожењу удављеног. Младенка му онда исприча да је свијећа у соби капала, из тога се створио вук и удавио младожењу.

3. Према трећој причи једном је дјетету било уришено да ће га као дијете ујести змија из грожђа. Зато је оно грожђе увијек зобало зубима а није га тргало прстима. Но, из једног га грозда змија уједе за језик и оно умре.

(Буковица, Ђеврске, општина Книн, Срби, 1989)

Сваком човјеку кад се роди Урис уриси судбину. Урис је мушко биће и његов је суд неминован. Он има и свог замјеника, кажу да је *посланик*. Кад се дијете роди иде тај посланик Урису и пита га: "Народило нам се дијете, како ћеш му одредити?" Ако Урис тај дан копа и сијече трње каже: "Како мени данас, тако њему довијека!" А ако је Урис у гостиони и у добру, кад га посланик дође питати исто, он опет каже: "Како мени данас тако њему довијека!"

(Кордун, Доњи Сјеничак, општина Карловац, Срби, 1989)

Прву ноћ кад се дијете роди дођу му суђеница и два Уриса па му суде судбину. Они дођу на буџак па отворе и ту суде. Њихов је суд неминован.

Ишао је неки просјак по селу и преспавао у кући у којој се ту ноћ родио син. Он је чуо суђеницу и Урисе како су одредили да син умре са 17 година. Он је то ка-зао родитељима, али ништа се није могло учинити да се то спријечи и син је умро.

(Лика, Горњи Лађевац, општина Слуњ, Хрвати-икавци, 1991)

Сваком човјеку кад се роди Урис уриси судбину. Његов је суд неминован. У једну кућу у којој се рађало дијете дошао је просјак тражити конака. Примили су га у другу собу, али нитко му није дао ништа за јести. Зато је он рекао: "Како мени било ту вечер, тако њему било довијека!" Тај просјак био је тог дјетета Урис.

(Кордун, Горња Брусовача, општина Војнић, Срби, 1991)

Сваком човјеку кад се роди *Рис риси дужину живо-та а Урис уриси како ће у животу проћи*. Данас се још каже: "Јеба' те Урис који те урисио!"

"Ишли су неки просјаци селом и свратили у неку кућу да преноће. Газда им дадне да преноће на слами за вратима. Ту ноћ газдина се снаха породи. А дијете како је изишло тако су дошли Рис и Урис и одредили да се дијете кад наврши 7 година утопи у бунару. Просјаци ништа нису рекли него су отишли и кад је прошло 7 година вратили су се. Онда су испричали газди, газда је направио поклопац на бунару, али се дијете попело на поклопац и ту умрло".

(Банија, Цепелиш, општина Петриња, Срби, 1989)

Сваком човјеку кад се роди Уриси уресе судбину. Они су присутни ону ноћ кад се дијете роди. Њихов је суд неминован.

Прича каже да је неки богаташ дошао тражити конака у кући у којој се жена трудила. Родила је мушко дијете. Богаташ је ту ноћ лежао а дођу два уриси и одреде дјетету да кад одрасте наслиједи овог богаташа. Богаташ онда устане, украде дијете и однесе га па га остави на грани. Нађу га неки говедари, а један га господар узме да га отхрани. И да му име Наћко. Наћко је био говедар. Одрастао је и једном док је чувао говеда наиђе онај богаташ и затражи од Наћка воде. Од господара богаташ сазна да је то оно исто дијете, па затражи да га узме у службу. Господар пристане. Богаташ га пошаље кући с цедуљом на којој напише жени да Наћка кад дође убију. Путем Наћко сретне цареву кћер како шета по парку. Допао јој се. Она прочита поруку богаташа, а онда је измијени и напише да богаташева жена ожени Наћка њеном кћери. Док је богаташ дошао Наћко је већ био ожењен. Богаташ одлучи убити Наћка. Имао је велики виноград. Пошаље Наћка да му донесе грозђа, а стражарима нареди да га убију кад дође. Међутим, Наћко је био тих, убрао је грозђа и однео тасту. Расрђен, богаташ оде у виноград. Стражари се пробуде али га у мраку не препознају и ту га убију. Тако је Наћко наслиједио таста.

(Банија, Глинска Пољана, општина Глина, Срби, 1989)

"Како је Урис урисио тако мора у животу!"

Према причи неки официр дошао је једној жени у кућу тражити конака јер је изишао из касарне ноћу па се није смио нити могао вратити. Ту ноћ та жена роди кћер. Официр је сједио крај пећи. У ноћи се врата отво-

ре и у собу уђе Урис и проговори: "Ово дијете што се сад родило удат ће се за овог официра, а ујест ће га вук кад се уда!" Официр онда зграби то дијете, изнесе га ван и набије на колац. Али није је убио (остао јој је ожиљак под брадом) него натакао на повоје, и побјегне. Касније је мајка дјевојчице отворила кафану. Овај официр сада је био у пензији и свраћао је у ту кавану у којој је радила и кћер те жене. Свидјела му се и официр је ожени. Онда је видио да има знак под брадом па је упита шта је то, а жена му исприча. Сад се он забринуо и није дао жени да иде видјети матер годину дана. Кад је прошло годину дана крену они у посјет жениној мајци. Стигли су на један пропланак гдје се вукови окупљају и један се вук залети на кола, али официр пукне из пиштоља, рани га, а вук се преврну и примири. Жена замоли мужа да је пусти да га види јер никад досад није видјела вука и он је пусти, мислећи да је вук мртав. Кад му је пришла вук је зграби за кољено, а од тог угриза она умре.

(Банија, Шаш, општина Сисак, Хрвати-Мужи, 1989)

Сваком човјеку *Уриси урису судбину*. Има их два, то су Бог и свети Петар.

Према причи неки Циган дошао да тражи конака у кућу гдје се жена порађала. Пусте га у запећак. Жена роди мушко дијете. Кад је заспала дођу Бог и свети Петар и погађају се око судбине. Коначно Бог одреди да се дијете удави у чатрњи кад напуни 20 година и кад се буде женио. На свадбу дође и тај Циганин и затражи да се закује бунар. Али је младожења изишао, прихватио се за бунар и одмах пао и умро.

(Банија, Горња Велешња, општина Костајница, Срби, 1989)

Усуд

Сваком човјеку кад се роди три Усуда суде судбину. Изгледају као обични мушкарци. Њихов је суд неминован.

Неки је човјек дошао тражити конака у кући у којој се жена порађала. Око поноћи врата се отворе, три Усуда уђу и суде. Трећи Усуд досудио је да се новорођени син утопи у бунару кад се буде женио. Овај човјек ујутро је рекао родитељима да му јаве кад буду женили сина. Кад је била свадба он предложи оцу да затворе чатрњу. Али кад су сватови с младенком дошли младожења искочи из кола, легне на бунар и ту умре.

(Банија, Превршац, општина Костајница, Срби, 1989)

Мајка Божја

Вјерује се да је сваком човјеку час смрти одређен већ при рођењу. Каже се да сваком, кад се роди, Мајка Божја упали свијећу и кад та свијећа изгори особа мора умријети.

(Кордун, Пишчетке, општина Дуга Реса, Хрвати-Брајци, 1991)

Анђели

Прву ноћ кад се дијете роди дођу му анђели и одреде му судбину. Број им се не зна. Нитко их не види и не зна се како изгледају.

(Покупље, Лијеви Штефанки, општина Велика Горица, Хрвати, кајкавци, 1989)

Мелек

Кад оживи дијете у мајчиној утроби пошаљу се два мелека (анђела), који су бројна божија војска па им се не

зна имена. И тада се одређује докад ће дијете живјети и његова нафака, како ће живјети. Од тог часа дјететова животна линија измјешана је с милијардама других животних линија, али свако хоће своје, неће туђе.

(Североисточна Босна, Тузла, Муслимани, 1992)

Судбину одређује Бог. Сваком је човјеку уписано колико ће живјети и како ће завршити. Четрдесет дана прије краја човјек види своју судбину. Нетко каже да мелеки човјеку одређују судбину при рођењу (прву ноћ). Број мелека се не зна.

(Западна Босна, Горњи Агићи, општина Босански Нови,
Муслимани, 1989)

Бог

Сваком човјеку кад се роди Бог у рају упали свијећу и кад се она угаси човјек мора умријети. Бог суди како ће дијете живјети и како ће умријети.

(Лика, Мали Ерјавец, општина Озаљ, Хрвати-Брајци, 1988)

Записао Дражен Ножинић

КАЗИВАЊА О МИТОЛОШКИМ БИЋИМА У СЕЛУ ХУМ КОД НИША

ВАМПИРИ

1.

Око пола пет, окну нешто: "Стевано!!", ал' несам хтела да се дигнем из кревет. Тој је вампир! Ко ће други да одвече, у пола пет, још тамнина била, и по мене виче, – тој ме ока која је умрела. Ја несам излегла.

Каже: кад те зовне да искочиш – она ће те одведе, а кад не искочиш – лежиш си у кревет и – не мож' ти ништа. Ја сам си лежала. Пробудио ме ал' несам излегла: погледам на сат – пола пет.

Само једанпут викнул. Вампир! И нема више. Ништа више несам више чула а то вампири тако раде: намаме те да изађеш па те удаве и нема те више.

Непослушај га никад да се дигнеш из кревет и да искакаш на пут. Залежи си у собу и ћути си. Кажи: "не дугујем ником ништа, нек иде."

2.

У старо време, кад много људи умирали, онда се скупе ови из село па оду на гробје да траже вампира. Понесу колац и једнога коња па га пуште да оди по гробје јер коњ знае где је вампир. У кој гроб. Кад он поче да њишти, да скоче, баца се, онда људи узму лопате па ископају сандук и изваде напоље. Кад га отворе а оно вампир, све се зацрвенел од крв, неје се усмрдел а када још тај човек умрел. Па се наказил и дебел. Тој га мачка прескочила кад беше умрео и он се увампирил па после убијао људи по село. Тад узели, онај колац па с' чук и у срце. Кад се цилитну онај вампир а они опет – удри, и удри док га не убише.

3.

Кад сам отишла доле у бачу да берем траву за козе, устадо рано, још мрак бил и одо. Берем ја а мало, мало па погледам на гробје, све ма било некакав стра'. Кад, погледам ја опет а на гробје видим човека: бела кошуља, старински прслук ко наши стари што носили и иде низ гробје. На главу капа. Ајде, можда неки човек. Кад погледам опет – нема никог. Кад сам ја рипнула и бацила оно на леђа, на раму и потрчала по пут... Там једна жена пошла у бачу и пита ме - Где бежиш мори? - Море, там на гробје, неки човек вампир, уплаши ме. И ту гу ја све испричам како било.

4.

Кад неко умре, узме се игла па се тако боцне у прст, да нема крв. Да се не увампири.

5.

О'кладе се овамо код гробје, овија из другу смену овамо што иду. Ко сме да иде на гробје, да остави котлајче. А сви ће идемо да га узмемо после. Нож да забоду у земљу.

Казал један: "Ја ћу". Отиде он тамо у гробје и слегне се овако, оној, дугачак капут се распростре како се слегне, он преко онај дугачак капут забоду нож, доле у земљу и кад се подигне, не мож' се подигне. Забоден нож гоца и капут сеца га и он мислел, мртви га сецали. И не знам дал' је цркал, дал' је остал... Ете ти стра'. Ако нема ништа, ете ти стр'а".

ЂАВО

1.

Био наш деда Лиса, ишал из Ниш ноћом у два сата. Ђаво каже: "Ај' овам' по мене", и одведе га у реку. Кад га

доведе у реку, – већ – његово. Овај не зна ништа. И стане он преко реку, једна нога там' и једна там', и деца се створе. А све било једно дете, ђаволче а он мислел, много деца. Целу ноћ преносил' децу, а оно све, једно. Пренесе га на ону страну овамо, там преко реку и док се он обрне, ово дете зашло, па одовуд: "Деде и мене!" Па га пренесе, стави га там', оно па зајде окуд њег': "Дедо и мене."

"У бре децо, па докле ћу ви преносим? Ви сте много", – оно то сам' једно било па га зејбавало ђаволче.

И так, целу ноћ ги преносил' по реку. Све се убачкал, све се смрзал, док савнуло.

2.

Имали смо код Комрен, воденицу, и тако му ђавол одвртал воду. Таман наврне на буку воду, отиде там – воденица не меље. Док улегне, седне, воденица – стане. Одврну воду ђаволи. И целу ноћ га мотљавили. Па га укаче на врбу и он нее знал ништа. Ђаво се укачи, и он по ђавола, укачи се и он на врбу. Кад на вр' врбу, буклију му дали. Он се прекрстил, "Ајде, Бог нек' помогне..." – там' благосиљал, мислел да је то буклија да пије ракију, да наздрави ономе (оно ђавол бил). Оно не бил ибрик, буклија, оно било коњска глава, дали му у руке. Кад се просвести, он на вр' врбу, он наваљен, погледа – коњска глава у руке.

3.

Једној жени ђаво долазил у кућу да гу узне дете. "Дође ноћу, угаси светло, узме ми дете. Ја држим дете, целу ноћ". После гу казали, каже, узми земљу из гробје па тури у чарапу и изнеси па гу баци у Нишаву. И то работила. И узме кацу од сто кила и напуни гу пуну сас воду и он ће се удави. И она турила на врата и он улегне

кроз рупицу, кључ где се закључава, а после се претвори у собу као човек. Рипну кроз рупицу, падне доле у оној буре и удави се.

4.

Ђаво не мож' да се увати. Изгуби се па га нема, па се претвори зачас и нема га. Куј ће га увати? Свети Ранђел га уватил!

ПРИКАЗЕ

МАЧКА

1.

Отишла моја мати у бачу, и тако, ноћом у дванајес' сати, да навађује бачу и појави се мачка. И таман татко отидне горе, наврне воду и отидне доле, код мајку у бачу, оно мачка отидне, па му одврне воду (горе). Кад он па отидне да наврне воду, то, као мачке се претворио вампир, то моја мајка видела – мачка, од гробје. И она остане дола а мачка се дигне доле па јој врља земљу на шију. "Удари ме овако, ја погледам, оно земља! Ја приокам: - Душане, брзо доле, он дојде доле а она јурне горе - одврне ги воду".

Зајебавала ги целу ноћ.

Тој вампири! Мачке! Ђаволи! И ману да навађују и отидну си кући.

2.

Једанпут пошли у бачу, оно – играње, музика, свирачи, јурцање. И женско и мушко, све тој из гроб излази и иде на тај кладанац одакле су навађували башту. И иду, каже, свира око кладанац, играју, они погледају – оно ноћ.

"Шта ће овија људи овден на кладанац?", па се сврну па си дојду кући.

ЈАРЕ

На гробје, има некад виде црно јаре како оди там'-овам, а кад оду тамо – нама ништа.

СУЂЕНИЦЕ

Кад се роди дете, суђенице дојду на седми дан, у глуво доба, да му суде докле ће да живи то дете. Три дођу, ти стари светитељи, шта ли су, ко ће докле да живи, ко ће од шта да настрада.

Био један војник и свратио код једну бабу да спи. И она каже: "Не мож', сине, имамо родиљку, дете се родило сад." "Ако, само да коначим, само да несам на улици". И, он није био заспао, тај дечко, војник, и дошле три, све у црнетине, запуљене у црно, старе жене... и седне.

Једна отуд, једна одовуд и једна уз главу и једна каже: "Ајд' да га узмемо." Друга каже: "Нека, нек' живи дотле и дотле," – а трећа каже: "Не! Дотле и дотле ће живи а на свадбу, кад се ожени и свадба кад дође, ће се удави у бунар."

И тај војник то чуо. И кад тој дете стигло, тај човек већ остарел и заказал ги: "Позовите ме кад се ожени. Ако поживимо дотле, позовите ме на свадбу." Кад дошло то време, дошал он на свадбу а кад сватови оду, тај старац оде па закове тај бунар. Да не рипне младожења да се удави. И туј, дарували се, све привели ред, улегну у собу, сви тамо, а овам, младожења ко да је побрљавел, там'-овам' по авлију, до бунар, а бунар бил закован и дете легне на тај бунар и умре.

ВИЛЕ

1.

Под неко дрво, виле вечерају. Вештице. И кој седне под тој дрво оболи ил' мре. Моја сестра, што ћопава с ногу, она била поде дрво. Одвела гу тај баба, на њиву куде мајку и седну те ручају. Не мож' да спи дете и разболи се... и нога и рука. Нога и рука, и рука полако попуштила, а нога није. Све у кревет лежи. Пет година све нормално дете било.

2.

Оне иду по дрвеће, тамо где вечерају, где ручају, тамо опасно за људи. Нека жена отишла код једну да гу лечи. Рекла гу како да се лечи ово - оно, и рекла:

"Иди ти кући, ја ћу дођем код тебе."

"Како ће дојдеш?"

"Такој ћу дођем. Ћу се претворим у вилу и ћу долетим, ћу дојдем код куће твоје." Тај се зове Кева-вила.*

3.

Виле лете, зачас стигну из један атар у други, из један крај у други там где се састају ноћом и где једу, под неко дрво.

ЗЛЕ ОЧИ

Кад смо отишли на њиву, седосмо у ладавину да се одморимо и кад се дигосе да копају, ај' ћу се и ја дигнем да копам, и дете тек: стеже уста, "Јао, умре ми дете!" Ја, какво ћу му работим – заголим дупе, па му седнем на уста. Дете помодре све... И тек, прогледа!

* Главна једна вила зове се Кева-вила.

И ја узмем и доведем си га кући. Тамо, 'тешоше да га воде код доктора а ја реко: "Сачекајте ме, с'г ћу ја да дођем! Да га водим на једно место па ћу с'г да дођем." Ухватим дете за руку и одведем код једну бабу. Баба га одбаја, чарка, посипува га, паји га с некакво и доведо си га.

А ови, какви су то? Њено дете беше умрело и тако; бацил неко очи, ком нису добре и пресекал му дах. Такој помодре.

ЖИВАК

Није ми било добро и одем ја код једног човека да ми баје. Каже он: "То је живак. Морам да ти бајем да ти извадим живак". Тако он, баје, баје и ја га питам: "Како може тој да дође, да улегне у мене?" Па каже: "Ја га набајем и он се већ претвори у тебе."

СВЕЦИ

СВЕТИ РАНЂЕЛ

Свети Ранђел реко некоме:

"Ја ћу дођем код тебе, кад треба да ти вадим душу."

"Еј", кад га тај човек види: "молим те, мани ме саг, дотле и дотле, да поживим па после дођи."

"Добро", и он га остави. Па се врати други пут свети Ранђел, он га види: "Ај", остави ме саг дотле и дотле, па онда дојди." Ајде таг га остави двапут а кад трећи пут дође: "Нема више измицање!"

Човек узме флашу и стави га... каже:

"Каквој је ово у флашу? Кад си свети Ранђел, јел мож' да ти овој да ми извадиш из флашу, после ми вади душу?"

Свети Ранђел се претвори у бубицу, кликерче ли је, вукне се у онуј флашу а овај брже па затвори флашу. Затвори светог Ранђела и стави флашу на ветрину. Прошло време, Бог видео нема га свети Ранђел, људи нама да умиру, нема ко да вади душе и забринуо се. Сви свеци тражили светог Ранђела ал' га не нађоше. Пошаље Бог земљотрес и оно се све тресло и озго падне флаша и разбије се и свети Ранђел искочи и прво онога удави у флашу што га затвори.

СВЕТИ НИКОЛА

Ја сам сањала једно вече кад сам била болесна, умирала сам и заспала сам. Дошал свети Никола и седал ми над главу отуда поза мене. И отуда, овако ме узел за гушу а ја:

"Јао, ће ме задави овај човек!"

"Нећу, не бој се, ја те чувам и вардим те", каже "од душмани, да те не уморе".

Брада, све онако, ко слику да гледам, тако га гледам овако горе у очи. И држи ме за гушу.

"Ја те чувам, ја те спашавам, неће умреш", каже.

Дошал Мицко, овај мој зет, целу ноћ јахал на коња и дошал код мене да ме пази. Седел уз кревет цел ноћ. И после кад сам се пробудила, уморна сам, све знојна сам а он:

"Спи, спи, што ти је?" рече.

"Сањала сам такој и такој".

БОГ

Ја најбоље радим, кад нешто чујем, видим, нешто сањам, ја се дигнем, прекрстим се! Помолим се Богу, иконицу пољубим, увек носим иконицу с мене у ташну. Ако нешто заборавим где сам ставила, тражим га, све претурим. Туј стоји – ја га не видим. Тако ми засињи, шта ли је не знам. "Сад ћу да умрем, да цркнем", па кажем: "О, баш ме па брига! Јутре ће те најдем." Па се прекрстим, помолим се Богу... и одма' најдем. Бог помаже. "Помози Боже," рекни, Бог помаже.

Казивала *Стевана Петровић* (72) село Хум код Ниша

Записао *Владимир Степановић*

КАЗИВАЊА О ВАМПИРИМА У ШТУБИКУ КОД НЕГОТИНА

* * *

Кад сам била девојче од тринае' - четрнаес' година, чувала сам овце по овем пољу, овам'. То је то Росуље, покрај гробља. Видим ја иду четири човека и једна жена. Носе они лопате, мотике, аршове, иду они... Кад дођоше код једнога гроба, почеше да копају и ископаше до сандука. Ту био са'рањен Диса Милановић, и он се много вампир'о. Е, после отворише поклопац, а та жена, Милосава се звала, опкорачи сандук, дадоше ју један велики ексер и чук, те она удри уна ексер у груди покојному Дисе. Кад га проби, та' ексер остави ту, а у уста му нали кувано вино с тамјаном, наменише му паклицу цигара и једно бело крпче. После га закопаше. "Е, сад више нећеш да идеш у Мироч". И није ни иш'о више. Није се вампир'о више.

* * *

Имала сам некога човека, Стојан се звао. Он био из Метриша. Касапин био. С њим сам живела три и по године. Он умро у болницу у Кладову, па га њигови са'ранили код куће у Метришу. Е он после некол'ко дана поч'о да долази сваку ноћ код мен'. Кад се ја дигнем у јутру, оно све модрице по мен', по руку, по ногу, по врату, свуд. Не могу ја више тако да издржим, него се пожалим код неке бабе, она знала да твори. Потвори ми она три вечери, те тај Стојан престаде да долази, а могла сам да страдам да њој не беше. Тако ми рекла да забодем нож у врата и окренем метлу контра, с дршком на дол'. Ту у кућу ми више нису долазили, али сам ји

виђовала на друге места: на путева, на раскрсница, на дрвљенику... Млого у то верујем 'ел сам виђовала.

Казивала *Стојанка Мариновић*

* * *

Кад умре човек код нас је обичај да се скува вино, тамјан, тури се и бели лука па се обиколи три пут око мртваца. Обиколи се и с остругом, ел чим се дигне да пође, оструга га огребе и он падне. То се све ради да се не повампире. И од поњаве се исече, од руба, па се то запали, па се мртвац неће врће у кућу. То ја радим свакому мртвацу по селу и није ме стра'. А кад почне да се квари, он фрља шарпелје и лонце по куће, све разбаца с тована. Највише се вампире они шта се швалеришу. Ја сам се у то осведочила, ел сам сто мртваца у селу околила. Имаш разне начина вампире. Нема да праве они штету, него само пуде људе, али ја се не пудим, навикла сам. Игла је увек код мен' па и кад испадне од негде, ја га убодем, и он се право спитијоше. То је то, тол'ко знам.

Казивала *Стана Живкић*

* * *

Мож' неки да ми се смеје, али ја сам то патила више пути. И лекарима сам се обраћовала и опричала шта ми се све догодило. Кад ми умро муж, било то попримично, за прво време долаз'о он сваки дан и сваку ноћ. Дође дању он и зове ме "мори Миро, мори Миро", тако често долаз'о. Једанпут кад смо купила сено, на ливаде, он не зове, мен' и децу, по имену, а нема ништа да видиш. Млого се вампир'о, чудо божје. Ноћу улази кроз прозор, виче, гура с кревета поњаве, ћебиће, ћушка, открива ме.

Ма свашта чинио и досађивао ни много. Па дође код стоке, пуди краве, овце. Стока мож' и да настрада у тем тако. Причали ми да се и то дешавало. Исто ка' и човеку, уђе у крв, па не знаш шта радиш и куд идеш. Све ти се изобрће у главе и у памети. Та' мој муж се женио два-нес' пут, зато се и вампир'о тол'ко.

Казивала *Мирјана Михајловић*

* * *

Млого не верујем, али јопет сам у недоумице, јел сам виђовао више пути и на разне места. Најпре ми отац причао, њега пратила музика низ пут, свирачи свирају, бије тупан... Прошло то једанаес' година од кад ми умро деда. Анђел се звао. Потерам ја неку кирију за Неготин. Кад било ниже шеркаменске табле, код Плавога камена званог, савијем се да укочим кола, па кад ћу се исправим и ћу запалим цигару, оно мој, тај деда, савија се да запа-ли цигару код мен'. Он покрај задњега левога точка иде и држи се за левку. Ја прођем напред да водим коња, пошто био лед и снег, али он се не одваја од коле позади. Кад фрљим ја пикавац, фрљи и он. После малке, ја јопет запалим, он ете га, створи се крај мен' и пали на мој упа-љач. Ишло то све до јесеничке реке, после он остаде, а ја прођо преко ћуприје. Једанпут се десило нешто јопет на те месте, ниже плавога камена.

Возио сам неки ћумур једном мојему комшије за Не-готин, па кад сам прош'о то место, видим иду за мном три жене и граје. Видим и чујем ји лепо, и све ји позна-вам. Једна од те умрела пре дванаес' година, једна умре-ла баш у то време, а једна још жива. Она жива и дан данас. Та шта умрела одавно, она иде иза мен', а ова што

умрела скоро, она ме у'вати за десно раме и каже: "Е, сад си мој." Ова шта још жива, она ме у'вати за лево раме и каже: "Није, него си мој." Ја се трго и реко "идите, бре, у пичку материни, ће ме растргнете." Тад, одједанпут оне се, све три изгубише. После неког времена нађем ову што жива, а била ми и својевремено и девојка. Код поткивача смо се нашли, поткивали смо краве. Славка се зове. Све ју ја опричам како било ону ноћ, кад она се крсти и чуди, 'ел тад била код тора с мужем, није ју ни на памет пало да иде ноћу за Неготину, па још с мртвем женама. Тако то било.

Е, иза тога, јопет пођем ја за Неготину с дедом моје покојне жене, неким Јорданом Бикићем. И он је сад покојни. Возили смо нека дрва, мислим да је. У то време се обесила Моравка Жике Цојића. Од тора смо пошли после дванаес' ноћу, а кад смо били од њојне куће, било је око један сигурно. Кад смо прошли њојну кућу куд се обесела, стаде мен' коњ и нема снагу никако. Ама бијем ја њега и вичем, аја, никако. Пође малке, па јопет стане. Ја нисам то одма' с'ват'о, него деда Јордан ме подсети, каже "мани ју у дупе ју њојно јебем, ће се скине биће." И тако и било скинула се те кад смо прошли њин тор, на брду. Тад' ми коњ паде на колена, а кола почеше да се чују и пуцају, ел до тад' се нису чула, него ка' год да идеш сес савнима, мртва тишина, а коњ нема снагу ни мало.

Касније ми и жена умрела рано, па и она ми се јављала по неки пут. Приметим да ми разбацане ствари по куће. Честине, бакрачи испревртани, вериге скинуте, поњаве под креветом. Кол'ко пут и по авлије разне чудесије. Јарам скинут с клина и фрљен на ђубру, дрљаче изокренуте, гребуље јопет тако, сикира и мотике разглављене. Имао сам неке јагњеће суве кожице зкачене на

шупе, кад оне испремештане под свисле куд жив човек не мож' да се препне, ни да замисли да мож' да ји закачи.

Казивао *Радивоје Михајловић*

* * *

Нисам никад видела мојем очима вампире, али ми много моја мати за њи причала. Пре у младе година, она и мој отац живели код тора. И једанпут, задеси се да она остане сама, а у то време умре неки њин комшија. Сима се звао. Он за живота, много проводио у њине куће. Кад моја мати угасила лампу и легла да спава, нешто поче да лупа на врата и кљеца на резу. Кљеца тако једнако, све док се она не диже и упали лампу. Тад' то престаде на врате, али поче да премеће и тресе бакраче и кофе по куће. Па после и по товану. Одатле фрља шта до'вати: дараце, чекрт, брдила, тикве, орасе... То све фрља на сред куће. Она све то чује, али не сме да се дигне и изиђе у кућу. Лампу више није смела да угаси, 'ел одма' почне да лупа и кљеца на врата. Тако у тем она некако заспи. Превари се некако. Али није много спавала, пробуди ју нега тежина преко груди, ка' да ју је налег'о човек целом тежином, а лампа догорела и угашена. Не мож' она ни да се мрдне, ни да викне. Ништа не мож', само кол'ко дува и ништа више. Трајало то све тако док не запопеваше петлови, а после ју то олакша и она се диже. Више није легала до јутру и није остајала ноћу сама.

Казивала *Драгица Панић*

* * *

Као дете сам много виђовала, није да нисам. Нека баба Цвета умрела у нашем крају, па се много вампирила

и пудила људе. Море, и штету велику правила. Завуче се у кошару код оваца и чека да се овца ојагњи да ју загуши јагње. Кол'ко пут нама страдали јагањци од те вампира ни броја се не зна. Једанпут ме испрате моји да чувам овце по Ливађу, кад било пред ноћ да ји врнем на траг, нешто бело, ка' неко платно дугачко, вуче се позади нас. Тако све до тора. Чим моја мати уђе у тор да помузе овце, одма' га примети и издра се на мен': "Главу ти изела Цвета, кад си ју довела код тора." Тако смо велику невољу патили од те бабе. После се прочуло да нека баба Станике зна да баје од вампира, па отишла моја мати те смо се накако спасли и није се више вампирила та баба.

Казивала *Милева Илић*

* * *

Раније сам много путовао с воловима по путова. Час у Неготину, час на пивнице, час овам, час онам. Ту на тем путу навише Јасенице увек излазили пред мен'. Те се појаве ка' коњи, те ка' пцета, ма у разно се претворе. Појаве се тако и упуде ми волове, па после не могу да ји смирим. Једанпут ми утекли преко јасеничкога поља и изврнули ми кола с дрвима. Зато сам, после, избегавао да идем ноћу тем путем, него све за видеља. Није ме због мен' него због стоке. Уђе и њима нешто под реп, па да се покидају. А и овак' ми се дешавало да ји виђам, ту по селу и око куће. Био сам некако обдарен да ји виђујем. Једанпут сам био у воденице, ал тад' нису имали млинови ка' сад. Кад једну ноћ, нешто ми гурну на спољна врата и улезе унутра. Била помрчина па не видим шта је, али реко' ћу да упалим фињер, па право да обиђем и мливо. Кад имаш шта и да видиш: код коша стоји бео коњ и гледа у мен'. Аја, не мрда се он. 'Ајд ћу га ја исте-

рам некако напоље, па кад ћу се замашим с набијачом, он се изгуби одатле. Кад се ја осврну', он позади моје грбине. Бре, нећеш да ми верујеш, јурили смо се по воденице, може бити цео сат. Тек после ми дође у памет да запалим нешто, те откину лечке од очкура и то засмрде. Изгуби се коњ из воденице, без трага. Тако је било.

Казивао *Милоје Давидовић*
Записао *Златимир Пантић*

ПРЕДАЊА И ВЕРОВАЊА О ВИЛАМА ИЗ ОКОЛИНЕ ТОПОЛЕ

Има овде у Винчи један велики црни глог, а около њега је путић. Ту, кажу, виле играју, то је вилинско коло. Нека Миља поранила једно јутро ту, вели, чује се музика и песма, само 'уји. Она оде код неке Катерине ту, врачаре, и каже јој шта је вид'ла. А Катерина јој вели: "Сејо моја, то смо ми биле – виле. Него ћу ја тебе јавити кад то опет буде било". Кад јој је то она јавила, и то по једној други, и отишла ова тамо код Марковића глога – а оно опет песма, музика, од милине да те дигне у небеса. И стварно, каже, виде она оне виле и Катерину с њима, како игра у колу.

* * *

Верује се да се не сме пуцати у виле, јер се метак одбије и врати на онога ко је пуцао. Не сме се сећи дрво око којег виле играју коло. Кажу да она женска деца која се роде у кошуљици – бивају виле.

Казивала *Селена Радовановић* (Винча)

* * *

Кад је била велика вода, поплава, и нама овде уђе у подрум. Вид'ли смо тада ја и мој отац како се на оној великој води купају неке виле. Овим сам очима вид'ла како пљскају рукама по оној води у подруму, и како певају нешто. Отац ми рече да ћутим, јер се тада не сме ништа говорити.

* * *

Верује се да у Маслашеву постоји више места где је било вилино коло. На тим се местима, ујутру, може наћи девет кочића забодених у земљу и девет црвених конаца у кругу.

Казивала *Анђа Јанковић* (Винча)

Записао *Иван Златковић*

ЗМИЈА С ОНОГА СВЕТА

Једна жена из неко село при Куршумлију кобајаги умрла. Кад се освестила пришле вој жене да гу испитују какво је видела на онај свет. Она им причала: "Била свадба и ишли сватови сас младу и на пут ги пресретне змија и каже на сватови: - Узмите један канап од младу и завежите ме за једно место де оћете. И они се размишљали: за главу да гу завежемо – не смемо, ће ни уједе. За реп да гу завежемо – не смемо, ће удари с реп да ни потепа. Узму и вежу гу преко средину. - Е, каже, погрешили сте. Да сте ме везали за главу све би старци умирали. За реп да сте ме везали, све би деца умирала, а овако, све средњи народ има да умире."

И стварно, саг нема да чујеш како се неки оженил, ил да је купио нешто, него све млади људи од тријес до педесет године помреше.

Казивала *Драгица Младеновић*,
рођена Илић у Новом Ђуревцу (1938) код Прокупља
Записао *Михајло Игњатовић*

Расправе

Мирјана Дрндарски

ВИЛА БРОДАРИЦА И ВИЛА ИЗВОРКИЊА - СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Проф. Никшић Стипчевићу

Народне песме у којима се јављају виле бродарице и виле изворкиње припадају најстаријем епском слоју на балканским просторима. У њима су веома изражени митолошки елементи, а забележене су у областима са живом митолошком традицијом какве су јужна и источна Србија, Македонија, западна Бугарска, Босна, Херцеговина или Далмација. Против виле бродарице и виле изворкиње по правилу се бори Марко Краљевић, јунак који је преузео улогу старих балканских божанстава и полубогова, какви су били Ахил или Херкул.

Виле као натприродна бића у словенској митологији заузимају место које у античкој митологији имају нимфе. Оне, као и нимфе, најчешће бораве по планинама или око воде.¹ Зависно од тога, различито се и зову: планинкиње, загоркиње, горске виле, језеркиње...² Састају се на одређеним местима да би играле и певале и то обично поред воде (отуда чести топоними као што су Вилин извор, Вилина вода, Вилино коло, Самовилски студенац).

Вила бродарица, према усменој традицији, живи у језеру и, како јој само име казује, наплаћује бродарину, за разлику од виле изворкиње, која је чувар извора. Песме о борби између епског јунака и виле бродарице грађене су по утврђеној шеми. Јунака мори жеђ и он нема где да је угаси (понекад хоће да закоље коња како би се напио његове крви). Неки глас, или најчешће вила облакиња, говори му да може да се напије на језеру које чува вила бродарица и за воду узима тежак данак: од јунака очи, а од коња све четири ноге. Јунак краде воду из језера, вила креће за њим у потеру, долази до двобоја у коме јунак савладава и убија вилу.

Песме о Марку Краљевићу и вили бродарици спадају међу оне у којима се јунак бори против хтонског божанства и побеђује га. Борба јунака против хтонских божанстава, која по правилу обитавају крај реке или извора, сачувана је у митолошкој традицији античких народа, а као најближа паралела намеће се Хераклова борба са Кербером, кога је савладао крај капије реке Ахеронта, да би га довео Еуристеју. Овај подухват Херакле је извео уз помоћ Атенину и Хермесову. У неким варијантама, и Марко у борби против виле бродарице има помагача: он је савладава уз помоћ друге виле, посестримае, "виле облакиње" или горске виле.

Везаност хтонских божанстава, најчешће аждаја или змија, за воду (реке, изворе или језера) део је митолошке географије античког подземног света, по којој улаз у подземље увек води преко реке или језера: по старогрчком веровању, сени мртвих превожене су до врата Хада преко реке Ахеронта, Стикса и Кокита. Веровало се, такође, да су код вулканског језера Аверна, у близини Куме у Кампанији, посвећеног Прозерпини, кроз једну пећину Одисеј и Енеја сишли у подземни свет.³

Песме о Марку Краљевићу и вили бродарици припадају истом тематском кругу. Вила бродарица, Марков противник кога он у двобоју савладава и убија, спада у ред хтонских божанстава. На то указују неколики детаљи. На првом месту, само име виле, "бродарица", указује на њену функцију и на њену природу. Вила чува језеро и наплаћује бродарину, што свакако треба везати за античко веровање у подземну реку Ахеронт преко које је демон Харон превозио душе умрлих, за што су му оне плаћале по један обол. Вила свакоме ко на њеном језеру покуша да угаси жеђ наплаћује тежак данак: јунацима копа очи, коњима ломи ноге.⁴ Она заправо наплаћује прелаз преко воде, "брод". Да је у питању прелаз преко воде да би се стигло у подземни свет, казују још неки детаљи.

У једној далматинској варијанти ове песме, која се налази у рукописној збирци Николе Томазеа, прогањајући Марка, вила јаше на јелену кога је зауздала змијама.⁵ Још од прадавних времена, код разних народа, јелен се поштује као психопомпос, пратилац душе у подземни свет. У германској легенди јелен, заједно с коњем без јахача, одводи Дитриха фон Бернса у подземље. Код Келта јелен одводи душу у Цернуносово царство смрти, а да иста животиња преноси душе у подземни свет веровали су и Скити.⁶ Јелен се и у централним балканским просторима у стара времена везивао за смрт, о чему сведоче представе ове животиње на стећцима. За ову тему посебно су занимљиве представе фигура које јашу на јелену. У литератури су описане две фигуре коловођа на стећцима које јашу на јелену. У Топлици код Храсног јахач на јелену води мешовито коло, а правац кретања је уобичајен, с лева на десно. У Бољунима код Стоца коло играчица води женска особа

која јаше на јелену. Правац кретања је обрнут, с десна на лево. Ова традиција, везана за исти, "мртвачки" смер кола, као и за јелена као хтонично биће, сачувана је до данашњих дана: као посмртна игра на Купрешком пољу описано је такозвано "љељеново коло", посвећено покојницима. Игра се изводила на Бадњи дан, Божић, о Покладама и часном посту, за које се у науци сматра да су хтонски празници, и то ноћу, када се верује да земљом лутају душе умрлих. Смер кола је с десна на лево.⁷ Поређење са јеленовим колом на стећку само се по себи намеће.

Јелен се с друге стране везује за воду. Веровало се да лови змије и да због тога често борави у близини језера.⁸ Повезаност јелена и воде води порекло још од култа богиње Артемиде, односно Дијане, која се често представљала у кочијама које су вукли јелени, а које је зауздала златним уздама. Њена су светилишта подизана углавном крај извора, на обалама река или језера, или у мочварама. Слично култовима осталих античких грчких божанстава, култ богиње лова и дивљачи, Артемиде, је вишеслојан: настао је стапањем више култова различитих божанстава, што је као последицу имало сасвим разнородне видове њеног лика. Само њено име, изведено, по некима, од речи *artamis* (она која коље), дефинише је и као богињу смрти. За њу се везују архаични ритуали, међу којима и приношење људских жртава.⁹ Култ богиње Артемиде, односно њеног римског пандана Дијане, био је посебно поштован у Далмацији. Тамо се она често везивала за Силвана, омиљено божанство домородачког становништва, посебно Далмата.¹⁰ Дијана је често представљена са змијама (или буктињама) у рукама, што такође упућује на њен карактер хтонског божанства.¹¹

Јелен се и у народним песмама везује за смрт. Ова веза посебно је јасно изражена у бугарштици **Вјеридба и смрт Секуле сестричића**.¹² Визија вила које јашу на јелену схвата се у њој као предсказање смрти. У једној песми из Петрановићеве збирке са босанско-херцеговачког подручја вила која јаше на јелену кога је зауздала змијама доприноси смрти Грчића Манојла.¹³ Ваља још напоменути да је зауздавање коња уз помоћ вила веома стар мотив на подручју континенталног залеђа Далмације. Допуњујући Фортисова запажања, Иван Ловрић наводи неколико стихова које Морлаци певају о Марку Краљевићу, њиховом омиљеном јунаку. У њима:

Јаше коња Марко Краљевићу
С једном змијом коња зауздаје,
А друга му за камцију служи.

Ловрић указује на старину мотива: "Што су њихове традиционалне пјесме старије, то више има у њима оваквих ствари."¹⁴

Томазеова варијанта песме о Марку Краљевићу и вили бродарици једна је од ретких у којој се хтонични карактер виле исказује њеним јахањем на јелену кога је зауздала змијама.¹⁵ На крају песме Марко сабљом убија змије које су биле опасале јелена, чиме животињу симболично ослобађа дотадашњег хтонског обележја. Овим чином потврђује се његова победа над хтонским божанством. У неким другим варијантама, вила јаше на коњу кога зауздава змијама.¹⁶ Двоструки змијски симбол налазимо у песми из Лике коју је забележио Марко Марковић: вила узјахује змију ("гужа зеленога") и зауздава га другом "шареном змијицом".¹⁷ У неким случајевима постоји још један детаљ који упућује на хтонични карактер виле бродарице: она има три срца, а

на трећем спава змија.¹⁸ Све ове песме забележене су на подручју некадашње војне крајине у Лици.

Иако се култ превозења душа покојника преко реке смрти сачувао, пре свега, у самом имену виле бродарице, у овим песмама није више реч о наплаћивању бродарине, већ једноставно водарине, што изриком и стоји у неким варијантама (у песми из **Ерлангенског рукописа**, на пример, вила узима "тешку водарину", односно "од воде хараче").¹⁹ Јунаку је вода потребна да би одржао живот. Овим се песме о Марку и вили бродарици по свом значењу сасвим приближавају песмама о Марку и вили изворкињи. Постоји и група песама у којима вила не чува ни извор ни језеро, већ једноставно воду или бунар.²⁰ Својом двоструком симболиком, као вода преко које се комуницира са светом мртвих у чему је сличан језеру, и као персонификација обиља и живота, у чему је сличан извору, бунар својом семантиком обухвата оба појма.

У песмама о Марку и вили изворкињи све се одиграва слично као и у песмама о Марку и вили бродарици. Разлика је у томе што вила не чува језеро, већ затвара изворе и тако ускраћује људима воду. Све остало је исто: Марка мори жеђ, он не може да је угаси пошто је вила затворила изворе и наплаћује крваву водарину; Марко "отвара" изворе, сукобљава се са вилом и савладава је. Песме са овим мотивом забележене су највише у западној Бугарској, Македонији и источној Србији.²¹ Изворкиња може имати исте атрибуте хтонског божанства као и бродарица. У једној песми забележеној у Егејској Македонији, из збирке Шапкарева, изворкиња, прогањајући Марка, такође јаше на јелену кога је зауздала змијама. Када Марко "откључа" изворе које је вила "закључала", вила хвата сурога јелена и три љуте

змије, двома змијама га зауздава, док јој трећа служи као камџија.²² И у овој песми се јавља вила посестрима, али не подсећа Марка на ноже из потаје, као у даламтинским варијантама о вили бродарици, већ му саветује да се изворкињи одупре снагом и оружјем. Марко то и чини. Његов обрачун са вилом изузетно је суров, уз потоке крви на којима песник посебно инсистира. Овој песми веома је слична и једна друга забележена у западној Бугарској.²³

Вила у овим песмама исто је што и стара божанства извора. Она је наследила моћ старих богова да људима ускрате воду, да изазову дугогодишњу сушу, чиме су их кажњавали за почињене грехе. (Ово је и познати библијски мотив). Кажњавање људи сушом у античкој митологији везано је за божански гнев, изазван конкретном људском кривицом. Овај мотив у песмама о Марку и вили изворкињи се изгубио. Вила изворе затвара из необјашњених разлога, у чему је слична келтским друидима који имају моћ да свежу и развежу воду. Зли друиди краља Кормака свезали су воде реке Мунстера, као што је и вила затворила воде реке Марице. У келтској митологији људе је жеђи спасао добри друид Мог Руит.²⁴ Улога спасиоца у бугарској песми додељена је, наравно, Марку Краљевићу.²⁵

Маркова борба против виле изворкиње може се упоредити са једним од Хераклових подвига: у другом задатку, у низу од дванаест које му је задао Еуристеј, Херакле је савладао лернејску хидру, змијолико чудовиште са више глава, од којих је једна била бесмртна и које је живело под платаном крај извора Амимоне.²⁶ Слично овоме, Аполон се борио против аждаје која је у Делфима чувала извор крај старог пророчишта,²⁷ док је

Кадмо убио аждају која је чувала извор посвећен Аресу.²⁸

О митолошком наслеђу подручја на коме су забележене песме о Марку и вили изворкињи говори археолошки материјал пронађен на овом терену. На римским рељефима, односно обредним плочицама, пронађеним у западним, а и другим деловима Бугарске, налазе се представе и симболи који упућују на давнашње порекло овог епског мотива. На овим рељефима бројне су представе коњаника испред женске фигуре која стоји поред дрвета. Реч је најчешће о трачком коњанику, док женска фигура неретко представља Дијану са буктињом и патером, жртвеном посудом за шкропљење. Испод фигуре често се налазе представе пса, што упућује на њихову хтоничну природу. На бројним обредним плочицама представљене су три нимфе са обореним амфорама из којих се просипа вода, што сведочи о култу нимфи као чуварица извора. У целом овом контексту посебно су занимљиве представе женских фигура које јашу на јелену, односно срни. По правилу, реч је о лику Дијане која јаше срну, мада у неким случајевима срну јаше Јунона, а јелена Јупитер.²⁹ Занимљиво је поменути да је један од рељефа са представом Дијане која јаше срну пронађен управо у околини Перника у западној Бугарској, на истом терену на коме је забележена једна од варијаната о Марку Краљевићу и вили изворкињи.³⁰ Овај археолошки материјал, као и онај пронађен у Далмацији, упућују на хтоничне атрибуте виле чуварице извора.

Према томе, и песме о Марку Краљевићу који убија вилу изворкињу, као и песме о Марку и вили бродарици, настале су у областима са снажним митолошким наслеђем и развијеним античким култовима, пре свега

Херакла, трачког коњаника и Дијане. И оне спадају у тематски круг борбе између јунака и хтоничног божанства.

Па ипак, вила бродарица и вила изворкиња, као хтонична бића, суштински се између себе разликују и поред привидних сличности. Бродарица чува језеро, статичну стајаћу воду, границу између света живих и света мртвих, како се верује још од античких времена. Узимање крвавог данка од коња и јунака епска је транспозиција прастарог митског мотива превозења душа умрлих преко реке смрти, муљевитог и разливеног Ахеронта.

Вила се у народном веровању поистоветила са демоном Хароном. Њена функција сачувана је у самом њеном имену, док се њена демонска природа изражава у бесмисленој суровости и немилосрдности, за шта јој, према законитостима јуначке песме, следује и одговарајућа казна.

За разлику од језера, извор је текућа, жива вода, вода која дарује вегетацију и живот. Мотив виле која "закључава" изворе такође представља епску транспозицију прастарог митског мотива, и то мотива кажњавања људи сушом. Вила је демон који људима ускраћује воду, а самим тим и живот и могућност вечног обнављања. Савладавши је, Марко убија хтонско божанство и ослобађа извор живота. По старим предањима, извор живота и вечне младости, односно вечног обнављања, налазио се у подножју дрвета. Вила изворкиња по правилу "закључава" извор или изворе који се налазе испод дрвета, сувог а на врху зеленог, што симболично изражава повезаност живота и смрти.

Маркова улога ослободиоца извора, а самим тим и дародавца воде, навели су поједине истраживаче да

циклус песама о Марку Краљевићу и вили изворкињи повежу с пролећним (у античко време новогодишњим) култовима у којима се слави поновно буђење живота у природи и одлазак зиме, периода привремене вегетацијске обамрлости. Борба између Марка и виле изворкиње представљала би, по томе, илустрацију вечите и свеprisутне борбе између живота и смрти у природи, која се манифестује непрекидним смењивањем годишњих доба. У прилог томе наводе се варијанте ове песме које су постале део божићних и новогодишњих обреда и које се певају као коледарске.³¹

Једна кратка варијанта из околине Дебра (из збирке Икономова) певала се на сам дан Божића у колу. У њој Марко Краљевић куне "зелену горицу", јер у њој за три дана и три ноћи не може да нађе воду за себе и коња. Гора му одговара да је Стојна самовила покупила дванаест извора (чесми) и однела их у планину. Овим се песма и завршава. Изостаје део који јој даје карактер јуначке песме, а то је Маркова борба са вилом и ослобађање извора.³² У овој песми није дошла до изражаја Маркова улога ослободиоца извора. Акцент је на вили као хтоничној господарици воде живота. Њен карактер потврђује чињеница да се ова песма, слично "љељеновом колу" из околине Купреса, певала за дан Божића који се сматра и хтонским празником.

Тематска и структурна сличност песама о Марку Краљевићу и вили бродарици и Марку Краљевићу и вили изворкињи сведочи о контаминацији два мотива, при чему су се првобитне семантичке разлике изгубиле. Процесом десакрализације, два различита значења сјединила су се и утопила у заједничком мотиву јунака кога мори жеђ и који је принуђен да савлада вилу да би дошао до воде. Резултат семантичког изједначавања су

песме у којима вила није изриком ни изворкиња ни бродарица, већ једноставно чуварица воде. На тај начин, и на формалном плану долази до изједначавања језера као воде преко које се комуницира са мртвима и извора као персонификације живота.

Напомене:

1. Вук Ст. Караџић, **Српски рјечник**, Беч, 1852, фототипско издање, Београд, Нолит, 1969, 61.

2. О вилама шире в. Т. Ђорђевић, **Вештице и виле у нашем народном веровању и предању**, "Српски етнографски зборник", 1953, LXVI, 87-93.

3. В. Д. Срејовић-А. Цермановић, **Речник грчке и римске митологије**, Београд, СКЗ, 1972, 2.

4. Слично је у свим варијантама: у Петрановићевој, с подручја Босне, вила узима "Од јунака оба ока црна,/ А од коња двије ноге прво, /А од тике из рамена крила (**Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине**, Јуначке пјесме старијег времена, III, Београд, 1870, бр. 15); у песми коју је 1818. године објавио Јован Стејић, то су "Од јунака и ноге и руке,/ Од коњица ноге све четири!" (в. Х. Поленаковић, **Стејићева варијанта народне пјесме о Краљевићу Марку и вили бродарици**, "ППНП", 1937, IV, св. 2, 270-271); слично је и у варијанти из збирке Стјепана Мажуранића (**Хрватске народне пјесме (чакавске)**, сакупио их по Приморју и по граници Стјепан Мажуранић, равн учитељ, III, попуњено издање, Цриквеница, 1907, 28).

5. Збирка потиче из четрдесетих година прошлог века. Чува се међу осталим збиркама из фонда Матице хрватске у Етнолошком заводу бивше ЈАЗУ у Загребу под

сигнатурама МХ 34, МХ 172 и МХ 183. Један део се чува у Архиви бивше ЈАЗУ под сигнатурама III д 96. Песма о Марку Краљевићу и вили бродарици налази се у рукопису МХ 183, под ознаком Т.148.

6. О томе С. Зечевић, **Љељеново коло**, "Народно стваралаштво", 1964, св. 9-10, 705.

7. Ibidem, 703, 705.

8. J. Chevalier-A. Gheerbrant, **Рјечник Символа**, Загреб, Накладни завод Матице хрватске, 1983, 226-229.

9. По другима, име Артемиде потиче од речи arktos (медвед). О томе, као и о ритуалима везаним за Артемиду, в. **Речник грчке и римске митологије**, 53-55.

10. О томе, између осталог, сведоче и рељефи на којима је Силван представљен у друштву с Дијаном и нимфама. Један такав рељеф, на коме је приказан Силван у пратњи нимфа, описао је Ј. Медини, **Завјетни жртвеник из Галовца**, "Радови Филозофског факултета у Задру", Раздио повијесних знаности (13), Задар, 1987, Год. 26, св. 26, 125-139. О сличним рељефима, на којима је приказана и Дијана, пише В. Пашквалин, **Рељеф Силвана из Волара код Шипова**, "Гласник Земалског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву", Археологија, Нова Серија, 1986, св. 40-41, 71-77.

11. В. **Речник грчке и римске митологије**, 114.

12. В. Богишић, **Народне пјесме из старијих, највише приморских записа**, књ. I, Гласник Српског ученог друштва, друго одељење, књ. X, Београд, 1978, бр. 21. У њој, уместо три Угручића који се на коњима примичу двору, сестри краља будимскога учини се да види "Ђено ми ти језде три виле, а на три љељена". Реакција брата на ту њену визију је страшна клетва: "Да би

тебе стара мајка очима не видјела". И заиста, Угручићи долазе у двор, бивају угошћени и одлазе на Косово, где сва тројица гину. О томе, в. Н. Љубинковић, **Јелен у бугарштицама**, "Народно стваралаштво", 1968, VII, св. 26-27, 174-175.

13. **Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине**, цит., бр. 55. В. Н. Љубинковић, **Оп. цит.**, 176.

14. В. И. Ловрић, **Биљешке о Путу по Далмацији опата Алберта Фортиса и живот Станислава Сочивице**, Загреб, 1948, 107.

15. Исти је случај и са песмом **Марко Краљевић и вила бродарица**, сакупљача Николе Ковачевића (**Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића**, Књига друга, пјесме јуначке најстарије. За штампу приредили Ж. Младеновић и В. Недић. Београд, 1974, бр. 37. Песма је за ову тему веома занимљива, али се њено географско порекло не даје.

16. У песми Луке Марјановића из Лике, вила "седла коња виленога/ потпрегне га змијом крилатицом". (в. **Хрватске народне пјесме**, што се пјевају у Горњој Хрватској Крајини и у турској Хрватској, свезак I, у Загребу, 1864, бр. 6).

17. **Хрватске народне пјесме**, II, издање Матице хрватске, Загреб, 1897, Додатак, 330.

18. Тако је у поменутој Марјановићевој песми, као и у песми бр. 5 из његове наведене збирке. Исто је и у песмама Ивана Трнског и Пере Делића (МХ II, Додатак, 329-331).

19. **Ерлангенски рукопис**, Зборник старих српско-хрватских народних пјесама, приредили Р. Меденица и Д. Аранитовић, Никшић, 1987, песма бр. 176.

20. У Алачевићевој песми са Брача вила водарица чува **бунар воду ладну** и наплаћује тешку **водарину**. В. МХ II, Додатак, 328. Вила Равијојла чува **бунар воде ладне** у песми из околине Будима. В. **Краљевић Марко**, Збирка 220 песама и 90 приповедака народних, покупљених из свих крајева српских и осталих југословенских земаља, пробрао и средио Ср. Ј. Стојковић, Нови Сад, 1922, 182.

21. Бугарске и македонске варијанте добро су познате и о њима ће бити речи. Ср. Ј. Стојковић у наведеној књизи доноси песму из околине Пирота у којој вила пештеркиња катанцима затвара девет кладенаца. (181-182).

22. **Крали Марко и вида самовила**, Българско народно творчество, IV, (Митически песни), Софија, 1961, 158-160.

23. Български юнашки епос, Сборник за народни умотворения и народопис, книга LIII, Софија, 1971, песма бр. 147, стр. 326-327. И у овој песми вила јаше јелена, а зауздава га трима змијама.

24. **Рјечник симбола**, 759.

25. У једној песми из западне Бугарске самодива не дозвољава приступ водама реке Марице. В. **Български юнашки епос**, песма бр. 149, стр. 327-328.

26. В. **Речник грчке и римске митологије**, 462.

27. Ibidem, 39.

28. Ibidem, 187. Овај **Речник**, по угледу на западно-европско језичко подручје, не разликује аждају и змаја, па ово чудовиште назива змајем. Како је у питању хтонско чудовиште и чувар извора, јасно је да је у питању аждаја.

29. В. Добруски, Материали по археологијата на Бџлгарија, МС, XIII, 1896; Г. Казаров, Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Budapest, 1938. Неке од ових рељефних плочица биле су изложене у Београду 1977. године на изложби **Трачко благо из музеја Народне републике Бугарске**. Сви потребни подаци могу се наћи у изванредном стручном каталогу за изложбу у издању Народног музеја у Београду.

30. Рељеф се налази у Археолошком музеју у Софији, а потиче из II-III века н.е. Представе дивљег вепра и посебно пса на овом рељефу потврђују хтонични карактер Дијане. Песма је објављена у зборнику Бџлгарски юнашки епос под бројем 146.

31. В. Р. Иванова, **Епос-обред-мит**, Софија, Академично изделство "Проф. Марин Дринов", 1995, второ фототипно издание, 43-44.

32. В. Икономов, Старонародни песни и обичаи од западна Македонија, Посебно издање Института за фолклор "Марко Цепенков" - Скопје, книга 13, Скопје, 1988, песма под бр. 8, под насловом Крал Марко и гора, стр. 73-74.

Љубинко Раденковић

АРАПСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВЕТКЕ

*Поводом књиге арапских народних
приповедака из Ирака, Српка Лештарића*

Повод за овај осврт је нова књига арапских народних приповедака из Ирака "Рибарева кћи", коју је припремио и превео на српски језик Српко Лештарић. Она пружа могућност упоређења две приповедачке традиције - арапске и српске и уочавање сличности међу њима. Добар избор приповедака у поменутој књизи и примерен језик превода пружају и задовољство сваком читаоцу који воли усмену књижевност. Она садржи 64 приповетке које су подељене на две целине: *Приче* и *Шалјиве приче и вицеве*. Извршена подела је условног карактера и заснива се на раздвајању различитих приповедних облика, који су смештени у првом делу књиге, од краћих шалјивих прича и вицева, који чине другу целину. Од прозних облика у првом делу су заступљене *бајке, приче о животињама, новеле, шалјиве приче и предања*. Изузетна је заслуга приређивача и преводиоца ове књиге што је све приповетке превео с арапских дијалеката Ирака, што значи да пре тога оне нису биле подвргнуте књижевном преобликовању. Из опширног поговора може се сазнати да није био лак задатак пронаћи такве приповетке, пошто у арапским земљама постоји правило да све што се штампа мора се то чинити на арапском књижевном језику.

Постоје бар два научна разлога за ближе познавање арапске народне књижевности. Један проистиче из познате чињенице да је наша култура више векова била изложена оријенталним утицајима, па се трагови тих

утицаја могу пронаћи и довођењем у везу наше и арапске народне књижевности. Други разлог тиче се улоге арапске народне књижевности у евро-азијском контексту. Пошто потиче са простора где се много векова развијала цивилизација и где су се укрштала културна струјања Азије и Медитерана, може се очекивати да је бар у неком делу учествовала у памћењу и преношењу древног усменог наслеђа.

Сличности између арапских и српских народних приповедака су очигледне и крећу се од потпуног подударања, па до подударања појединих мотива. У већини случајева та подударност долази од широке распрострањености појединих сижеа, који се, због своје заступљености у различитим културама, могу сматрати светском баштином. Код таквих сижеа тешко је утврдити њихово порекло, мада се за неке може претпоставити да потичу са караванских путева од Индије преко Блиског истока до старе Грчке и Рима. У књизи "Рибарева кћи" на таквим сижеима изграђено је више приповедака. Једна од таквих је *Дембел Ахмед*, која одговара приповеци из Вукове збирке *Ђаво и његов шегрт*. Захваљујући изванредној студији Ј. Поливке о чаробњаку и његовом ученику (Поливка, 393-448), може се пратити широка заступљеност ове приповетке у културама разних народа. Овај арапски пример иде у групу варијаната где мајка, водећи младића кога нико није примио на занат, поред неке воде случајно изговори реч која је била име чаробњаку, и тако га дозове. У овом случају то име је било "Хвала". У Вуковој варијанти младић у подводном дворцу добија важно упутство од бабе да никада не каже свом "мајстору" да је нешто научио (Караџић, 71-73), а у арапској је то лепа *девојка*, вероватно чаробњакова ћерка. У арапској варијанти, уз

обележја друштвене и животне средине (као што је претварање младића у камилу а чаробњака у дервиша), добро је сачувана древна структура ове приповетке.

Древна по свом постанку је и бајка *Чаробни славуј*, чије су варијанте посведочене широм света (индијске, турске, афричке, словенске, а позната је и код америчких Индијанаца). Њено распрострањење у Европи потпомогао је и рани превод зборника арапских приповедака "Хиљаду и једна ноћ". Ова бајка позната је и у књижевном обликовању А. Пушкина као "Бајка о цару Салтану". Заснива се на мотиву о три девојке које се заричу да ће, у случају да постану цареве невесте, извршити три задатка. Само последња испуни обећање и роди цару дете "златних ногу до колена, сребрних руку до лаката", или у арапској приповеци "сина са златним увојком у коси и кћер са сребрним" (Лештарић, 175). Из љубоморе прве две невесте подметну породиљи штенад, а њену децу у дрвеном сандуку бацају у реку. Ова бајка је позната и код Срба у више варијаната. Две варијанте објавио је Чајкановић у својој антологији (*Златни синови и несрећна царица* и *Овца Трандафиљка*, Чајкановић, бр.63 и 64).

Један од најзанимљивијих примера из збирке арапских приповедака јесте бајка *Рибарева кћи*, по којој и поменута књига носи назив. То је арапска варијанта широко распрострањене бајке, код нас познате по Вуковом називу *Пепељуга* (уп. Караџић, 125-136). Арапска "Пепељуга" има новелистичку експозицију у којој се зла жена претвара да је добра и тако наведе будућу пасторку да убеди оца да се њоме ожени. Осим тога, чаробни помагач пасторке (тј. дух умрле мајке) јавља се у лику *рибе*, што би могло бити древније стање него што је то *крава* у европској бајци.

И бајка *Ловац и Јеврејин* има одговарајућу варијанту међу српским бајкама. То је бајка из Чајкановићеве збирке *Како је сиромаш постао везир* (бр.38). Заплет у обе варијанте потиче од златне птице коју је сиромашак поклонио краљу, односно везиру. У арапској варијанти сиромашном ловцу помаже птица коју је он ослободио, а у српској је то сврака.

Новела са елементима бајке *Хасан љускоједац*, заснива се на мотиву "куповина памети" новцем зарађеним *алалом*. У српским приповеткама њој одговара пример *Сиромаш и мудри савјети* (Чајкановић, бр.82). Неколико варијаната приповетке са овим мотивом налази се и у зборнику Д. Ђорђевића из јужне Србије (Ђорђевић, бр.156-160). Арапска варијанта носи обележја средње и митологије где је записана: јунак стиче богатство од цинова у пустињском бунару, пошто одговори на њихово питање, користећи знање које је раније купио од поштено зарађеног новца.

Арапска бајка *Црни пас* одговара познатој српској приповеци из Вукове збирке *Змија младожења* (Карацић, 80-82). Пошто родитељи нису дуго имали деце, кад им се роди и одрасте кћи, приморани су да је удају за *црног пса*, јер су пре њеног рођења исказали спремност да то учине. Пас-младожења ноћу се пред невестом претвара у лепог момка. Када она у хамаму открије ту тајну, момак нестане из куће. Следи дуга потрага невесте за њим, која се завршава његовим проналажењем и поновним придобијањем. У Вуковој варијанти *Опет змија младожења* (Карацић, 82-85), невеста такође трага за несталим мужем, коме је његова мајка спалила змијску кошуљу. Код Срба постоји и варијанта ове приповетке где се дуго очекивано дете рађа у *прасећој кожи*, да би се касније, такође ноћу пред невестом,

приказало у лику момка изузетне лепоте. (Чајкановић, бр.35; такође и код Хрвата - Вошковић-Stulli, 1997, 66).

Заслужује пажњу и бајка о кози и јарићима које прождире митолошко биће под називом *салаува* (*Коза салаува*). Ова бајка се не среће у нашем фолклору, али је у различитим варијантама има у штампаним сликовницама за децу, које су преведене са западноевропских језика. По свој прилици тамо је одомаћена као адаптирани превод с арапског језика. Иначе, *салаува* је водени демон и она има сличности с нашом *халом*. Коза је побеђује тако што ставља уместо својих рогова два ножа. Тиме се овај мотив приближава познатом мотиву из наших предања где домаћи бик побеђује халовитог воденог бика тако што га прободе намештеним гвозденим роговима или гвозденим ножевима (Раденковић, 257-270). Следећи одломак из арапске приче открива неке сличности између салауве и словенских митолошких ликова: "Иди даље, па ћеш зачути јеку воденице и поћи према одјеку док не стигнеш тамо и не видиш једну салауву како седи, а дојке пребацила преко плећа; ти потрчи и насисај се млека из њених дојки и поједи мало од њеног брашна; тад ће ти она показати пут ..." (Лештарић, 102). Грудни пребачене преко рамена, према српском предању имала је Јања, која је са змајем родила Милоша Обилића: "Док наљезе једна голема и груба жена, а преко рамена сисе претурила, а тек Милош завика: Благо мени, ено моје мајке!" (Чајкановић, 387-388); или по другом предању: "...О матери му се зна: да е била Еркиња, жена телом снажна и горостасна, по чему да е имала тако крупне и велике сисе да иј е на рамена могла метути и низ леђа мало обесити" (Влаић, 15). Обележје великих груди које се пребацују преко рамена везано је за више женских митолошких бића код словенских на-

рода - код Бугара за *самодиве*, код Пољака за *богинке*, код Руса за *русалке* итд. (Кабакова, 563). Мотив *сисања* који се помиње у наведеном одломку, представља облик успостављања сродства с демоном, да би се на тај начин стекла његова наклоност (уп. Филиповић, 405-452). У српској приповеци девојка успоставља сродство с *халом* и добија њену наклоност тако што јој се обраћа изразом "Мајко!" (Караџић, 135), што је још једна потврда блискости овог бића с арапском *салау-вом*.

Међу причама о животињама од посебног значаја је прича *Јарац и баба*. Она је такође изграђена на врло старом приповедном сижеу, који се налази у фолклору многих народа света, па и код Срба (Савова, 327-328). Прича има ланчану или "верижну" структуру и јасно изражену ритмику, па се среће и као песма за децу, позната под називом *ређалица*. У арапској причи, почев од јарца, једна за другом животиње, људи, нежива природа, одбијају бабине захтеве. Оног тренутка када неко у том ланцу пристане да изврши бабину наредбу прича се на поступан начин враћа свом почетку: "Баба онда оде мачки, па ће рећи: - Мачко, дођи да поједеш миша! Ено га, неће да ми прегризе конопац, конопац неће да задави камилу, камила неће да попије реку, река неће да изгаси ватру ковачу, ковач неће да ослепи ножеве касапину, касапин неће да ми закоље јарца, а јарац неће да сиђе у бунар. А мачка одмах: - Где ти је миш? Води ме тамо! Али кад мачка хтеде да скочи на миша и поједе га, миш повика: - Не, не, немој! Ићи ћу и прегришћу конопац!" (Лештарић, 205). У одговарајућој српској варијанти прича на крају добија ритмичку структуру песме: "Стаде хрт јести мацу,/ Стаде маца миша јести,/ Стаде миш седло гристи./ Стаде седло коња трти,/ Стаде коњ

воду пити,/ Стаде вода ватру гасит,/ Стаде ватра село палит,/ Стаде село вука бити,/ Стаде вук козу јести,/ Стаде коза грм брстити / - Оде кока на пазар"(Чајкановић,12-13).

У збирци арапских прича нашло се и предање *Прича о Александру дворогом*, изграђено по мотиву "откривање владареве тајне". Оно је код нас највише познато по Вуковом запису *У цара Тројана козје уши*. Као што је показала М. Бошковић-Стули, у познатој монографији о овом предању (Bošković-Stulli, 1967) оно је познато од Монголије на истоку до обала Атлантског океана на западу. У арапској варијанти берберин казује тајну, да краљ Александар има на глави два рога над усахлим бунарном и ту умире. Из бунара израсте трска и када бедуинска деца из неког каравана затраже да им од ње направе свирале, оне почињу да свирају: "На Александровој глави, о бунару ... изникла два рога! О, бунару! На Александровој глави два рога!" (Лештарић, 75). Кад то чује, Александар добије пегавицу, нареди да му оседлају коња и нестаје у пустињи.

Велика подударност неких краћих шалјивих прича из Лештарићеве збирке арапских приповедака и српских из Вукове збирке, наводи на мишљење да те српске приповетке воде порекло од арапских и да су их на наше просторе донели Турци или муслимани са хаџи-лука. Тако арапска прича *Што не би могло бити* у потпуности одговара причи из Вукове збирке *Крепао котао* (Караџић, 259) У арапској причи човек враћа лакомом суседу уз лонац још и мали лонац за који му каже да га је велики окотио, да би при другом позајмљивању присвојио његов суд рекавши да је умро: "Ако је лонац могао родити лонац, зар не може и крепати?" (Лештарић, 212). Такође арапска прича *Праведна пресуда* има

паралелу у српској причи из Вукове збирке *Еро и кадија* (Караџић, 270). Међу српским народним причама може се наћи и прича о Циганину који је прво изударао дете, а затим га послао за воду, да би га на тај начин упозорио да не разбије крчаг. И та прича налази се међу арапским шаљивим причама и носи наслов *Казна пре кривице*. Тамо је везана за јунака Циху.

Осим сижејних подударности, у арапским и српским приповеткама постоји и низ заједничких мотива. Тако, мотив о богаћењу продајом мачке у далеком и богатом крају где људи не познају ову животињу а неопходна им је, среће се како у арапској приповеци *Божји благослов* (Лештарић, 45), тако и у приповеткама код Јужних Словена: "На путу законаче у гостима код неког бедуинског шејха, али у том месту беше много мишева. А мачка кад осети миша оте се Мухамеду и све их потамани. Кад то виде онај шејх, одмах му омиле мачка, те је откупи од њега за сто златних динара" (Лештарић, 45); "И онда ти те мачке, пун ти брод мачака натоварио и отиди опе на траг ће то прије био. И тамо дошо и онда ка и донио, двије мачке тамо ставио. Кољу ти оне, ништа не једу, него кољу. Онда народ навалио, те продај те мачке по злато. И пун брод злата, колико је год мого, доведи у Дубровник (Воšković-Stulli, 1997, 222).

Заједнички је и мотив решавање царевог задатка уз помоћ конца или ужета од песка. У арапској приповеци *Халифа и ткач Мухамед*, јунак да би цару показао да је немогуће извршити његову наредбу да му се сашије одело од црне планине, тражи од њега да му обезбеди за шивење одела конач од песка (Лештарић, 59). Код Јужних Словена овај мотив је обично везан за предања о убијању стараца, и овде задатак прављења конопца од песка поставља цар: "Био један цар па позвао све ужаре

из земље и наредио им да му справе конопац од песка. (...) Отац (*кога је син сакрио, не поштујући наредбу цара да се сви стари људи побију*) ослободи сина и нареди му да се врати цару па да од њега затражи узорак (мустру) па ће му он исто такав конопац од песка израдити" (Ђорђевић, 1958, 536).

Сличан је и мотив проналажења среће у дивљем простору која се приказује у лику момка (код Арапа) и девојке (код Срба) : "- Спусти синију и повичи: Срећо моја! два пута. Галија учини како је госпођа беше поучила, док зачу један гласић, али слаб и јецав, како јој се одзива: - Ево ... ево ме!" (*Срећа*, Лештарић, 91); "Путујући тако дође у једну велику шуму и идући кроз њу нађе једну седу матору девојчуру под једним грмом где спава (*Усуд*, Караџић, 93.).

Заједнички је и мотив да демонско биће открива присуство човека у свом простору по *људском мирису*. Овај мотив има митолошку основу, која се, вероватно гради на схватању да су демонска бића у хтонском простору *слепи*. У арапској бајци *Геда и орао*, сестра сакрива брата, који је дошао у далеки простор да је ослободи од орла (чаробњака-људождера) под софру. Орлов син упозорава оца: "Црвен, оче, црвен је/ *по ујачки мирише*/ испод софре сакри се!" (Лештарић, 153). У српским приповеткама мирис човека у свом дому осети *ала* или *алини синови* ("...Стаде мирисати па рече: - Овде има рајска душа", Караџић, 135; алини синови питају мајку: "Нано, зашто нам мирише на човечје месо?", Чајкановић, 115), *браћа ђаволице* ("Дошла браћа у кућу код њојзи: - Сестро наша, ту има крштена душа", Чајкановић, 176); у хрватским приповеткама мирис скривеног човека осете *цини*, *вештице* итд (Bošković-Stulli, 1997, 395, 404).

Митолошку основу има и заједнички мотив да демонско биће треба ударити само *једанпут*, у противном, оно се уз сваки нови ударац удвостручује. У арапској приповеци *Гедат и орао* сестра саветује брата како да убије орла-чаробњака: "Ако га преполовиш а он ти повиче: - Хајд понови!, ти му реци: - Мати ме није учила да понављам! Али пази, ако га посечеш други пут он ће се опет саставити и све ће нас поклати!" (Лештарић, 153). У српским приповеткама само једним ударцем може се убити *ђаво*, *дивкиња*, *вукодлак* итд. Тако чобанин угарком убије *ђавола* који је узео лик његове жене: "... чобанин полако извуче жив угарак, и тресне је по глави. Она га замоли да је удари још једанпут, а он каже: - Ударих што ударих. Тада жена цркне као гуја и нестане је" (Чајкановић, 414).

Заједнички мотив је и *обуздавање демонске глади*, тиме што се демон наговори да пре јела помене бога, или да се прекрсти. У арапској приповеци *Ахмед и Мухамед* тако бива обуздан прождрљиви див, који кида и једе обалу реке. Јунак, понудивши му обичан ручак, каже: "Господару, од овога ћемо се најести и ти и ми сви и још ће остати да се баци у море, само те молим кад почнеш јести да кажеш - У име Бога" (Лештарић, 164). У српској бајци див Међедовић се прекрсти и онда поједе колико и човек: "Како девојка ручак постави, Међедовић се одмах руком хвата да једе, а човек му не даде него му рече: - Не! док се не прекрстиш овако као ја. Међедовић гладан не имајући куд како прекрсти се, па онда почну јести, и наједу се обојица и још им претече" (Караџић, 52).

Један од заједничких мотива у приповеткама народа света, па и у арапским и српским јесте медијаторска улога *старца беле браде*, који казује јунаку пут или је

дародавац чаробног предмета (Лештарић, 165). По свој прилици иза овога лика крије се умрли предак, који помаже одржање породице чији је он био некадашњи члан.

Могу се поменути и други заједнички мотиви, као што су: јунак на путу до митолошког бића које познаје судбину свега на земљи прима обавезу да пита и за судбину својих случајних познаника (у бајци *Прича о сиромаху*: зашто лав не може да спава, риба да плива, зашто људима њива не рађа итд. - Лештарић, 197-200); јунак пролази опасност окамењивања у хтонском простору - *Чаробни славј*, стр.180; пуштање нежељеног новорођенчета у шкрињи низ реку - *Бог записао, а ја избрисала*, стр. 97; (код Срба се нађени дечак обично именује Најден и он наслеђује богатство човека који га је бацио у реку); јунак када стигне у земљу џинова обавезан је да ћути и да се не окреће при излазу из тог света (стр.102); орао износи јунака с онога света (стр.104); спаљивањем длаке дозива се чародбни помагач - *Јунак Мухамед*, стр.137), итд. Детаљнијим истраживањем могу се пронаћи и неке друге паралеле и везе између српских и арапских народних приповедака.

Захваљујући труду Српка Лештарића наша култура је обогаћена занимљивом књигом арапских приповедака, која не само да нам приближава део арапског народног стваралаштва, већ и наше такво стваралаштво чини разумљивијим.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Bošković-Stulli 1967 - M. Bošković-Stulli, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Zagreb 1967.

Bošković-Stulli 1997- M. Bošković-Stulli, *Usmene pripovijetke i predaje*, МН, Zagreb 1997.

Влаић - Т. Влаић, Србскій венац њ од њ народн њи србскій исторически и наравоучителн њ прича, песама, басна, пословица и загонетки исплетен њ, Београд 1850.

Ђорђевић 1958 - Д. М. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, 1958.

Ђорђевић 1988 - Д. М. Ђорђевић, *Српске народне ѡпријовейке и ѡпредања из лесковачке обласѡи*, приредила Н. Милошевић-Ђорђевић, СЕЗБ XCIV, 1988,

Кабакова - Г. И. Кабакова, *Груд ѡ*, Слављнские древности. Этнолингвистический словарь ѡ, под редакцией Н. И. Толстого, т. 1, Москва 1995.

Караѡић - В. С. Караѡић, *Српске народне ѡпријовейке*, Сабрана дела Вука Караѡића, књ. III, приредио М. Панѡић, Просвета, Београд 1988.

Лештарић, - *Рибарева књи*. Арапске народне приче из Ирака. Сабрао, приредио и сирачких народних говора превео Српко Лештарић, Завод за уѡбенике и наставна средства, Београд 1998.

Поливка - Ј. Поливка, *Маѡ ѡосник ѡи и неѡовилѡи ученик*, Сборник за народни умотворениѡ наука и книжнина XV, Софиѡ, 1898, 393-448

Раденковић - Љ. Раденковић, *Мииѡолошки сѡиановници вода*. *Водени бик*, Даница за 1999, Вукова задужбина, Београд 1998.

Савова - Е. Савова, *За един ѝиѝ кумулаѝивни сѝихчейѝа в бѝлѝарскиѝ дейѝски фолклор*, Единство на бѝлѝарската фолклорна традиция, БАН, София 1989.

Филиповиѝ - М. С. Филиповиѝ, *Сродсѝво ѝо млеку код Лужних Словена*, Човек меѝу ѝудима, СКЗ, Београд 1991.

Чајкановиѝ - В. Чајкановиѝ, *Срѝске народне ѝриѝовейѝке*, СЕЗб ХLI, 1927.

ПОВОДИ

МИГЕЛ ДЕ УНАМУНО О СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ И ИСТОРИЈИ

Знаменити шпански писац, мислилац и научник, Мигел де Унамуно (1864 - 1936), по националности Баск, аутор чувених филозофских дела: **Живот Дон Кихота и Санча** (1905), **О трагичном осећању живота** (1913), **Агонија хришћанства** (1931) и више романа који се сматрају узором шпанске прозе, као и драма и песама, за време првог светског рата, ангажујући се на страни Антанте, залагао се у разним светским листовима, посебно оним на шпанском језику, за српски народ у његовој ослободилачкој борби и за уједињење Југословена.

У Јужној Америци, где је живео знатан број исељеника из југословенских земаља (углавном Хрвата и Срба из Аустроугарске, првенствено из Далмације, Б и Х, као и из Црне Горе) организација **Југословенска народна одбрана** издавала је у првом светском рату више листова у јужноамеричким државама. Лист "Југославенска Држава" био је службено гласило ове организације. Настао је 1916. године фузијом листова "Југославија" и "Покрет" који су излазили у Антофагости (Чиле). Лист "Југославија" уређивао је Милан Јакша, а "Југославенску Државу" – излазила је у Валпаризу, Чиле, уређивао је М. Бартулица. Друго гласило Југословенске народне одбране био је лист "Јадран" – „El

Adriatico,, с поднасловом "Гласило Југословенске народне одбране". Покренут је 1915. године у Буенос-Аиресу (Аргентина). "Јадран" је био недељни илустровани лист, а исти издавач штампао је и месечник "Јадран", искључиво уређиван и издаван на шпанском језику. У њему су сарађивали најистакнутији југословенски исељеници и њихови пријатељи, с намером да прикажу „a la America Latina,, "своје тежње, своју борбу, и свој рад на ослобођењу и уједињењу". Тај месечник је редовно слат и Унамуну, "тој познатој личности читавог културног света".

Поводом Унамунове 54-те годишњице рођења, 1918. године, илустровани лист „Jadran - El Adriatico,, донео је на уводном месту подужки чланак о Мигелу де Унамуну с његовом фотографијом. То је дало повода Унамуну да 26. марта 1918. године, још у јеку рата, пошаље листу "Јадран" следеће писмо:

Salamanca, 26/III. 1918.

Поштовани господине Уредниче!

Видио сам да сте узели на знање оно што сам писао о југословенском проблему и о талијанском империјализму. Видио сам такођер, да сте ме почастили приказавши ме и у слици Вашем свијету у Вашем илустрованом седмичнику.

Признајем Вам, да сам ја, као и толики други, једва знао ишта одређено и јасно о српском народу и о Југословенима уопће. Године 1903, – кад сам већ био готов човјек, – ужасно је утјецала на мене београдска трагедија, која међутим није достајала да поврх свега створи тако јаку аустријску пропаганду којом би се српски народ имао озлогласити и приказати дивљачким.

У руке су ми случајно доспјели фрагменти дивног српског народног гуслара, његове неиспоредиве епике, те упознавајући га дођох до закључка, да један народ који је у стању подигнути се тако високо у поезији мора бити народ, у најдубљем смислу ријечи, образован, иако се састоји од непобједивих и револуционарних сељака, чији је главни посао обрађивати земљу и гајити свиње.

Дошло је и Сарајево, и одмах иза тога експлозија овога страшнога рата, у којем је брутални варварски њемачки империјализам хтио да учини првом својом жртвом Србију; али херојска отпорност њена, и оно повлачење краља Петра Карађорђевића окружена од свог народа (- да ли Вам је познат дивни пјесмотвор што га је овом догађају посветио Joaquin Montaner у својој књизи „*Poemas in mediatos*„? -), није могао а да не учини да ниједан културан и праведан човјек не измакне познавању овога народа и његових идеала.

Посјетивши Италију прошлога септембра, прошавши дијелом Корушку, Крас, обале Соче, морао сам на ново мислити о југословенском проблему, и о праву Југословена на уједињење и на излаз на море. Иза тога посветио сам неко вријеме – нажалост нијесам могао много – студију овог проблема данас већ свјетског а несамо Вашег националног.

Управо сам довршио са читањем књиге „*History of Serbia*„, од Херолда W. V. Temperley-а, па сам учинио многе важне биљешке. Одлучих затим да проучим дјела Seton-Watson-а, Цвијића, Мијатовића, и других, само жалим да у мојим годинама не могу ићи затим да научим српски језик, те што незнајући ниједан словенски језик (а прилично владам латинским, енглеским, њемачким, и данским) могу само на туђим језици-

ма продријети у ову дивну епску романтику, која би држим сама достајала да утврди право народа који ју је створио на уједињење и слободу држављанску. Јер нити ће бити слободе без јединства, нити јединства без слободе. Од ове повијести Темперлејеве, такове какова јест, многим сам се чему поучио.

Ових дана предузеће се на источном фронту очајна њемачка офанзива. Не знамо, како ће свршити, нити знамо уопће свршетак ове борбе слободних народа оборужаних против сервилности милитариста и империјалиста; али се може очекивати дан кад ће народи бити господари своје властите судбине. Тога дана моћи ћете и Ви Југословени, на повратку ка светој гробници Цара Лазара на Косову, да прославите дефинитивни улазак новогa колективног духа у вјечну цивилизацију, зато што сте начинили повјест и што сте је знали овјекo-вечити. Ја који вјерујем да наш шпањолски народни еп, и наш Дон Кихот, с правом доказују да јесмо један народ, јединствен и уједињен, слободан и неодвисан, понављам, да мислим да већ она красна епика достаје да посвети своје аспирације.

Примите Ви Југословени који живите у загрљају големе и племените гостољубивости аргентинске поздрав једног Шпањолца, који је спреман да жртвује све својој љубави за истину, правду, и слободу.

Нека наново оживи, за вазда и за цивилизацију и човјечанство, Србија, и нека буде Југославија велика.

Са поштовањем

Miguel de Unamuno.

Ово писмо донео је у преводу на наш језик часопис за културна, политичка и друштвена питања "Нова Ев-

ропа" (1924, књ. X, стр. 356-358). Овај значајни часопис, који је као сараднике имао угледне писце, културне и политичке раднике како из свих југословенских центара, тако и из Европе, уређивао је и издавао у Загребу од 1920. до 1941. године песник и историчар књижевности Милан Ђурчин. Уз превод Унамуновог писма дата је и следећа редакцијска напомена:

"Треба истакнути да је Унамуно за вријеме Свјетског Рата био потпуно на страни Антанте, те да је у многим свјетским новинама заговарао и подупирао нашу борбу. „La Nación,, који излази у Буенос Ајресу, донијела је од Унамуна више чланака о нашем питању. Ако се узме у обзир, да је то највећи и најраширенији лист на шпањолском језику, надаље да је добрим дијелом у талијанским рукама, (у Буенос Ајресу живи 1/3 Талијана), онда је схватљиво да је под таквом управом врло тешко било продријети с којим чланком који је бранио наше становиште. Једино величини Унамуновог имена можемо захвалити да су чланци објелодањени и у тој свјетској новини (која излази дневно у преко 600.000 примјерака). Унамуно се залагао за нашу добру ствар једино из љубави за правду, па смо држали да треба да његов рад позна и наша шира јавност у домовини, поготово поводом његове интернације и борбе коју он води у својој земљи за напредак и демократију".

Унамуно се, наиме, енергично супростављао диктатури Прима де Ривере, који га је интернирао на Канарска острва (управо 1924), те је морао да оде у изгнанство. По избијању грађанског рата у Шпанији Унамуно је одлучно осудио Франков фалангистички покрет. Због тога је био стављен у кућни притвор у којем је и умро. Унамуно је био од 1930. године до смрти (1936) ректор Универзитета у Саламанки. Додајмо да је "Нова Евро-

па" посветила Унамуну и један свој тематски број, као што је чинила и другим знаменитим личностима: Ф. М. Достојевском, Т. Масарику, И. Мештровићу, М. Ракићу...

Колико нам је познато, Унамуново мишљење о нашој народној поезији остало је незапажено и у стручним круговима у нашој средини, с обзиром на публикацију у којој је објављено, јер часопис "Нова Европа" одавно је библиотечки раритет. С друге стране, ваља подсетити на овај суд и интересовање великог шпанског хуманисте и зато да се види какав је углед и симпатије у свету имала Србија у току првог светског рата. Иначе, то је још једна потврда да су српском народу, од Вукова времена до данашњих дана, најбољи заступници и представници у свету биле наше народне песничке умотворине, односно, наше културно наслеђе и савремено стваралаштво, стога што су их прихватили најбољи умови Европе и света. Значајно је да се и Унамуно придружио Гетеу, Гриму, Талфи-јевој, Пушкину, Меримеу, Ранкеу, Мицкјевичу и другим културним великанима.

Васо Милинчевић

ОРУЖЈЕ У ВУКОВИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА

1.

Проналазак оружја датира у освит старијег каменог доба када је примитивни човек уочио да се тесањем и обликовањем камена може створити оруђе за лов, заштиту од дивљих звери и непријатеља. Од тада па све негде до 16. века, хладно оружје (под којим подразумевамо секире, мачеве, сабље, лукове и стреле, копља, буздоване, ножеве, те различите њихове варијанте) прелази дуг пут свога развитка, који је у директној зависности од напретка целокупне цивилизације. Барут се први пут у Европи користи у 14. веку, али ватрено оружје, заправо, уистину почиње да се користи као пешадијско оружје тек у 16. веку, у време великих шпанских и португалских освајача, и у сам освит једног од најсветлијих периода у историјама Енглеске и Француске. Данас смо сведоци готово потпуног одумирања хладног оружја у војне сврхе. Оно, као и класично ватрено оружје све више уступају место високотехнологизованом ватреном оружју, повлачи се из војне у спортску област (стрелаштво, стреличарство, бацање копља, мачевање, пикадо, неке источњачке борилачке вештине попут кенда итд).

2.

У српској епској поезији постоје циклуси песама у којима се јавља само хладно оружје и циклуси у којима се јављају више-мање равноправно, и хладно и ватрено оружје. На једној страни су Неисторијски, Преткосовски, Косовски, Покосовски и Циклус Краљевића Марка,

као скупови песама у којима се јавља искључиво хладно оружје. Већ са Хајдучким и Ускочким циклусом почиње помињање ватреног оружја, али, ипак још увек доминира хладно оружје. Слична је ситуација и у циклусима о ослобођењу Србије и Црне Горе. Тек са касније установљеним Циклусом о војевању за слободу у Другом светском рату хладно оружје готово у потпуности нестаје.

Оружје које се помиње у српским песмама има вишеструку функцију и оно је неодвојиво од личности јунака коме припада. О томе пише и М. Поповић-Радовић у својој књизи "Српски витешки кодекс" у поглављу "Витез - коњаник са мачем". Она истиче, што већ и сам назив поглавља потврђује, да у оквиру целокупне европске (самим тим и нове, досељеничке америчке и аустралијске, као и многих азијских – турске, арапске, персијске, индијске, кинеске и јапанске) цивилизације слика ратника – коњаника с мачем један је од кључних архетипских ликова који је усађен дубоко у свести сваког припадника поменутих народа. Такав појединац, без обзира како се називао (витез, ритер, оклопник, самурај), представља у суштини спону оног људског и земаљског са оним божанским и небеским од кога, по бројним предањима све људско и потиче. Витез је слика и прилика божанског претка, он у себи мора да носи такве особине, његови циљеви морају бити племенити, узвишени, а његова опрема (оклоп и одећа) и његово наоружање сведочанство су том божанском пореклу.

МАЧ

У саставу витешке опреме мач заузима почасно место, што можемо пратити на књижевном плану од старонордских викингских сага до древних самурајских прича. Мач, исто тако, није само део опреме већ је продужена рука витеза у остваривању постављених задатака. Често се мачу приписују својства живих бића те тако он више не представља само симбол витешког порекла у древним временима, већ предмет који помаже витезу да се из садашњости отисне у будућност.

У нашој епској поезији мач се не помиње тако често као сабља. Он се јавља у 20 песама (III26, III45, III55, III56, III/59, III/6, I/92, I/75, I/49, I/32, III/68, IV/3, III/70, I/97, I/25, IV/43, IV/34, I/29, III/20). Епитети који му се најчешће додају су *зелени* (I/29/144, I/49/223, I/70/333, I/75/321, I/92/413, III/68/320, III/6/28, III/6/28, III/56/285-286, III/55/276, III/45/234, III/26/138, III/20/87-88, IV/3/28), *бритак* (III/59/298, IV/43/28), *пламенит и пламен* (I/29/112-113), *огњени* (I/25/88, I/29/112-113, I/32/128, III/6/26).

У песми "Женидба Душанова" Милош Војиновић има задатак да прескочи три коња и три пламена мача чији су врхови окренути према небу.

"Ето царе под Леђаном градом,

На ливади три коња витеза,

И на њима три пламена мача,

Врхови им небу окренути..."

(I/29/112-113)

Пред јунаком - витезом је задатак да надвлада нешто што је неодвојиво од личности свакога витеза - коња, који симболизују продужетак његових ногу (брзину и снагу) и мачеве који су продужетак његових руку (чвр-

стина, сила и оштрина). Смисао читаве сцене је у томе да се истакне витез као личност која је далеко способнија од других што одмах асоцира на његово божанско порекло. Није случајно што су мачеви пламени и што својим врховима гледају у небо. То је такође симбол који показује какво је порекло мача.

САБЉА

Сабља је у нашим епским песмама далеко заступљенија од мача (јавља се у 66 песама) за шта постоји посебан разлог. Она има све особине које поседује и мач, почев од значаја који има у опреми витеза преко њеног порекла, изгледа и опхођења јунака према њој. Попут мача сабља се често персонификује, те има и посебно властито име (Бајо Пивљанин има своју Шамлијанку, Војвода Пријезда има своју Навалију). Епитети који стоје уз сабљу разликују се од епитета који стоје уз мач. Сабља има разноврсне епитете, почев од већ помињаних властитих имена, преко епитета који указују на порекло (*димшићуја*, *аламанка*) па до оних који описују изглед сабље. Она је *окована* (I/42/181-182, I/47/218, I/63/269, I/64/272, I/92/414, III/21/96-97, III/39/209, III/41/214, III/48/248, III/57/245-246, III/66/278-179, III/68/297, III/70/332, III/79/340/, *бритка* (I/40/175-176, I/44/203-204, I/50/227, I/52/232, I/81/345, I/88/370-371, III/14/60, III/15/62, III/61/304, III/79/339, IV/29/143, IV/32/169), *гола* (I/81/345, III/24/123, IV/26/126, IV/36/195).

Она може бити и *сабља са очима* (I/25/84, III/39/209), *сабља са три балчака златна и у њима три камена драга* (I/66/281, III/2/13, III/21/96, III/48/248, III/57/245-246, III/59/293).

Сабља се упоређује са очима које штите од урока и са сјајем злата и дијаманата. Већ самим својим изгледом сабља привлачи пажњу витезова али и обичног света, а често су на њој утиснута слова која указују од кога потиче и коме припада. У том смислу без премца је момент када Марко Краљевић познаје очину сабљу у истоименој песми:

"Оде Мујо на цареву војску,
припасао сабљу оковану,
а кад дође у цареву војску,
гледа сабљу мало и велико,
никоме се извадити не да.
Оде сабља од руке до руке,
дођ' у руке Краљевићу Марку,
сама му се сабља извадила!
Кад је Марко сабљу загледао,
ал' на сабљи три слова хришћанска:
Једно слово Новака ковача,
Друго слово Вукашина краља,
Треће слово Краљевића Марка."

Видимо да осим тога што Марко препознаје очину сабљу, иста та сабља препознаје њега. То асоцира на један од важних догађаја у хришћанској цивилизацији, када се знаменити краљ Артур и мач у камену по имену Ескалибур међусобно препознају. Оно што је та слика у очима келтске и англосаксонске цивилизације, то је ова потоња за сваког истинског Србина који чами под турском чизмом. О ковању сабље и њеним ковачима говоре и песме "Бановић Страхиња" и "Марко Краљевић и Муса Кесеџија":

"Кажу има сабљу о појасу,
ковала су сабљу два ковача,
од неђеље, опет до неђеље
од челика сабљу претопили,
о острицу сабљу угодили"
(I/44/205)

"Новак Марку тихо говорио:
Ето сабље, а ето наковања,
ти огледај сабљом и десницом руком,
и удри по наковању Марко,
наковања је пола пресекао..."
(I/67/290-291)

НОЖ

У српским епским песмама међу оружјем посебно место заузима нож, тј. бодез, јатаган (ханџир или велики нож). У великом броју песама ножем се чине готово ритуалне радње које се у потпуности разликују од оних које почивају на играма са мачевима или сабљама. Нож се често јавља на као поклон једнога човека другоме о неком великом верском празнику или значајном тренутку у животу (рођења, крштења, венчања). Међутим, редовна је и слика његове употребе у нимало витешке сврхе. Нису ни мач, ни сабља, већ су нож или јатаган оружја којим се море чеда у колевци (зле жене убијају своје мале рођаке из зависти, као у песми "Бог ником дужан не остаје"), врше самоубиства (као у песми "Маргита девојка и Рајко војвода"), па чак и побеђују витези-супарници, на један потпуно невитешки начин (Марко Краљевић убија Мусу Кесеџију потегавши нож

из појаса онда када га је овај већ био победио у часној борби сабљама).

"Маче Марко ноже из потаје,
те распори Мусу Кесецију,
од учкура до бијела грла."

(I/67/293)

Дакле, у великом броју песама нож се јавља као оружје које, на први поглед, није саставни део витешке опреме. Међутим, треба истаћи следеће чињенице:

1. нож и јатаган немају божанско порекло као мач или сабља те су стога само додатно оружје у витешкој опреми; њихов значај је мањи од значаја другог хладног оружја.

2. често се у песмама термини нож, ханцир, јатаган користе као синоними за мач или сабљу, што показују слике у којима усамљени појединац прави покољ међу противницима, усред борбе, једним таквим оружјем ("Јаут-бег и Перо Мркоњић", "Војевање Црногораца и Руса на Никшиће"); исто тако ваља водити рачуна и о томе да је јатаган на Балкан дошао са Турцима, те у колективној подсвести српскога народа није могао да заузме оно место које су ту раније стекли мач или сабља.

У нашим епским песмама нож се појављује седамнаест пута. Епитети који му се додају су: *злаћани* (I/5/21-22, I/21/77, I/34/146), *племенит* (III/20/85, IV/44/236, IV/54/296-297), *оковани* (I/67/293, III/10/47, IV/16/85).

"Онда скочи Мркоњићу Перо,
па потеже ножа окована,
у остале ударио Турке,
седам, осам осијече глава,
а остали побјегоше Турци".
(IV/16/85)

"Бело узне крстата барјака,
па потрже пламена анцара
а повика браћу Црногорце,
на ћуприју први ударио".
(IV/44/236)

СТРЕЛА

Ако узмемо у обзир да мач и нож почињу да играју велику улогу у историји оружја негде са бакарним и гвозденим добом, стрела припада још и дубљој прошлости. То оружје је још од каменог доба морало да игра кључну улогу у лову, јер је сам начин његове употребе омогућавао физичко растојање ловца у односу на ловину.

У колективном памћењу многих народа па и нашег, лук и стрела имају готово сакрално порекло. Стрела симболизује повезаност земље са небом и вечиту човекову тежњу за премошћавањем великих даљина. Стрела је, може се рећи, и израз духовних стремљења човека. Она има примат или је равномерно заступљена са другим оружјима, у оним нашим народним песмама у којима нехришћански елементи играју изузетну улогу ("Марко Краљевић и вила", "Предраг и Ненад", "Секула се у змију претворио"):

"Наљути се вила равијола,
запе лука и две беле стреле,
једна удри у грло Милоша,
друга удри у срце јуначко."
(I/38/159-160)

Стрела се појављује у епским песмама пет пута
(I/38/159, I/16/65-66, I/61/259, I/81/344, I/85/362-363).

Она може бити *бела* (I/38/160, I/81/344) и *злаћана*
(I/16/344, I/85/362-363).

КОПЉЕ

Као аксијални симбол, копље се поистовећује са сунчевим зраком у многим митологијама – ирској, келтској, грчкој и римској, које су у просторима и историјском смислу блиске српским и балканским веровањима и легендама. Оно је доказ величине онога који га поседује, његово ломљење или мноштво предзнак су пропасти или успеха у двобоју или бици. Колико је оно значајно показује нам типске слике шатора испред којих је побијено копље. Такође и моменат смрти Марка Краљевића бива пропраћен ломљењем његова копља на седам делова. Мноштво копаља које ће угледати Иван Косанчић уходећи Турке, показатељ је силне турске, а предзнак пропасти српске војске. Са јунацима на пољу Косову остаје разно оружје. Међутим, народни песник истиче слику којом доминира мноштво поломљених копаља.

"Ће погибе славни кнез Лазаре,
ту су млога копља изломљена,
изломљена и српска и турска,
али више турска него српска".
(I/45/213)

Честа је и слика каквога јунака који чека двобој на-
слоњен на своје копље (I/25/88, I/49/223, I/50/228,
I/66/279). Најчешћи епитет уз копље је *убојно* (I/29/III,
I/38/159, I/48/221, I/51/231, I/89/397, III/20/87,
III/38/205).

БУЗДОВАН

Буздован је оружје специфичнога изгледа и специ-
фичне употребе, које наравно не поседује елеганцију
једне сабље или стреле, лакоћу једнога ножа или јатага-
на, нити је изразито витешко оружје попут мача или
копља. То је тешко оружје, својеврсни еквивалент бату
и маљу који су користили наши давни преци.

У нашим песмама буздован има неколико синонима
и то су *топуз* и *топузина* и *шестопер* и *шестоперац*.
Сваки од тих синонима поседује понеки стални епитет
који се понавља из песме у песму. Топуз и топузина су
увек *тешки* (I/39/163, 142/184, I/43/190, I/56/239,
I/66/286, I/64/270-271, I/69/303, III/38/152), шестопер и
шестоперац су *златни* (I/29/116, I/38/159-160, I/61/259,
I/72/310, I/81/345, I/82/352, III/76/359, IV/34/187), док је
буздован углавном *шестопер* или *перни* (I/31/33,
I/37/157, I/44/205, I/59/255, I/74/315, IV/34/187). Буздо-
ван се у песмама јавља 29 пута. Стална конструкција ко-
ја стоји на стилском плану, праћена је чињеницом да се
у највећем броју случајева буздован појављује као глав-

но оружје у рукама Краљевића Марка (I/38, I/39, I/42, I/56, I/59, I/61, I/64, I/66, I/68, I/69, I/72, I/74). У песмама изван тога циклуса буздован се среће врло ретко, а онда када га сретнемо нема онај значај који има у рукама нашег најзнаменитијег епског јунака.

"Узе Марко перна буздована,
па га баци у Урвине планине,
а у сиње, у дебело море."
(I/74/315)

"Љуљну Марко тешком топузином,
па је пушта за њим преко поља,
удари га сапом од топуза,
удари Вучо у зелене траву."
(I/42/184)

"Певај, брате ти се не бој виле.
Док је мене Краљевића Марка
и мојега видовита Шарца,
и мојега шестопера златна."
(I/38/154)

О вези коју наше епске песме успостављају између хришћанске и раније паганске културе, показује између осталог и песма "Милош у Латинима". Милош ту бара-та буздованом на исти онај начин, на који је рецимо у старогерманској митологији то чинио Тор са својим чекићем.

"Узе Милош перна буздована
и засука бијеле рукаве,
пак се моли богу истинOME.
Пак потеже перним буздованом,
буздован се замче у облаке.
Кад се врати перни буздоване
он удари у банове дворе
те полуца срчили чардаке,
и ту уби два банова сина
и четири морска џенерала
и дванаест великих властела."

(I/37/157)

ПУШКА

Пушка је једино ватрено оружје које се по својој заступљености у епској поезији може мерити са разним облицима хладног оружја. Значајно место она заузима наравно од Хајдучког и Ускочког циклуса па надаље. Ретко ћемо у нашим песмама наићи на некакав епитет који ће стајати уз именицу пушка (пушка *леденица* у песми "Ћелошевић Перо") али често постоје у бројним песмама дуги, детаљни описи пушака са обраћањем пажње на неке, на први поглед безначајне детаље (III/43/226, III/217-218, III/66/317, III/68/327, IV/34/191, IV/46/249).

Пушка се јавља 37 пута у епским песмама.

"А да видиш Ћелошевић Перо!

Он извади пушку леденицу,
те је даде своме брату Марку.

На је тебе, остала ти пуста."

(IV/12/72)

"Скиде Луко пушку *крилијнку*,

којано је облевљена златом,
од јалмана до горњег нишана,
на којој је тридесет белензука,
све од чиста жеженога злата,
па разлама од тридесет дуката,

на којој је до дванаест слова,
свако слово у крв окаљено,
на јуначко тјело намјењено,
она бије сваку амајлију."

(IV/34/191)

РЕЧНИК ОРУЖЈА У ВУКОВИМ ПЕСМАМА

АЛАМАНКА	немачка сабља
БРЕШКА	пушка прављена у граду Бресциа
БУЗДОВАН	
ГЛАСОВИТА ПУШКА	пушка чији се пуцањ на далеко чује
ДИЉКА	дугачка пушка
ДИМИШЋИЈА	сабља направљена у Дамаску
ЂОРДА	сабља
ЗЕЛЕН МАЧ	сјајан мач
ЈАТАГАН	велики нож
КОВРДИН	некакав мач
КОПЉЕ	
МАЧ	
МИЗДРАК	копље
НОЖ ПЛАМЕНИТ	нож од гвожђа каљена на пламену
ПАЛА	велики нож који се носи за појасом
ПАФТАЛИЈА	пушка са више карика

ПЕРНИ БУЗДОВАН	
ПУШКА ЛЕДЕНИЦА	
РИШЊАНСКИ МАЧ	мач из Ришња
САБЉА ОКОВАНА	сабља украшена сребром
САМОКРЕС	пушка
СТРЕЛА	
ТАТАРАНКА	стрела
ТОПУЗИНА, ТОПУЗ	
ХАБЕРНИК ПУШКА	пушка која објављује
ХАНЦАР	велики нож, јатаган
ЦЕВЕРДАН	пушка
ЦИДА	копље
ЦИЛИТ	кратко копље
ШАМЛИЈАНКА	сабља израђена у Шаму
ШАРА	пушка
ШЕСТОПЕР, ШЕСТОПЕРАЦ	буздован од шест пера

Прилог

ОРУЖЈЕ У ЕПСКИМ ПЕСМАМА

(Према Тихомиру Р. Ђорђевићу)

копље	копље костајница, коштаница, коштуница, коштујница.
цида	(танко и дугачко копље)
стрела	стрела татаранка; од шест пера.
наџак	(врста буздована који с једне стране има секирицу, а с друге дугачке уши или маљ)
буздован	од тридесет и четири пера, шестоперац.
нож - анџар	турски, кова стамбулскога, кова млетачкога.
сабља	шамијанка, шамлијанка, димискија, димишћија, демешкиња, демишкиња, арапача, мисиркиња, мисирлија, кова латинскога, приморкиња, аламанка, маџаркиња, маџарлија, скадаркиња; њемерлија (крива), криви јатаган, крива маџаркиња.
мач	зелени мач.
пала (кратак мач)	златалија, латинкиња, дуга палошина.
пушка	џевердар, турска кубурлија, аскерски мушкети, аскерска шишана, латинка, прекоморка, талијанка, млетачкиња, брешка, бреша, флинта, аламанка, немачкиња, тудешанка, даницкиња, далматинка, арнаутка, пећанка, пецка; дуга пушка, дуга брешкиња, танка талијанка, пушка двогрлица, мала пушка

	са два зрна и четири грла, дугачка гарија; шара, шарка, пушка седефлија, пушка срмајлија, пушка грнајлија, везена шишана; самоогњица; мрки гарабин. пиштољ венедик, маџарски, грац, инглеz; самокрес.
кремење	оштро, из Силистре.
топ	мисирски, багдадски, стамболски, немачки; зелени топ, зелена лубарда; посебна имена топова: крњо, крља, купа, маргета, маргита, маркита, петраш, баљемез, зельош.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II-IV, при-
редио Владан Недић, Просвета, Београд 1976.

Т. П. Ђорђевић, *Наше старо оружје*, Наш народни
живот, књ. I, Просвета, Београд 1984.

М. Поповић-Радовић, *Српски витешки кодекс*, На-
родна књига, Београд, 1989.

Станислава Савић

ТРАГИЧНА СУДБИНА ДИМИТРИЈА КАРАЦИЋА

Вуков син Димитрије, "дидија" како га је отац звао, својом интелигенцијом измамио је, ако не и оправдао, наде у сјајну будућност. Као што је пре старијег сина Саву водио у Земун и Нови Сад на школовање не би ли његов језик научио, тако је и Димитрија послао у Трст, у тамошњу српску школу. Растанак болан и за породицу, и за 9-годишњег малишана мученог носталгијом.

После револуционарних немира 1848. године отац га је вратио кући. Наредне године уписао га је у Војноинжињерску академију у Бруку. Строги пансионатски живот уз изврсне "кондуиз-листе" и снове и наснове.

Очевим заузимањем постао је у међувремену и "правителствени" питомац српски. По завршетку школе, 1855. произведен је у чин потпоручника српског "књажевства", у чијој је униформи пошао с оцем у Београд, као и шест година раније. Опет су обишли Тршић, очево родно место.

Уследила је специјализација у Берлину и Анверсу (Белгија), уз њу и распусани, младићки живот. Првог дуга отац га је, не олако, ослободио; другог, знатно већег, нит је хтео нити могао: пролио је сузе, како ће Мина известити брата, назирући у томе можда коб синовљевог живота. Није ли га и то подстакло да крајем те, 1858. године напише и свој тестаменат остављајући очевину сину, а велики посед крај Лознице жени на доживотно уживање.

Исте године Д. Караџић се вратио у Србију, с веома изгледном каријером: образован, завидне уз то културе (учио је цртање и музику, знао неколико језика, не-

мачки, српски, француски, италијански и руски). Поручник, капетан I класе, професор фортификације на Војној академији, привремени управник Артиљеријске школе (замењивао Ф. Заха), у очекивању да постане кнежев ађутант (једно његово предавање удостојио је и кнез својим присуством). Његов нацрт униформе српске народне војске обратио је пажњу на себе. Истакао се и у време бомбардовања Београда, 1862. преузео је команду над десним крилом (на Дорћолу, све до Дунава), сместивши се дубоко у турској четврти, близу тврђаве.

Упоредо пак већ помињани пороци: пијанство и коцка. И кнез се жали Вуку, који дознаје да му је син пао с коња и главу разбио. Отац се распиње: сина с једне стране узима у заштиту од наводних "клевета" у исти мах га прекоравајући и не без бола потписујући се речима: твој несрећни отац.

Син је својевремено обећава Вуку, честитајући му имендан, да ће му саградити "дворац" у Тршићу и поставити Стојана пандура за кућног надзорника. Није, међутим, сачекао ни годишњи парастос преминулом оцу, огласио је лицитацију и продао велико имање које је Вук уз не мала одрицања текао последњих година живота. Уз измамљену подршку мајке и сестре, не од срца дату, Д. Караџић је повео парницу и оборио очев тестаменат. Страћио је и "веридбену" кауцију од 500 дуката; новац му не тражи - рекао је несудбени таст, панчевачки трговац, кнезу Михаилу – али њега, Димитрија, неће више за зета. И тако неповратно, све до априла 1868. до најпотреснијег тренутка за једног официра: предао је шпаду, шлем и остале ствари којима је као капетан I класе српског "књажевства" био задужен. Пошао је у Беч својима, да би затим продужио за Русију (за шлогирану мајку био је увек у Србији). Пос-

тао је мајор у руској војсци. У српско-турском рату, 1876. учествује са сестрићем као добровољац. Ни ту, вели, није одолео омамности алкохола. Ипак се обојица враћају опет у Русију с медаљама за храброст. Тих година, уз сагласност своје сестре, уновчава у Петровграду очеве рукописе и доста богату библиотеку (две трећине књига). Физички и морално сломљен, умро је ту, незнан и заборављен, у 48. години живота. Опојао га је – необјашњиво! – католички свештеник, и погребен је у католичком гробљу: да ли су га као поданика Аустрије сматрали и припадником њене званичне религије, или се он сам, изубијан животом, разочаран, приклонио вери мајке своје? Његова бедна оставина достављена је те, 1883. године, уз бездушно педантну документацију, јединој сестри у Беч. С њим се и Вукова "свећа угасила".

Голуб Добрашиновић

1798/2/

Уговор

Я Димитрие В. Караџић Капетан I. Класе ступаюћи у брак са Любицом кћерком г. Јована Крестића трговца из Панчева заключили смо између нас са одобренјем отца слѣдујући уговор:

1./ На заедничко наше уживленѣ приносимо 500 дук. цесарски у готовом новцу, т.е. Пет Стотина Дуката Цесарски.

2./ Ови новци да се заложу у име кауције која се по закону о женидби официра захтева.

3./ Ова готовина остае свагда собственост Любице коју иои отац покланя на наведену целе.

4./ Са подписом овог уговора првоподписани е примио новце, како би и код своје власти као кауцију положио.

Све ове тачке признаю и на нѣи пристаю.

У Панчеву 7. Декембра 1867. год.

Предѣ нама

Милош С.

Гав Пановићъ

капетанъ

Капетан I. Класе

Димитрие В. Караџићъ

Любица Крестичъ

Ј. Крстичъ

ОДЗИВИ

РЕЧНИК СВЕТСКЕ МИТОЛОГИЈЕ

(Артур Котерел, *Речник светске митологије*. Пре-
вео с енглеског Павле Перенчевић, Нолит, Београд
1998, 443 стране)

Без обзира на све промене које је донео развитак науке у целом свету, митологија и данас заокупља пажњу људи. Она је увек била неопходна карика за премошћавање непознатог времена и осмишљавање догађаја у њему. Она је бранила успостављени унутрашњи ред у колективу и мирила човека с неумитном чињеницом да је смртан. Митотворство као облик мишљења постоји и данас, пре свега у сфери политике.

Код различитих народа света посведочен је велики број митова и легендарних прича у којима се помињу познати или мање познати богови. Сведочанства о овим боговима су из различитог времена - нека су од пре неколико десетина векова, а о неким се приповеда и данас код народа с архаичном културом. У многим случајевима изгубљене представе о боговима се реконструишу на основу научне анализе. Некад су те реконструкције несигурне због одсуства писаних извора, или због неодговарајуће методологије, па прелазе у мистификације. Зато је тежак и врло одговоран посао представити митологију једног народа, а да се не склизне у есеј и до-

мишљање. А можемо засмислити колико је тежак посао представити митологију народа света. Таквог се посла прихватио Артур Котерел сачинивши *Речник светске митологије*, чије је прво издање објављено у Оксфорду 1986. године. Књигу је на српски језик превео Павле Перенчевић и она је објављена у Нолитовој едицији *Одреднице*, коју успешно уређује Слободан Ђорђевић.

Као што сам наслов казује најпознатији митолошки системи народа света у Котереловој књизи представљени су у облику речничких јединица и груписани у оквиру већих географских или културних целина. Аутор је издвојио седам таквих целина, и то: Западну Азију (где је представљена митологија старих култура Египта, Сумера, Вавилона, Мале Азије и Арабије); Јужну и Средњу Азију (митологије Индије, Цејлона, Тибета); Источну Азију (митологије народа Сибира, Монголије, Кине, Јапана, југоисточне Азије); Европу (митологије Грчке, Рима, келтских, германских и словенских народа); Америке (митологије Северне, Средње и Јужне Америке); Африке и Океаније (Полинезија, Меланезија, Аустралија). Ова регионализација света могла је бити спроведена и на други начин, по критерију сродности народа. Тада би Индија, Персија, Мала Азија и Европа биле у истој групи, јер на том простору углавном живе индоевропски народи.

Највећи број одредница односи се на *богове*, као што су Озирис (Египат), Зевс (Грчка), Јупитер (Рим), Митра (Иран), Индра (Индија), Авонавилона (Пуебло Зуњи Индијанци), Имана (народ Бањарванда из Руанде), Лоа (Маршалска острва) итд. Нешто мањи број одредница описује *легендарне ликове*, обично из епова, као што су: Гилгамеш (јунак акадског Епа о Гилгамешу), краљица од Саба (код Јевреја), Симон Чароб-

њак, св. Антоније, св. Христифор, св. Симеон Стилић (хришћанске легенде), Милинда (грчки војсковођа који је примио будизам), Паршва (индијски испосник), Ерланга (легендарни принц са Јаве), Фу Си (легендарни кинески цар), краљ Артур (у келтским предањима), Брес (легендарни ирски краљ), Гавејн (витез келтских предања), Ланселот (витез краља Артура), Роланд (из епа о Роланду) итд. Један број речничких јединица описује разна чудовишта (нпр. *нехеква* - змија са човечјим рукама и ногама у Египатској митологији; *тијамат* - вавилонска аждаја; *киклоп* - једнооки див итд., као и *митске животиње* (змија, крокодил, жаба, којот, птица итд). Предмет овог речника су и нека *света места*, пре свега неке планине које имају важно место у митологијама појединих народа (Тај Шан - света планина у Кини, Фуџијама - света планина у Јапану, Сумеру - света планина у хиндуистичкој митологији итд), чију симболику може преузети и *свето дрвеће* (као што је *игдрасил* - свети јасен у германској митологији или *каинтикуаба* - свето дрво на Самои). У нешто мањем броју обређени су *свети предмети* (заветни ковчег; наглфар - брод од ноктију покојника код Германа), *митски напици* (амрита - вода живота у хиндуистичкој митологији), *митолошке представе* (јин и јанг у кинеској митологији, чистилиште у хришћанској, дивес - хришћанска персонификација богаташа), *свете радње* (крунисање у Европи, задушнице код Балта), *књиге* (бестијаријуми - књига о митским зверима у средњовековној Европи).

Оно што ову књигу чини занимљивом и корисном је су уводна поглавља дата уз сваку регионалну целину. То су краће синтезе значајне за разумевање митологије тог дела света. Оне су писане јасно и концизно.

Котерелова књига писана је на основу литертуре на енглеском језику, па тако неки важнији извори на француском или немачком језику, а да не говорим на словенским језицима, нису коришћени.

Иначе словенска митологија је осветљена врло скромно - кроз три кратке одреднице: Перун, Сварожић и Световид. Нема других богова и нема ништа из тзв. "ниже митологије" Словена.

На крају једна поучна занимљивост из митологије народа Нупе из северне Нигерије, актуелна и данас.

"Једном неки ловац отиде у шипражје те тамо пронађе стару људску лобању. Када се наглас запита шта ју је ту довело, лобања рече: "Прича ме је довела овамо." Узбуђен, ловац отрча и обавести краља о лобањи која говори. Збуњени краљ одлучи да пошаље стражаре с ловцем у шипражје како би установио да ли је овај говорио истину. Краљ нареди стражарима да убију ловца ако је лагао. Када стражари и ловац стигоше до лобање, ловац се пренерази када лобања не хте да одговара на његова питања. Стражари навече рекоше ловцу да натера лобању да говори, а када он то није био у стању, убише га и пођоше натраг. Лобања тада упита мрвог ловца: "Шта те је довело овамо"? А његова глава одговори: "Прича ме је довела овамо!" (стр.359).

Љубинко Раденковић

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК, КЊИГА 4, СВРЉИГ 1998.

У Сврљигу је од 20. до 23. августа 1998. године одржан четврти по реду међународни научни скуп са темом: "Славе, заветине и друге сродне прославе становништва источне Србије и суседних области". Ажурни организатори (Етно-културолошка радионица из Сврљига и Етнографски институт САНУ) у рекордном времену објавили су зборник радова са овог скупа, па се тој журби може приписати велики број штампарских грешака као и недоследан редослед радова у зборнику. Ови недостаци ипак се обилато надокнађују квалитетом научних прилога и вредношћу нове етнографске грађе коју зборник објављује.

Теоријским одређењем феномена слава – "крсног имена" код Срба и сличних прослава код других балканских народа баве се Петар Влаховић ("Крсна слава и њена улога у породичном и друштвеном животу код Срба"), Никола Пантелић ("Слава - крсно име") и Мирко Барјактаревић ("О пореклу и коренима славе"). Овим теоријским осмишљавањима славе прикључује се и Танаас Вражиновски са својом темом: "Повратак изворима празновања". Сличан теоријски приступ имају, на грађи из Сврљига Милина Ивановић-Баришић ("Породична слава и заветина у сврљишком крају") и Драгана Стјепановић-Захаријевић ("Елементи славског церемонијала као индикатори модела породичног живота").

За осветљавање српског славског обреда изузетан значај имају прилози о сродним обредима код суседних народа. Станка Јанева анализира ритуале избора свеца-покровитеља домаћинства, члана породице, нове лозе или њиве код Срба, Македонаца и Бугара и посебно ис-

тиче употребу троногих, трокраких предмета, доминантну улогу мушкарца, и даље, значај трона у индоевропској митологији. Прослава имендана и савремена трансформација празника неког свеца у имендан – веома распрострањен празник код Бугара, тема је рада Радост Иванове. На бугарској етнолошкој грађи заснива се и рад Ане Лулеве о култу *стопана*, покровитеља домаћинства и његовој змијској природи. Истом култу припадају обред *стопанова гозба*, култ огњишта и разне градитељске жртве; у овом контексту ауторка посебно осветљава однос према свецу-покровитељу куће. Култна места *оброци* (обично крстови) у јужној Бугарској и иновације у ритуалу везаном уз ова култна места, предмет су истраживања Милене Беновске-Сзбакове. (Сличној теми, али на нашем терену – заветним крстовима у источној и јужној Србији посвећен је рад Миљане Радовановић). Животи и култна празновања македонских светаца пустињака (Св. Јоакима Осоговског, Св. Гаврила Лесновског и Св. Прохора Пчињског) предмет су рада Михајла Георгијевског.

Отилиа Хедешан се бави прослављањем "празника" код Румуна, посебно је у овом смислу значајна употреба словенске речи *praznic* у значењу "годишњи породични ритуал поводом празника неког свеца". Оваква прослава је на румунском терену забележена у Банату и Олтенији. Према теренским истраживањима ауторке, а информатори су биле искључиво жене, "празник" се код Румуна везује уз св. Параскеву, св. Димитрија, Арханђела Михајла и Гаврила, св. Николу, св. Јована и св. Алимпија и слави се три дана. Славка Гребенарова компаративно прати начине прослављања празника "светац" код Бугара, односно "празник" код Влаха, у видинској области у Бугарској. Два рада су посвећена

слави код Карашевака у Румунији. Рад Михаја Радана осветљава спорно питање етногенезе Карашевака ("Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака"), истраживање истог проблема допуњава теренски запис Миље Радана у дијалошкој форми о "слављењу" у Карашеву. Историјат католичких култова светаца као заштитника појединих заната код Мађара у Војводини предмет је анализе Марије Банске.

Рад Душана Дрљаче о навечерју – главном или уводном жртвеном обреду о слави у неким јужним и источним областима Србије, резултат је теренских истраживања аутора у селу Велика Хоча, Метохија; у раду су истакнуте и аналогije са истим обичајем у Врањском и Лесковачком Поморављу. Широки ареални захват у грађу балканских Словена омогућио је Љубинку Раденковићу да у потпуности осветли Тодорицу - "коњску славу". Зорица Дивац анализира околности које доводе до мењања старе и прихватања нове славе у источној Србији.

Рад Георгија Здравева уводи занимљиво кодно читање славе путем обредне одеће ("Празнично облачење приликом колективног прослављања соеских празника у македонском патријархалном селу"). Сличан приступ има Десанка Николић која сагледава улогу детата и адолесцента у прослављању породичне и сеоске славе. О запису као светом локусу у традиционалној заједници говори Ана Драгојловић.

Фолклорни текст у оквиру прослављања крсног имена и заветине у зборнику је заступљен преко славских песама у радовима Љубише Рајковића ("Славске народне песме у средњем Тимоку") и Момчила Златановића ("Славске народне песме у јужној Србији"). Драган Ја-

цановић се радом о слави у епици враћа својим истраживањима српског кодирања календара.

Социолошки приступ проучавању славе примењен је у раду Драгољуба Ђорђевића: "Слава у Срба као религиозни и профани празник на крају 20. века". На књижевној грађи, у делима Б. Станковића, С. Селенића и Ж. Павловића, Драган Жунић прати интерпретацију славе, посебно њен заштитни смисао. Недељко Богдановић наставља своја занимљива лингвистичка проучавања псовки у раду: "Свет(к)о(вине) и псовке". Етномузиколошке студије Драгослава Девића ("Славске и друге обредне песме и наше црквено певање"), Гордане Рогановић ("Додолске и крстоношке песме у обредној пракси села Заглавка и Тимока"), Селене Литвиновић ("Обредни напеви доњег Баната између паганског и хришћанског") и Ранка Стевановића ("Сличности и разлике између крстоношких и славских песама у Топлици") употпуњавају мултидисциплинарни приступ теми славе карактеристичан за сврљишку Етно-културолошку радионицу.

Друга група радова доноси грађу са теренских истраживања слава и заветина. Ареално су истраживања груписана на славе и заветине у Војводини, код Влаха у североисточној Србији, затим следе резултати истраживања у источној и јужној Србији. На терену Војводине, Никола Павковић испитује обичај марвене славе у Банату; опет у Банату – Драгана Јовановић-Вечански описује заветине и друге сродне прославе. Рајка Грубић истражује поремећаје у начину празновања крсне славе код избеглица из Зрењанина и околине, а Весна Марјановић се бави Светом Петком као породичном и црквеном славом.

Теренска грађа о Власима из североисточне Србије презентирана је у радовима Милоша Марјановића ("О

сеоској светковини са посебним освртом на Малу Каменицу у неготинској Крајини"), Живке Ромелић ("Помен покојницима на заветинама код Влаха североистичне Србије") и Емине Бранковић ("Заветине у селима око Бора"). Рад Пауна Ес Дурлића ("Слава код Влаха Поречке реке"), изузетно богат теренском грађом, у складу са (у нашој етнографији) усвојеном праксом, сву влашку језичку грађу пише модификованом ћирилицом. Са сличним језичким проблемом суочава се и Даница Ђокић у свом веома исцрпном раду "Славе – празник у браничевском крају".

Од изузетног су значаја и резултати теренских истраживања славе и заветине у источној и југоисточној Србији. Оливера Васић документује заветину у селима Заглавка и Тимока; Борислав Првуловић заветну славу "Света Тројица" у Штитарцу код Књажевца; Драгољуб Златковић заветине у славу стоке у пиротском крају; Милица Петковић славу-заветину у Завојаца. Голуб Радовановић славску трпезу у селима сокобањског краја чита у коду хране. Следи грађа о славама и заветинама у Нишу и нишким селима (Љиљана Тојага-Васић и Ива Трајковић); на истом терену Жаклина Стојичић описује култне радње о Светом Андреји. Грађа Ивице Годоровића односи се на заветину у Гулијану (Сврљиг), а Јадранка Ђорђевић на славу Св. Архангела Михаила у селу Дубница код Врања; на исту тему, Св. Аранђела, и грађа Данијеле Гавриловић. Сузана Мијић, као и неколико других аутора, прати савремену трансформацију славе (општинске заветине Светог Пантелејмона у Доњем Милановцу).

Етнографску грађу допуњавају архивска радио драма Ћире Д. Ранчића "Слава у старом Пироту" и снимак разговора са информаторима из села Белоиња о

обичајима о Тодоровој суботи, обредним хлебовима и дрвету "миро" са фотографијама.

Зборник закључују прилози поводом објављивања Сврљишких одломака јеванђеља (датираних са 1279. годином) у филолошкој обради Николе Родића.

Биљана Сикимић

ЕТНОМУЗИКОЛОШКИ ОГЛЕДИ ДИМИТРИЈА О. ГОЛЕМОВИЋА

/Димитрије О. Големовић: **Етномузиколошки огледи**. Библиотека "XX век", св.95, Београд, 1997./

У 1997. години српска фолклорогија обogaћена је једном значајном, надасве необичном и провокативном књигом. У издању гласовите библиотеке "XX век", коју годинама изванредно уређује Иван Чоловић, као деведесет пета свеска објављени су **Етномузиколошки огледи** Димитрија О. Големовића. Етномузиколог Димитрије О. Големовић професор је на катедри за етномузикологију на Факултету музичке уметности у Београду. Заговорник је новог, компаративно гледано – неуобичајеног приступа проучавању тзв. музичког фолклора. На катедри за етномузикологију београдског Факултета музичке уметности, тзв. музички фолклор се проучава и тумачи као неразлучив сегмент обреда који прате човеков животни циклус (рођење, свадбу, смрт) и народни аграрни годишњи календар, или, пак, када су у питању песме са прела и посела – као десакрализованани "отпадак" од некадашњих обреда и обичајних поступака. Другачије речено, тзв. музички фолклор не проучава се као осмишљен след тонова, као нотно записана или на магнетофонској траци снимљена мелодија. Тзв. музички фолклор проучава се у своме природном контексту и окружењу. Заступајући и заговарајући једнаке ставове, Димитрије О. Големовић је начинио и књигу **Етномузиколошки огледи**. Она садржи четрнаест огледа, заправо четрнаест краћих студија. Текстови су пажљиво одабрани са видном намером аутора да се но-

вонастала целина одликује јединством и логичношћу следа. Аутор се свесно одрекао некојих врских студија и расправа, како би тематско јединство књиге било што очигледније. Од студија и чланака насталих у дужем временском раздобљу, Големовић је начинио кохерентну књигу у којој се различни текстови читају као логични одељци једне те исте целине. **Етномузиколошки огледи** начињени су од следећих прилога: *Народна песма као мелпоетска заједница, Српско народно певање у развојном процесу: од обредне до љубавне лирике, Народно певање између импровизације и постојаности, Стваралачки принципи у народном певању Влаха (на примеру вокалне праксе злотске певачице Милеве Шкопрдић, Песме које народ радије слуша него што их пева (прилог проучавању кумулативног принципа у изградњи вокалних облика), Певање које то и јесте и није (прилог проучавању вокалне традиције Западне Србије), Пјевала би', ал' не ум'јем (табу у народном певању), Шта је старије: кокошка или јаје? (о пореклу једногласа и вишегласа у народном певању), Једноглас у нашем народном певању као један од видова трансформације двогласа, Дјете, како да пјевам кад тријес' година нијесам уста отворила? (народно певање у прошлости и садашњости), Да ли је новокомпонована народна музика заиста народна?, Однос између градске и сеоске традиционалне музике (на примеру певања уз тамбуру у североисточној Босни), Место и улога лимених дувачких оркестара у народној музичкој пракси Србије, Кад инструмент проговори.*

Предмет испитивања Димитрија О. Големовића јесте народна песма, али чувана и тумачена на особен начин.

Неспорно, народна песма, како она гласовитија, епска, тако и она друга, тзв. лирска – била је предмет многобројних обимних студија и наших и страних истраживача. То и није зачудно, ако се има у виду како наша народна песма већ готово пуних две стотине година јесте помодни објекат европских и светских научних и стручних испитивања и анализа. У почетку, након што је Вук Караџић штампао своје прве збирке, прве *Пјеснарице* – она је била предмет помодних интересовања Вукових знаменитих, Вуком одушевљених савременика, попут Гетеа, браће Грим, Герхарда, Меримеа, Томазеа. Остала је у научној моди благодарећи пре свега митолошкој теорији и митолошкој школи Макса Милера. У нашем веку изнова је постала помодни предмет стручних и научних испитивања и анализа захваљујући теренским истраживањима и теоријским списима Милмана Парија и Алберта Бејта Лорда. Посебно је Лордова гласовита књига *Певач прича (The Singer of Tales)* допринела да се напише пар хиљада нових текстова о нашој народној песми. Општа одлика, са часним изузецима, свих тих приступа јесте у полазишном опредељењу да се усмена народна песма, како епска, тако и она тзв. лирска, испитује искључиво у облику нечијег записа, изван било каквог етнографског контекста. Усмени, певани или казивани текст који, по правилу, смисао има искључиво у контексту сложеног обредног или обичајног догађања – своди се на писани једнозначни текст. На такав писани запис усмене песме потом се, да невоља буде већа, а закључци погрешнији – примењују се аналитички поступци уобичајени и примерени анализи тзв. уметничке песме. Проблем тумачења усмене народне песме, посебно тзв. усмене лирске народне песме јесте у прећутном и имплицитном договору етнологa,

етномузиколога и књижевних историчара да текст усмене лирске народне песме јесте у домену тумачења последњих. Етнолога занима понајвише сценографија и костимографија обреда, као и магијски аспект обредног (или обичајног) догађања. Етнологзи се клоне било какве анализе текста и, дакако, музике. Етномузиколози савесно прикупљају и тумаче музички материјал, али када дође до анализе текста, они слежу раменима или беспомоћно дижу руке, а прст упиру на књижевног историчара и лите-рарног теоретичара. Овај последњи, без обзира да ли је по вокацији превасходно историчар или теоретичар, одликује се тиме што не само што непогрешиво не зна етнографски контекст у коме је певан или казиван одређени текст, већ и не крије како га то уопште не занима. Додатно тврди како је музика потпуно небитна и како мелопоетске фразе или мелопоетске целине немају никакве везе са текстуалним обликом песме која је предмет њихове књижевне анализе. Будући да се етнологзи, етномузиколози и књижевни историчари и теоретичари узајамно не читају – свако појединачно остаје срећан и задовољан у свом минијатурном забрану радећи јалов посао.

Рекосмо, Димитрије О. Големовић проблему тумачења песме приступио је на особен начин. Флексибилни уредник библиотеке "XX век" изванредно је осетио вредност, а једновремено и необичност **Етномузиколошких огледа**, па је књигу и објавио. Њена изузетна вредност јесте у чињеници да је ово практично први пут у нас да се етномузиколошке студије, етномузиколошки начин размишљања појављује у оквиру едиције која је у полазишту намењена широком кругу читалаца. Димитрије О. Големовић усмену народну песму посма-

тра, испитује, минуциозно анализира у њеном релативно природном облику и контексту. Проучава је као осмишљени след тонова који се коначно одређује и уобличује чином певања. Уводна, приступна студија у књизи јесте на особен начин програмски текст - *Народна песма као мелопоемска заједница*. У њему се недвосмислено одређује ауторово схватање песме, а потом и метод приступа и тумачења. Полазишна уверења и опредељења аутор сажима у три става:

а. *Свака народна песма представља својеврсну заједницу мелодије и текста,*

б. *Текст песме се у народној пракси никада не јавља као нешто самостално, и*

в. *Мелодија песме, слично њеном тексту, у народној пракси не среће се као нешто самостално, већ увек као део одређене мелопоемске целине.*

Прва половина књиге јесте теоријског карактера. Првих седам њених одељака или, другачије, првих седам текстова књиге представљају примерима документована теоријска размишљања и анализе. Занимљива је студија о проблему десакрализације обреда и о песмама које се, ослобођене стега обреда, односно лабавијих веза обичаја - "откачињу". Започињу самостални живот као некоја (па и љубавна) врста седељачких песама или песама са посела и прела. Разматрајући проблем постојаности и проблем импровизације у народној песми, Големовић, поред мноштва прихватљивих тврдњи и закључака, наводи као примере импровизације и случајеве када се у песми лично име може према нахођењу мењати, односно када се на постављено питање може одговорити двојачко - потврдно или одрично! Големовић сматра да се и набрајање сватовских јела, од

мелострофе до мелострофе, зависно од тога шта управо треба изнети пред сватове – може сматрати особеном импровизацијом. Песму певају у ужичком крају жене, женски сватови (са младожењине стране). Може се тврдити да и улога чауша у свадбеном обреду јесте импровизаторска. Мислим да је у свим поменутих случајевима реч о прилагођавању са којим се од почетка рачуна. Реч је о прилагођавању општем драмском сценарију обреда или обичаја. Реч је о појави која заправо и није импровизација, јер се о одређеним дилемама од почетка води брига. Ништа није препуштено случају, све је унапред предвиђено и домишљено. А управо тада тек суштински започиње импровизација. Големовић има потпуно право када заборављање изворног текста сматра разлогом импровизације. Једнако је у праву када подвлачи значај мелодијске импровизације која се испољава у хетерофоном вишегласном певању.

Текст о песмама "које народ радије слуша, него ли их пева", разматра заправо проблем тзв. кумулативних песама. Реч је о једној врсти духовне друштвене забаве, игре током које се приликом понављања непрекидно песма увећава. Одељак *о певању које то и јесте и није* разматра једну особену појаву карактеристичну за Западну Србију. Постоје, наиме, песме које народ тако не назива, већ бројаницама, јер се броје, казују на начин сличан људском говору. Етномузиколози ту појаву, да како, називају певањем због њених мелопоетских одлика, а народ, имајући у виду владајући речитативни тон – ову појаву не убраја у певање. У интересантном одељку о забрани певања женама у одређеним приликама, Големовић подвлачи један изузетно значајан теренски податак. Наиме, лазарице, додоле и сличне

обредно-обичајне песме народ не сматра песмама. Тако се догађа да у данима када важи забрана певања због жалости, когод запева некоју обредну песму због прилике, односно доба године. Упитан како може да пева када је у жалости - одвраћа како у питању и није песма, већ лазарица или што слично.

У другом делу књиге реч је о једногласном, двогласном и вишегласном певању, али су обрађиване и некоје друге - инспиративне и провокативне теме. У томе смислу, занимљиви су прилози: *Да ли је новокомпонована музика заиста народна?*, или о односу између градске и сеоске народне музике (на примеру певања уз тамбуру у североисточној Босни). Реч је о интересантним размишљањима о томе шта јесте народна, а шта новокомпонована народна музика и како на рецепцију једне, односно на стварање друге утичу град и село, посебно њихово међусобно, временом створено непријатељство.

Књигу затварају два прилога посвећена инструментима (народним инструментима уопште и посебно лименим дувачким инструментима).

Етномузиколошки огледи Димитрија О. Големовића јесу вредан допринос српској етномузикологији, српској, југословенској и балканској фолклористици. Приступ песмама са етномузиколошких позиција, уз наглашено теренско искуство, солидно етнолошко знање – обелодањен у едицији намењеној ширем кругу читалаца представља несумњив добитак за југословенску и балканску културу. Аутор у свакоме тренутку испољава поуздано знање, изграђен методолошки приступ, потврђене аналитичке способности и леп осећај за изналажење и јасно артикулисање правих проблема.

Ненад Љубинковић

УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ У ВИЂЕЊУ И ТУМАЧЕЊУ НОВАКА КИЛИБАРДЕ

У недугом временском размаку, у истој, 1998. години, наштампане су три књиге сабраних студија и расправа професора Новака Килибарде. Захваљујући труду приређивача Дејана Ајдацића, пред читаоцима су збрани, тематски окупљени Килибардини радови написани у распону од тридесетак година. Настали благодарећи различитим поводима, у различитим приликама – расули су се по научној и књижевној периодици Црне Горе, по часописима некадашње и данашње Југославије. Готово стотинак студија, расправа, надахнутих есеја – сврстано је настојањем и савесношћу Дејана Ајдацића, преданог истраживача усменог народног стваралаштва, у тематске целине, у књиге које су пред нама.

Три књиге одабраних радова професора Новака Килибарде: *Усмена књижевност – епска мјера историје*, *Усмена књижевност у служби писане*, *Усмена књижевност пред читаоцима* осветљавају три значајна аспекта усменог народног стваралаштва. Сабрани, тематски сређени, текстови представљају праве монографије посвећене одређним проблемима. Студије, расправе, надахнути есеји професора Новака Килибарде, читани у континуитету, један за другим заокупљају пажњу читалаца оригиналношћу идеја и тананошћу попуњених анализа.

Књига *Усмена књижевност – епска мјера историје* садржи тридесет четири текста. У њима професор Новак Килибарда минуциозно разматра однос народне поезије и историје, епске народне песме посвећене одређеном историјском догађају, личности знаној историји и историјских сведочанстава (*Народна поезија као*

историјски извор, *Историјска основа народних пјесама о војводи Момчилу, Вјерски акценци у народним пјесмама о последњим Бранковићима, Однос историјског догађаја и његове трансформације у црногорској народној епизи, Специфичност народних пјесама о Косовском боју итд.*). У неким студијама објављеним у овој књизи, професор Килибарда усредсређује пажњу и општрицу проницљиве анализе на специфичне проблеме црногорске народне поезије, посебно црногорског народног епског певања. Значајну пажњу поклања Вуку Караџићу, Његошу, Богољубу Петрановићу, Филипу Вишњићу. Разматрајући редакторски и поетски поступак Вука, Његоша и Петрановића, поетски поступак Вишњића, професор Килибарда долази до значајних закључака о узајамности историјског и политичког тренутка с једне и самих епских народних песама са друге стране. Међ мноштвом изванредних, подстицајних студија професора Килибарде, издвајам овом приликом две које су у стручној, односно научној рецепцији имале занимљиву судбину. Мислим на студије: *Епска популарност и епска легенда (На примјеру сазријевања епске легенде о Никџу од Ровина)* и *Епски аспекти хришћанске жртве (На примјеру пјесама о Никџу од Ровина)*. Обе су имале великог одјека у стручним круговима, идеје у њима изнете – преузимање су, али, по правилу, без навођења имена њиховог аутора.

Књига *Усмена књижевност у служби писане* сачињена је од тридесет студија, расправа, есеја. Започиње значајном студијом о Хомеру и његовој *Илијади*. Следе сјајне студије о Његошовом односу према Доситеју, према косовској заклетви, према народној поезији. Посебну пажњу усмерио је професор Килибарда осветљавању лика Вука Мандушића и, што је у историј-

ском и теоријском погледу интересантније – тананом анализовању Његошевог виђења и доживљавања Карађорђа. Сјајни су текстови који осветљавају делове књижевног рада краља Николе. Новије литерарно стварање на просторима Србије и Црне Горе, професор Килибарда је ишчитавао веома пажљиво, са гледишта властитих интересовања и проучавања (*Изворишта Љубишине реалистичке прозе, Мемоари војводе Анта Даковића, Епски замаси Боре Станковића, Исказност Вукове пјесме "Удаја сестре Душанове" у Андрићевом роману "На Дрини ћуприја", Хроничар српске револуције, Филип Вишњић, у огледалу Андрићевих романа-хроника, Формирање лика Богдана Зимоњића у Андрићевом Омерпаши Латасу, Етнографски материјал у књижевном дјелу Михаила Лалића, Прозна епонеја Добрице Ћосића итд.*).

У књизи *Усмена књижевност пред читаоцем* налазе се двадесет четири текста. Сваки од њих, будући да су толико блиски како професионалном тумачу, тако и љубитељу литературе – може да буде уврштен међу оне ретке, изузетно драге, који увек имају своје место на радним столовима. То су текстови који, без обзира на конкретан садржај, увек надахњују и оплемењују. Промисља професор Килибарда у овој књизи о народној поезији као писаном тексту, о неоправданој и неправедној запостављености бугарштица, о гласу као стилском средству лирских народних песама, о ишчитавању песничке семантике, о светлости таме Филипа Вишњића, о једној анонимној црногорској песникињи, о социјалним и хуморним елементима тужбалица, о граду Никшићу у народној епици... Многи проблеми које професор Килибарда расправља у овој књизи били су тема чланака и студија бројних проучавалаца усменог

народног стваралаштва, односно народне књижевности. Међутим, делом захваљујући оригиналности властитих погледа на народну књижевност, делом благодарећи тананијим, а свакако другачијим анализама – Килибардина осветљења привлаче и плене. Можда људскошћу једнако колико и научном оправданошћу! Посебну вредност ове књиге представља необичан "интервју", који је професор Новак Килибарда дао приређивачу – мр Дејану Ајдачићу. На пуних стотину седамдесет страница професор Килибарда потанко излаже своје научне и литерарне ставове, размишљања, опажања, супротстављања и саглашавања. По правилу, веома провокативно! Његово казивање једнако је значајно и за проучавање народне књижевности и литературе уопште, и за боље поимање метода и приступа самога Килибарде. Међутим, његово казивање говори и о времену у коме је сам стварао, о људима који су му били савременици. То су запажања научника и писца који је и према научном проблему и према историјском тренутку увек неговао активан, дијалогско-полемички однос. Професор Килибарда није пасиван посматрач, истраживач без емоција. Напротив!

Објављивањем "сабраних радова" професора Новака Килибарде о усменој књижевности – наука о књижевности добила је веома много. Усмена књижевност осветљена је из неколиких битних углова. Захваљујући труду приређивача, мр Дејана Ајдачића, наука о књижевности и сви њени посленици и љубитељи – добили су три значајне, брижљиво сачињене и приређене тематске монографије. Приређивач је уз сваку књигу додао мањи поговор и попис изворника. Књигу *Усмена књижевност – епска мјера историје* приређивач је обогатио уводном студијом *Српска народна епика у ту-*

мачењу Новака Килибарде. Исцрпно и веома докуметовано Ајдачић је истакао правце и теме Килибардиних истраживања, подвлачећи, кад год је то било могуће, одјек који су одређена проучавања, односно студије професора Килибарде изазвала у стручној и научној литератури.

Душица Мињовић

САДРЖАЈ

3 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

3 Лазаричке песме (Сандра Димић, Данијела Илић, Јелена Ранчић, Миљана Спасић, Јелена Михајловић, Сања Станић)

22 Лирске народне песме из пљеваљског краја (Добрило Аранитовић)

24 Песме за децу из Доње Штитарице код Колашина (Србољуб Милошевић)

26 Прича о судбини (Крста Божовић)

28 Два предања из Стига (Велиша Јоксимовић)

29 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

29 Воденице у северном Банату (Душан Дејанац)

34 Вилинске приче испод Маљена (Александар Лома)

44 Душе умрлих као митолошка бића у Горњем Високу (Драгољуб Златковић)

63 Казивање о митолошким бићима у селу Гојаковићи код Мојковца (Дарко Милошевић)

71 Митолошка бића која одређују судбину детета (Дражен Ножинић)

79 Казивање о митолошким бићима у селу Хум код Ниша (Владимир Степановић)

88 Казивање о вампирима у Штубику код Неготина (Златимир Пантић)

95 Предања и веровања о вилама из околине Тополе (Иван Златковић)

97 Змија с онога света (Михајло Игњатовић)

- 98 РАСПРАВЕ**
- 98 Мирјана Дрндарски: Вила бродарица и вила
изворкиња - сличности и разлике
- 113 Љубинко Раденковић: Арапске и српске народне
приповетке
- 126 ПОВОДИ**
- 126 Мигел де Унамуно о српској народној поезији
и историји (Васо Милинчевић)
- 132 Оружје у Вуковим епским песмама
(Станислава Савић)
- 149 Трагична судбина Димитрија Караџића
(Голуб Добрашиновић)
- 153 ОДЗИВИ**
- 153 Речник светске митологије (Љубинко Раденковић)
- 157 Етно-културолошки зборник (Биљана Сикимић)
- 163 Етномузиколошки огледи Димитрија О. Големовића
(Ненад Љубинковић)
- 170 Усмена књижевност у виђењу и тумачењу Новака
Килибарде (Душица Мињовић)

**Штампање ове свеске РАСКОВНИКА помогло је
Министарство за културу Републике Србије**

ИСПРАВКЕ

У *Расковнику*, јесен–зима 1998. (XXIV, бр. 93–94) примећене су следеће штампарске грешке:

Страна	ред одозго	Стоји	Треба
65	3	вјеровао	вјерово
79	16	Не послушај	Не послушај
81	6	Деде	Дело
82	17	дола	доле
86	8	нама	нема
91	16	од	код
91	22	те	тек
91	33	зкачене	закачене
93	11	Станике	Станика
93	27	ал	ел
95	24	пљскају	пљускају
119	25	ха-цилука	хацилука
124	14	Слављанские	Славянские
124	24	Ј. Поливка, <i>Магъосникъѿ</i> <i>и неговѿѿѿ</i>	Й. Поливка, <i>Магъосникът</i> <i>и неговият</i>
124	25	умотворениѿ	умотворения
125	2	<i>българскиѿ</i>	<i>българския</i>
125	3	българската	българската
135	22	III/66/278-179	III/66/278-279
137	19	јавља на	јавља
149	3	"дидија"	„Ђидија“
149	21	распусани	распусни
150	17	обећава	обећао
152	3	Димитрие	Димитрије
152	6	слѣдуюћи	слѣдуюћи
152	10	кауцие	кауцие
152	13	иои	іои
152	13	целe	цель
152	15	и код	іи код
152	16	нѿи	ніи
152	18	Димитрие	Димитрије
158	14	Беновске-Сзбакове	Бановске-Събкове
159	23	соеских	сеоских

Редакција *Расковника* извињава се ауторима и читаоцима због учињених грешака.

Уредници "РАСКОВНИКА"

Добрица Ерић (1968 - 1975)

Драгиша Витошевић

(1975, 1980 -1982)

Љубинко Раденковић

(1982 -)

На насловној страни

"Петао" Ивана Рабузина

Корице

Радоје М. Кавецкић

Опрема

Бранислав Јешић

Часопис за културу и књижевност
„Расковник“ преваходно објављује,
иодсииче и вреднује све облике народне
културе и изворног стваралаштва, не
само у сеоској већ и градској средини, у
Србији, као и на целом српском језичком
иодручју, а иојединим прилозима
и ван тих оквира. „Расковник“ настоји
да одслика иојаве у народном живошју,
како савремене иако и ироиле.
Странице часописа су иворене за
прилоге из народног живоша и културе,
за стваралаштво иесника села и
самоуких сликара, за истраживаче у
иодручју књижевности, језика,
фолклора, митологије, етнологије,
историје...

